

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANA BİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**İSLAMİ FİNANSTA YATIRIMCI DAVRANIŞLARININ VE ALGILARININ
İNCELENMESİ: KAMU ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

Ünver AKIN

EYLÜL-2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANA BİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

İSLAMİ FİNANSTA YATIRIMCI DAVRANIŞLARININ VE ALGILARININ
İNCELENMESİ: KAMU ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

Ünver AKIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa EMİR

EYLÜL-2024

TRABZON

ONAY

Ünver AKIN tarafından hazırlanan “İslami Finasta Yatırımcı Davranışlarının ve Algılarının İncelenmesi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” bu Çalışma 04/09/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mustafa EMİR	Başkan			
Prof. Dr. H. İbrahim BULUT	Üye			
Prof. Dr. Bünyamin ER	Üye			
Prof. Dr. Hasan AYAYDIN	Üye			
Doç. Dr. Murat BERBEROĞLU	Üye			

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İlhan NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ünver AKIN
11/09/2024

ÖNSÖZ

Bu çalışma kamu çalışanlarının dindarlık ve İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin İslami finasta yatırımcı davranışlarının algılanması ve sisteme güven duyulması üzerine etkilerinin ortaya konulması üzerine ve aynı zamanda kamu çalışanlarının İslami finans kurumlarına ve ürünlerine yönelik algı ve farkındalık düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, gelir, eğitim ve yaşadıkları bölgelere göre anlamlı ilişkilerin ve farklılıklarında gösterilmesi üzerinedir.

2012 yılında başladığım doktora yolculuğum kanser hastalıkları, darbe girişimi, depremler, seller ve pandemi sebebiyle sıkıntılı anlarımda beni anlayışla karşılayan, beni sabırla dinleyen ve her şeye rağmen bana inanan ve benim yanımda olmaktan vazgeçmeyen danışmanım Prof. Dr. Mustafa EMİR hocama yürekten sevgi ve hürmetle minnettarım. Ayrıca, Prof. Dr. H. İbrahim BULUT, Prof. Dr. Bünyamin ER, Prof. Dr. Kemal EYÜPOĞLU, Doç. Dr. Murat BERBEROĞLU hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tezin analiz aşamasında katkı sağlayan Dr. Murat GÜL hocama, Prof. Dr. Şeref KALAYCI hocama ve Muammer YÜKSEL'e yardımları ve değerli katkıları için teşekkür ederim. Tezin yazım aşamasında bana editörlük yapan kıymetli dostum Dr. Selvihan SARI ve muhterem babası Mehmet SARI amcama yardımları ve değerli katkıları için minnettarım.

Eylül, 2024

Ünver AKIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XIII
GRAFİKLER LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ	XV
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAMİ FİNANS.....	3-48
1.1. İslami Finans Kavramı	3
1.2. İslami Finansın Tarihçesi	4
1.3. İslami Finansın Temel Prensipleri.....	6
1.4. İslami Finansta Yer Alan Sınırlar ve Yasaklar	8
1.4.1. Faiz Yasağı.....	9
1.4.2. Garar Yasağı.....	10
1.4.3. Kumar Yasağı.....	11
1.4.4. Diğer Yasaklar.....	12
1.5. İslami Finansta Yer Alan Finansal Araçlar ve Ürünler	12
1.5.1. Murabaha.....	15
1.5.2. Mudaraba.....	16
1.5.3. Muşaraka	18
1.5.4. Selem	19
1.5.5. İstisna.....	21
1.5.6. İcare	22
1.5.7. Karz-ıHasen.....	23
1.5.8. Sukuk.....	24
1.5.9. İslami Yatırım Fonları.....	26
1.5.10. İslami Hisse Senetleri.....	27
1.6. Türkiye’de İslami Finansın Genel Durumu	29

1.6.1. İslami Bankacılık	29
1.6.2. İslami Sigortacılık (Tekâful).....	38
1.6.3. İslami Sermaye Piyasası	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. YATIRIMCI DAVRANIŞLARI	49-95
2.1. Yatırımcı Kavramı	49
2.2. Yatırımcı Türleri	49
2.2.1. Bireysel Yatırımcı	50
2.2.2. Kurumsal Yatırımcı.....	50
2.3. Yatırımcı Davranışı Kuramları.....	51
2.3.1. Geleneksel Finans Yaklaşımı.....	51
2.3.1.1. Etkin Piyasa Kuramı.....	51
2.3.1.2. Beklenen Fayda Teorisi.....	52
2.3.2. Davranışsal Finans Yaklaşımı.....	53
2.3.2.1. Beklenti Teorisi	54
2.3.2.2. Psikolojik Önyargılar	55
2.3.2.3. Bilişsel Önyargılar.....	57
2.3.2.4. Kendini Kandırma Eğilimi.....	65
2.3.2.5. Duygusal Eğilimler	67
2.3.2.6. Sosyal Eğilimler	69
2.3.2.7. Yatırımcının Duyarlılığı.....	72
2.4. Yatırımcı Davranışını Etkileyen Faktörler.....	73
2.4.1. Kişisel Faktörler	74
2.4.2. Finansal Faktörler.....	74
2.4.3. Ekonomik Faktörler	74
2.4.4. Siyasi Faktörler	74
2.4.5. Sosyo-Kültürel Faktörler	75
2.4.6. Bilgi Kaynaklı Faktörler	75
2.5. Yatırımcı Kararlarını Etkileyen Faktörler.....	76
2.5.1. Finansal Bilgi Algısı	76
2.5.2. Riskin Algısı.....	78
2.6. İslami Finasta Yatırımcı Davranışı ile İlgili Kavramlar	81
2.6.1. İslami Davranışsal Finans	81
2.6.2. İslami Yatırımcı Kavramı	82
2.6.3. İslami Yatırımcı Duyarlılığı.....	82
2.6.4. İslami Finansal Algısı ve İslami Finansal Okuryazarlık.....	83
2.7. İslami Finasta Yatırımcı Davranışı Hakkında Literatürde Yer Alan Çalışmalar.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMAVE ÖNERİLER	96-138
3.1. Araştırmanın Amacı	96
3.2. Araştırmanın Önemi	96
3.3. Araştırmanın Hipotezleri	96
3.3.1. Yapısal Eşitlik Modeli Hipotezleri	97
3.3.2. Dindarlık Algısı Ölçeği Hipotezleri.....	97
3.3.3. Faiz Algısı Ölçeği Hipotezleri	97
3.3.4. Güven Algısı Ölçeği Hipotezleri	98
3.3.5. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği Hipotezleri.....	98
3.3.6. İslami Finans Algısı Ölçeği Hipotezleri	98
3.3.7. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği Hipotezleri	99
3.3.8. Farklılık Hipotezleri	99
3.4. Verilerin Toplanması	99
3.4.1. Evren ve Örneklem/Araştırma Grubu	99
3.4.2. Veri Toplama Araçları	100
3.4.2.1. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği	100
3.4.2.2. İslami Finans Algısı Ölçeği.....	103
3.4.2.3. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği.....	106
3.4.2.4. Güven Algısı Ölçeği.....	108
3.4.2.5. Faiz Algısı Ölçeği.....	110
3.4.2.6. Dindarlık Algısı Ölçeği	113
3.4.3. Araştırmanın Kısıtları ve Varsayımları	115
3.5. Araştırmanın Yöntemi	115
3.5.1. Faktör Analizi.....	116
3.5.2. Yapısal Eşitlik Modeli	117
3.5.2.1. Yapısal Eşitlik Modellemesindeki Temel Kavramlar	118
3.5.2.2. Yapısal Eşitlik Modellemesinin Varsayımları.....	118
3.5.2.3. Yapısal Eşitlik Modelleme Tipleri.....	119
3.5.2.3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli.....	119
3.5.2.3.2. Yapısal Regresyon Modeli.....	119
3.5.2.4. Modelin Test Edilmesi	120
3.5.3. Tek Yönlü MANOVA	121
3.6. Araştırma Bulguları	121
3.6.1. Betimsel Bulgular.....	121
3.6.2. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Bulgular	123
3.6.3. Farklılık Hipotezlerine İlişkin Bulgular	129

SONUÇ VE ÖNERİLER	139
KAYNAKÇA	145
EKLER.....	170
ÖZGEÇMİŞ.....	177

ÖZET

1970’li yıllarda artan petrol fiyatları petro-dolar zengini İslami bir kesimin oluşmasını sağladı. 2008 küresel kriz döneminde batılı sistemler zarar görürken İslami finans sisteminin sağlam duruşu dikkatleri üzerine çekmiştir. Dünyada Müslüman nüfus büyüklüğü ve işlemsel hacim genişliği birçok batılı kuruluşu İslami finansa yöneltmektedir. Bu bağlamda ekonomide İslam prensiplerinin uygulanması olan İslami finans, bankacılık, sigortacılık, yatırım fonu, menkul kıymetler vb. alanları içinde barındıran ve gün geçtikçe sistem içine dahil olanlarla kârtopu misali büyüyen bir sektördür.

Bu çalışmada, dindarlık ve İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin İslami finasta yatırımcı davranışlarının algılanması ve sisteme güven duyulması üzerine etkilerini düzenli gelire sahip kamu çalışanları üzerinden ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda dindarlık algısı, güven algısı, faiz algısı, İslami finansal okuryazarlık algısı, İslami finans algısı ve İslami finansal tanıtım algısı ölçekleri hazırlanmıştır. Anket aracılığı ile Haziran- Temmuz 2024 tarihleri arasında Türkiye’nin 81 ilinde bulunan 1005 kamu çalışanından toplanan veriler SPSS ve Mplus programı aracılığı ile analiz edilmiştir. 6 adet ölçek ile cinsiyet, yaş, eğitim ve yaşanan bölge değişkenlerinin yer aldığı Yapısal Eşitlik Modeli 985 anket verisi üzerinden test edilmiştir.

Analiz neticesinde, dindarlık algısının İslami finansal okuryazarlığı etkilediği ve bu sayede bireysel yatırımcının İslami finans sektörüne olan güven algısının etkilendiği görülmektedir. Erkeklerin kadın katılımcılara göre dindarlık ve İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslami finans, İslami finansal okuryazarlık, İslami yatırımcı duyarlılığı, Yatırımcı davranışı

ABSTRACT

Increasing oil prices in the 1970s enabled the formation of a petro-dollar-rich Islamic segment. While western systems were damaged during the 2008 global crisis, the solid stance of the Islamic finance system attracted attention. The size of the Muslim population and the breadth of transaction volume in the world direct many Western institutions towards Islamic finance. In this context, Islamic finance, which is the application of Islamic principles in economics, banking, insurance, investment funds, securities, etc. It is a sector that includes different fields and grows like a snowball with those who are included in the system day by day.

In this study, it is aimed to reveal the effects of religiosity and Islamic financial literacy levels on the perception of investor behavior in Islamic finance and trust in the system through public employees with regular income. In this context, scales of perception of religiosity, perception of trust, perception of interest, perception of Islamic financial literacy, perception of Islamic finance and perception of Islamic financial promotion were prepared. The data collected through the survey from 1005 public employees in 81 provinces of Turkey between June and July 2024 were analyzed through SPSS and Mplus program. The Structural Equation Model, which includes 6 scales and gender, age, education and region of residence variables, was tested on 985 survey data.

As a result of the analysis, it is seen that the perception of religiosity affects Islamic financial literacy and thus the individual investor's perception of trust in the Islamic finance sector is affected. It was concluded that male participants have higher levels of religiosity and Islamic financial literacy than female participants.

Keywords: Islamic finance, Islamic financial literacy, Islamic investor sentiment, Investor behavior

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Müşteri Bazında Kullanılan İslami Finans Ürünleri	13
2	İslami Finansman Modellerinin Sektörel Kullanım Alanları.....	14
3	Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi	29
4	Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık Arasındaki Farklar	32
5	Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları	32
6	Katılım Bankaları Şube ve Personel Sayısı Gelişimi (2015-2021).....	33
7	Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi ve Sektör İçindeki Payı (Milyon TL) (2015-2021)	33
8	Katılım Bankalarının Önemli Göstergeleri (milyonTL) (2015-2021)	34
9	Katılım Bankalarının İnternet Bankacılığı Verileri (2015-2021).....	36
10	Katılım Bankalarının Mobil Bankacılığı Verileri (2017-2021)	36
11	Mevcut Katılım Bankalarının Alternatif Bankacılık Verileri (Adet) (2015-2021)	37
12	Tekâfûl ve Geleneksel Sigorta Arası Farklar	38
13	2015-2021 Yılları Arası Katılım Sigorta Şirketlerinin Toplam Prim Üretimi (MilyonTL)	40
14	İslami Sigorta Şirketlerinin Sigorta Sektöründeki Piyasa Payı (2015-2021 yılları)	40
15	2021 Yılı Verilerine Göre Katılım Sigorta Şirketleri ve Personel Sayıları	41
16	Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)	46
17	Hazine ve Maliye Bakanlığı Yurtiçi Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)	46
18	Hazine ve Maliye Bakanlığı Yurtdışı Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)	46
19	Yatırım Fonları Hacimleri TL (2016-2023 yılları arası)	48
20	Önyargıların Etkileri	73
21	Finansal Risk Algısını Etkileyen Faktörler	81
22	Belirli Evrenler İçin Kabul Edilebilir Örnek Büyüklükleri	100
23	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	103
24	İslami Finans Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	105
25	İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	107
26	Güven Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	110
27	Faiz Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	112
28	Dindarlık Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri	115
29	Faktör Analizinin Kabul Edilebilirlik Ölçütleri	117

30	YEM Araştırmalarında Kullanılan Uyum İndekslerine İlişkin Mükemmel ve Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	120
31	Araştırmaya Katılan Kamu Çalışanlarına Ait Kişisel Bilgilerin Frekans ve Yüzde Dağılımları.....	122
32	Yapısal Eşitlik Modeline Ait Model Uyum İndeksleri	124
33	Kurulan YEM'e Ait Katsayılar ve Hipotezlerin Kabul Durumları.....	127
34	Puan Dağılımlarının Normalligine İlişkin Kolmogorov Smirnov Testi Sonuçları ve Çarpıklık-Basıklık Değerleri.....	130
35	Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiler	131
36	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	132
37	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	133
38	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Yaşadıkları Bölgeye Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	134
39	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	135
40	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	136
41	Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Gelir Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları	137

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	İslami Finans Sistemi	4
2	Sukuk Çeşitleri ve Özellikleri	26
3	İslami Sermaye Piyasası Temel Araçları	42
4	Yatırımcı Psikolojisinin Döngüsü	56
5	Demirlemeyi Oluşturan 3 Aşama	58
6	Çerçeveleme Yanılgısına İlişkin Optik Yanılsamalar-1	61
7	Çerçeveleme Yanılgısına İlişkin Optik Yanılsamalar-2	61
8	İslami Finansta Temel Yatırımcı Profilleri	82
9	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	102
10	İslami Finans Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	105
11	İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	107
12	Güven Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	109
13	Faiz Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	112
14	Dindarlık Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları	114
15	Bir Yapısal Eşitlik Modelinin Oluşturulması	117
16	Doğrulamalı Faktör Analizi	119
17	Yapısal Regresyon Analizi	120
18	Kurulan Yapısal Eşitlik Modeline Ait Görsel	125
19	Kurulan Yapısal Eşitlik Modelinde Anlamlı Olan Katsayılar Ait Görsel	126

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Grafik Nr.
1	Katılım Bankaları Aktif Büyüklük-Milyon TL (Kasım 2023).....	33
2	Katılım Bankaları Toplanan Fonların Gelişimi-Milyon TL (Kasım 2023)	34
3	Katılım Bankalarında Kullandırılan Fonların Gelişimi-Milyon TL (Kasım 2023).....	34
4	Katılım Bankalarının Toplanan Fonlarının Sektör Payı (%) (Kasım 2022).....	35
5	Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Sektör Payı (%) (Kasım 2022)	35
6	Dijital Bankacılık İşlem Hacimlerinin ve İşlem Adetlerinin Dağılımı	37
7	Katılım 30 Endeksinin 2021-2023 Yılları arası Hacim Büyüklüğü.....	44
8	Katılım 50 Endeksinin 2021-2023 Yılları arası Hacim Büyüklüğü.....	44
9	Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri (2013-2023 Yılları).....	45
10:	Hazine ve Maliye Bakanlığı Sukuk İhraç Hacimleri (2013-2023 Yılları).....	45

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
AAOIFI	: İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu
APA	: American Psychological Association–Amerikan Psikoloji Birliği
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Bist	: Borsa İstanbul
Bkz.	: Bakınız
Ed.	: Editör
IFN	: İslami Finans Haberleri
IFSB	: İslami Finansal Hizmetler Kurulu
IRTI	: Islamic Research and Training Institute
İSEDAK	: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
LIBOR	: London InterBank Offered Rate
MKK	: Türkiye Sermaye Piyasaları-Merkezi Saklama ve Veri Depolama Kuruluşu
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
SERPAM	: Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TEFAŞ	: Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TSPB	: Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği
USD	: Amerikan Doları
YEM	: Yapısal Eşitlik Modeli

GİRİŞ

Finans alanında, gerek teorik gerekse sektörel anlamda yaşanan değişimler ile son yıllarda finansal piyasalarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Teknolojilerde yaşanan gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte, internet kullanımının yaygınlaşması ve finansal kurumların dijital teknoloji hamleleri, hem bireysel yatırımcıların hem de kurumsal yatırımcıların yerel ve uluslararası piyasaların kurallarını ve işleyişlerini öğrenmek adına piyasa bilgilerine daha hızlı ulaşmasını sağlamıştır. Bilgiye daha hızlı ve kolay erişim yatırımcıların yeni yatırımlara yönelmesine yol açmaktadır.

Bu sebeple, artan internet ve dijital kullanımı geleneksel finans sektörünün yanında İslami finans sektörünün geniş kitlelere tanıtımı ve ürünlerin ulaştırılması açısından fırsatlar barındırmaktadır. Bu bağlamda, Müslümanların dini hassasiyetlerini karşılayan finansal ürün satın alma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hizmet eden ürünlerin sunulduğu bir sistem olan İslami finans sektöründe son yıllarda yatırımcı davranışları önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslami finans alanının geleneksel finans anlayışının eksik kaldığı alanlarda yeni bakış açıları getirdiği görüşü savunulmaktadır. Nitekim İslami finasta yatırımcı davranışları, bireylerin finansal davranışlarını etkileyen ve rasyonaliteden sapmalarına neden olan kendine özgü dinamiklere sahiptir (Tekin, 2020: 159).

Bu dinamikleri anlamak, İslami finans kavramını ve yatırımcı davranışını tanımlayabilmek adına ayrıntılı literatür incelemesi yapılmıştır. Başta Endonezya ve Malezya olmak üzere birçok ülkede yayınlanmış çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen bilgilere göre dindarlığın ve İslami finansal okuryazarlığın İslami finans üzerine etkilerini ve yatırımcıların güven algılarını ortaya koyabilecek ölçüm aracı geliştirmek çalışmanın amaçları arasındadır. Geliştirilmiş olan ölçüm modeli vasıtasıyla kamu çalışanlarının İslami finans kurumlarına ve ürünlerine yönelik algı ve farkındalık düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, gelir, eğitim ve yaşadıkları bölgelere göre anlamlı ilişkiler ve farklılıkların araştırılması bu çalışmanın ikincil amacını oluşturmaktadır.

Çalışmada öncelikle, Türkiye’de belirlenen örneklemelerden alınan veriler Kapsam Geçerliği, Yapı Geçerliği ve Güvenilirlik açısından incelenmiş ve analizleri yapılmıştır. Analizler neticesinde alanyazına, geçerlik ve güvenilirlik analizi yapılan “Dindarlık Algısı Ölçeği”, “İslami Finans Algısı Ölçeği”, “Faiz Algısı Ölçeği”, “Güven Algısı Ölçeği”, “İslami Finansal Okuryazarlık Algısı

Ölçeği” ve “İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği” kazandırılmıştır. Ölçekler ve yatırımcı davranışlarına etki eden demografik faktörlerde “İslami Finansta Yatırımcı Davranışları Ölçüm Modeli” oluşturulmuştur. Çalışmanın ikincil amacına istinaden, Türkiye’de 81 ilde sağlık, eğitim, emniyet, diyanet vb. birçok kamu kurumu çalışanlarına ulaşılarak Her ilden en az 10 adet veri olmak üzere toplam 1005 adet veri elde edilmiştir. Verilerin analizlerinde SPSS ve Mplus uygulamaları kullanılmıştır. Kamu çalışanlarının İslami finans kurumlarına ve ürünlerine yönelik algı ve farkındalık düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, gelir, eğitim ve yaşadıkları bölgelere göre anlamlı ilişkiler ve farklılıklar Yapısal Eşitlik Modeli ile 985 veri üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, İslami finans kavramı, İslami finansın temel ilkeleri ve temel yasaklarına değinilerek, İslami finansta kullanılan ürün ve yöntemlerden bazılarının açıklamalarına yer verilmiştir. Bölümün sonunda İslami finans sektörünün Türkiye’de bankacılıkta, sigortacılıkta ve sermaye piyasasında sektörel bazda geldiği düzeyler açıklanmıştır.

İkinci bölümde, yatırımcı kavramı ve yatırımcı davranışı teorileri açıklanmaktadır. Geleneksel finans teorilerinin ve davranışsal finans kavramlarının açıklandığı bu bölümde yatırımcının karar almasına etki eden faktörlerin neler olduğu açıklanmaktadır. Bu bölümün devamında İslami yatırımcı ve İslami davranışsal finans kavramları açıklanmış olup, literatüre yakın zamanda girmiş olan İslami finansal okuryazarlık ve İslami yatırımcı duyarlılığı kavramları da izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda son yıllarda ülkemizde ve dünyada İslami yatırımcı davranışları konusunda yapılan çalışmalardan genel hatlarıyla bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde, araştırmamızın amacı, hipotezleri ve kısıtları yer almaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan yöntemler hakkında bilgilere yer verilmektedir. Katılımcılardan elde edilen bulguların, sonuç ve önerilerin bulunduğu bu bölümde yer alan bilgiler ile İslami finansal okuryazarlık ve İslami finans literatürüne katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAMİ FİNANS

1.1. İslami Finans Kavramı

Din, fiil ehliyetine sahip kişilerin kendi hür iradeleriyle hayırlı işlere onları yönlendiren ilâhî bir kavram olup, insanların hissettikleri kutsal değerlerin yorumlanarak bir inanç sisteminde uygulanmasıdır (Yüksel, 1999: 83; Memiş, 2017: 36). Bunun yanı sıra dinler, insan yaşamında toplumsal hayatı düzenleyen, bilinmeyenler hakkında bilgiler veren, zorluklara başa çıkabilme hususunda insanlara yardım ederek cesaretlendiren birçok farklı etkiye sahiptir (Akça ve Yıldız, 2020: 410). İslam dini, yalnızca ibadetleri değil toplum içerisindeki her türlü faaliyeti ve toplum düzenini gözetken kural ve kaideleri de barındırmaktadır (Demir, 2020: 1).

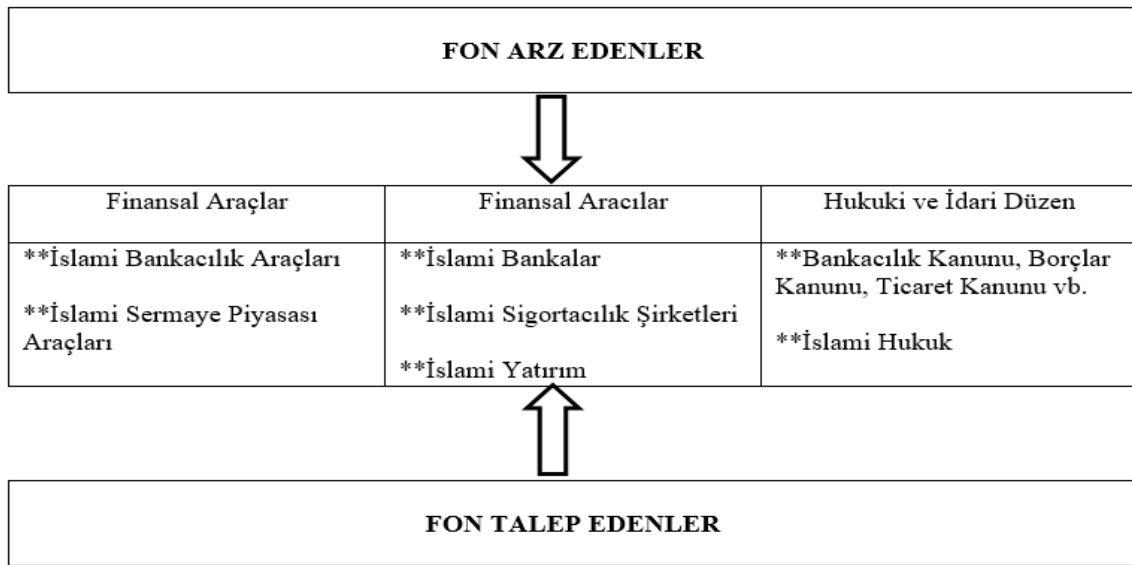
İslam ekonomik ve mali durumlarda da düzen ve dengeyi gözetir. Finansal işlemlerde ticaret, ortaklık ilişkileri, vadeli satış işlemleri, risklerin karşılıklı olarak üstlenilmesi, borcun karşılıksız verilmesi ve hatta borcun hibe edilmesi gibi birçok insani ve ahlaki dengeyi korumaktadır (Canbaz, 2019: 160). Genel bir ifadeyle İslam, insanla toplum, toplumla devlet arasındaki ilişkileri de düzenleyen kurallar bütünüdür (Akten Çürük, 2013: 10). İslam'ın gözettiği bir diğer kavram İslami finanstır. İslami finans genel bir ifadeyle her türlü finansal faaliyeti içeren ve bu işleyişleri İslami kurallara göre çevreleyen bir sistemdir (Serpam, 2013: 3). Diğer bir deyişle İslami finans; ekonomi alanındaki işlemlerin uygulanması esnasında İslami ilkelere uyulması (Visser, 2009: 1), şeri hükümlere uygun olarak faaliyetlerde bulunulması (Yanpar, 2015: 103) ve finansal faaliyetler çerçevesinde Müslümanların ve benzer duyarlılığa sahip olan insanların gereksinimlerinin karşılanabilmesi amacına hizmet eden bir sistemdir.

Sistemsal faaliyetlerin belli bir düzende yürütülmesi ve finansal sistemde değişikliğe gidilebilmesi noktasında bütün Müslüman ülkelerin yer aldığı bir İslami banka kurulması fikri 1970'li yıllarda ortaya atılmıştır. Bu fikrin ortaya atılmasından sonra Aralık 1973'te Cidde'de "İslâm Ülkeleri Maliye Bakanları Toplantısı" yapılmıştır. Toplantı neticesinde Türkiye'de dahil 29 İslam ülkesinden oluşan ve uluslararası seviyede faizsiz bankaların ilki olan İslâm Kalkınma Bankası (İKB), 20 Ekim 1975'te kurulmuştur (Bayındır, 2004: 21). 1970'lerde kurulan İslami bankalar, karakteristik faizli banka şemasına sahip olan ve faizsiz faaliyet gösteren bankalardır (Warde, 2000: 1). Petrol ihracatı yapan ülkelerin gelir fazlası vermesi İslami temellere dayalı sosyo-politik ve ekonomik sistemlerin oluşturulmasına olan arzuları kuvvetlendirmiş ve geniş

yapısal reformlar, finansal piyasaların küresel sisteme entegrasyonu gibi değişimler ile İslami kurumlar ortaya çıkmaya devam etmiştir (İqbal, 1997: 42).

İslami finans kavramı yalnızca bankacılık sektörüyle sınırlı olan bir kavram değildir. İçeriğine bakıldığında finansal enstrümanlar, finansal piyasalar ve diğer tüm finansal aracılık ürünlerinin bünyesinde olduğu görülmektedir (Zaher ve Hassan, 2001: 155). Fon arz edenler ile fon talep edenlerin bulunduğu mekanizma olan finansal sistem (Gündoğdu, 2016: 52) İslami usüllere göre yapılanmaktadır.

Şekil 1: İslami Finans Sistemi

Kaynak: Yanpar, 2015: 39

Şekil 1’de görüldüğü üzere fon arz ve talep edenler arasındaki işlemler, faal fon idaresi, finansal piyasalar ve finansal risk yönetimi gibi içerikleri de İslami finans kavramının kapsamındadır. Bahsi geçen tüm içeriklerin geliştirilmesi, idare edilmesi, hizmet üretim ve takdimi gibi hususlar, İslam hukuku (fıkıh) kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir (Akten Çürük, 2013: 4).

1.2. İslami Finansın Tarihçesi

19. yy. öncesinde tarihte İslami ekonomik davranışlar ve İslami finans örnekleri görülmektedir. Örneğin; İslam devletlerinde ticaret kervanlarında “Dinar” denilen altın para, “Dirhem” denilen gümüş para “Fels” denilen bakır para ve “Mağşuş” denilen bakır ile gümüş kârışımı para ile ticaret yapılması (Keleş, 1998: 37-84; Gezgın, 2020: 37-41) ekonomik bir hayatın olduğuna delil teşkil etmektedir. Ayrıca, Kur'an’da çok eski milletlerinde parayı bir değişim aracı

olarak kullandıkları bilinmekte olup belirli merkezlerde sermaye birikiminin gerçekleştiğine ilişkin birtakım işaretler bulunmaktadır (Döndüren, 1996: 54).

Modern anlamda İslami finansın uygulanmasına ilişkin ilk denemelerin 1963-1967 yılları arasında gerçekleştirildiği bilinmektedir. 1963 yılında Mısır köylüsünün tarımsal ve ticari gereksinimlerinin karşılanması amacıyla MitGhamr adıyla bir tasarruf bankası kurulmuştur. Ancak bu bankanın yönetiminde çıkan sorunlar sebebiyle kapatıldığı bilgisi yer almaktadır. Aynı yıllar içinde Malezya hükümeti, hac yolculuğu yapan hacı adaylarının tasarruf yapabilmelerine yardımcı olabilmek amacıyla Hac Fon Yönetimini (Tabung Haji) kurmuştur. Diğer tasarruf bankalarına kıyasla faaliyetlerini halen sürdüren bu fon, binlerce insanın tasarruf etmesine olanak sağlaması açısından önemli bir konumdadır (Alrifai, 2017: 153).

İslami finansın tarihine bakıldığında önemli gelişmelerin 1970 ile 1990 yılları arasında olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde İslami finansın daha fazla geliştiği ve İslami finans ilkeleri çerçevesinde yeni hizmet ve ürünler gerçekleştirilerek olumlu sonuçlar alınmaya başlanmıştır. 1970 yılında İslam Devletlerinin Dış İşleri Bakanları Cidde’de bir araya gelmişlerdir. İslami ilkeler doğrultusunda ekonomik işbirliğini teşvik ederek ticarete ivme kazandırmak ve kültürel anlamda yardımlaşmak üzere kararlar alınmıştır (Akın, 1986: 114).

Yine aynı yıllar içerisinde ilk özel İslami banka olma özelliği taşıyan Dubai İslam Bankası (Dubai Islamic Bank- DIB) ve 1971 yılında Mısır’da Nasır Sosyal Bankası faaliyete geçerken, 1975 yılında Suudi Arabistan’da İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank – IDB Türkiye’nin de aralarında bulunduğu Müslüman nüfusuna sahip ülkelerin kamusal finansmanında yaşanan problemlere çözüm üretmek amacıyla kurulmuştur (Akın ve Ece, 2010: 4). 1976 yılında Kral Abdülaziz Üniversitesi tarafından Mekke’de ilk Uluslararası konferans niteliği taşıyan İslam Ekonomileri Konferansı yapılmıştır. Bu konferans, İslam hukukçuları ve profesyonel iktisatçıları bir araya getirdiği için İslami finans alanında önemli sayılan adımlardan biridir (IRTI, 1993: 19). Bu adım Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi İslam Ekonomisi Araştırma Merkezi’nin kurulmasına ve bu konuda İslam ülkelerinde akademik araştırmaların yapılmasına öncülük etmiş ve birçok üniversitede de İslam ve ekonomi alanında akademik çalışmaların artmasını ve gelişmelerin hızlanmasını sağlamıştır (Döndüren, 1993: 22).

1981 yılında Müslüman ülkelerde ekonomik ve finansal faaliyetlerin İslami ilkelere göre uygulanabilirliğini araştırmak amacıyla İslam Kalkınma Bankası tarafından İslam Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (Islamic Research and Training Institute – IRTI) kurulmuştur (IRTI, 1993: 19). Bu yıllarda, Pakistan, İran ve Sudan tüm finansal uygulamalarını İslami ilkeler doğrultusunda yapacaklarını açıklarken aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund – IMF) ve Dünya Bankası (World Bank) sürece dâhil olmuştur. Gelişmelerin artmasıyla birlikte bu alanda araştırmalar yapılmış ve İslami finans alanında literatür oluşmaya başlamıştır. İslami finans

kurumları için muhasebe standartları oluşturulmuş ve kontrol mekanizmaları önem kazanmıştır. (Akten Çürük, 2013: 79-82).

1990'lardan beri, İslami finansın hareket alanı ve finansın İslami ilerleyişinin doğası büyürken, insanların yaşantıları bu genişlemeden ve büyümeden çok fazla etkilenmemiştir (Asutay, 2007: 134). İslami kurallara göre hareket etmek ve üretilen hizmetleri benzer kavramlarla açıklamak İslam İktisadı ve finansının içinde bulunduğu en kârmışık durumlar arasında görülmektedir (Canbaz, 2020: 247). Bu noktada İslami finans içinde bulunulan kârmışık süreçlerin açıklanması hususunda önem arz etmektedir.

Ekonomik faaliyetlerin, finansal yönünü İslami bir çerçeve içerisinde tanımlayarak düzenleyen İslami finans, İslam ekonomisinin kurumsal bir aşamasıdır. Bu doğrultuda, İslami kaidelere ve düzenlemelere göre hazırlanan finansal araçları, İslam hukuku çerçevesinde sunan İslami finans kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İslam hukuku (şariat) İslami finansın içinde yer alan ekonomik hayata ait temel ilkeleri ve talepleri yerine getirmek için oldukça önemlidir. Şariatın esas hedefi; İslami açıdan ekonomik aktivitelerin ilerletilebilmesi için kanuni gerekçenin ana hatlarını sağlamaktır. İslam ekonomisinin dayanağı oluşturan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile açıklanan ekonomik değerler sistemi, Müslüman bireylerin finansal ve ekonomik davranışsal normları olan bir dünya sistematiği hedeflenmektedir (Asutay, 2007: 123).

İslami finans üreticiye, katılımcı veya ortak olarak destek vermeyi hedeflemektedir. İslam ekonomisi anlayışının ışığında ortaya çıkan ve son yıllarda uluslararası finans sisteminde yer edinen İslami finans, alternatif finansal yöntemde, şeriata uygunluk ve hukuki anlamda oldukça gerekli ve önemlidir. Finansal piyasaların dini davranış kurallarından farklı olarak ekonomik destekleri ön planda tutan gerçekliği, İslami finansı, değer sistemini göz ardı eden finansal ürünlerin heterojenliği olarak tanınan uluslararası finansal sistemin bir parçası olarak güçlendirmiştir. İslami finans uluslararası finansal oluşumun karışık durumda bulunan finansal ürünlerini sunmaktadır (Şahin, 2020: 129).

1.3. İslami Finansın Temel Prensipleri

İslami finans, İslam hukukunun ilke ve prensipleri doğrultusunda çalışan finansal bir sistemdir. İslami finansın hukuksal çerçevesini Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcmâ, İctihad ve Kıyas oluşturmaktadır (Karakahya ve Çelik, 2017: 80; Şahin, 2020: 114-115). Kur'an-ı Kerim indiği günden günümüze kadar dünya ve ahiret huzuru maksadıyla İslam toplumlarının bireysel ve sosyal hayatlarına ibadet inanç, ahlâk, amel, hukuk, siyaset ve iktisat gibi birçok farklı yönden yol gösteren ilahi bir kitaptır (Şaban, 2014: 62-63). Kur'an'ın açıklanması noktasında sünnet kavramı önemlidir. Sünnet; Hz. Peygamberin yaşantısının devamı (Nasr, 2006: 113-125) ve onunla ilişkili olarak onun yolunu izlemek olarak kabul edilmektedir (Bedir, 2010: 150). İslam'ın hukuki

ilkelerinden bir diğeri olan “İcma”, İslam alimlerinin dini bir mesele üzerinde fikir birliğine varmaları olarak tanımlanmaktadır. İcma, İslam hukukunun önemli delillerinden biridir (Dönmez, 2000: 417). Bunun yanı sıra Kur’an ve Sünnet’te açıkça belirtilmeyen durumlar da söz konusudur. Herhangi bir hüküm içermeyen, açıkça belirtilmemiş bu durumlar için benzer olaylar incelenerek hüküm çıkarılması durumuna “İçtihad” denir (Akten Çürük, 2013: 14). İslami finans işlemlerinde içtihat hususunu Şer’i danışma kurulları yerine getirmektedir. İslam hukuku konusunda uzman ve bankacılık faaliyetleri ile finansal ürün ve bu kapsamdaki hizmetlerinin İslami kaidelere uygunluğunu denetlemek olan bu komiteler, Şer’i danışma kurulları olarak isimlendirilmektedir (Güçlü ve Kılıç, 2020: 76). İçtihad sürecinde var olan durumlar yeni durumlarla karşılaştırılmaktadır. Kıyas olarak bilinen bu durum bir akıl yürütme sistemi olarak adlandırılmaktadır ve iki farklı durum arasında bilinenden hareketle mukayese edilmesi durumudur (Durusoy, 2002: 525).

İslam dininin inanç, temizlik, âile hayatı, ibâdet, hukuk, beslenme, giyim, psikolojik sorunlar ve bütün âlemler hususunda insanoğluna sunduğu birtakım bilgi ve kaideler bulunmaktadır. İktisadi aktiviteler ve olgularla ilgili de bildirimler yapılmakta olup, Müslümanların ekonomik hayatlarında uymak zorunda oldukları kurallar ortaya konulmaktadır (Aktepe, 2010: 21). Ekonomik faaliyetlerin İslam’a uygun olarak yürütülmesi için gerekli kriterler şu şekildedir (Ayub, 2007: 32);

1. İş ve ibadet arasındaki denge,
2. İnsan eşitliği,
3. Toplumda karşılıklı sorumluluklar,
4. Dağıtım adaleti,
5. Tanrı’nın nimetlerinin dengeli ve faydalı kullanımı,
6. Bireylerin yararına olan bireylerin “kişisel çıkarları” açısından sınırlı egemenliği,
7. Birlikte yaşama ilkesi,
8. Vicdan özgürlüğünden oluşan insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarıdır.

Bu kriterler kapsamında kurulan ekonomik sistemlerin adil bir düzenin habercisi olduğu düşünülmektedir. Zira ekonomik sisteme; servetin nasıl dağıtılacağını, nasıl elde edileceğini, nasıl harcanacağını veya elden çıkarılacağını belirleyen sistem denilmektedir (An-Nabhani, 2004: 19). Sosyalizm / Komünizm ve Kapitalizm gibi kendi ideolojik yaşam bakış açısını izleyen sistemlerden farklı olarak İslami ekonomik sistem toplumsal çıkarların adil şekilde gözetilmesini önemsemektedir. Kapitalist toplumlarda bireylerin, sahip oldukları serveti korumaya ve var olan servetlerini artırma yolunda sarf etmeye teşvik edildikleri görülmektedir (Zaman, 2014: 175). İslami ekonomik sistemin ise toplumsal ve şahsi hayatın birçok alanında dengeyi sağlamaya çalışan bir sistem olduğu ve çeşitli prensiplere göre hareket ettiği bilinmektedir (Yanpar, 2015: 55). İslam hukuku bu sistemin düzenli ve güvenilir bir şekilde ilerlemesini sağlamak amacıyla din, hayat, aile, mal, akıl ve onurdan oluşan altı temel unsuru korumayı amaçlamaktadır (Ayub, 2007: 23). Günümüzde İslami finansın Müslümanların yarısından fazlasının üye olduğu Sünni mezhebi (Ehl-i

Sünnet) çerçevesinde yürütüldüğü önemli bir durumdur. İslam hukuku farklı ülkelerde yer alan farklı ekollerin kullanılması sebebiyle uygulamalarda farklılaşmaktadır (Yanpar, 2015: 47-50). Bu farklılaşma neticesinde İslami finansın esas hedeflerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Akten Çürük, 2013: 28-29);

1. Toplumsal ve iktisadi anlamda eşitliğin sağlanması,
2. Evrensel birliğin geliştirilebilmesi ve dayanışmanın sağlanması,
3. Serbest piyasa yapısının tesis edilmesi ve adil fiyatlandırma yapılması,
4. Kıt kaynakların tasarruflu olarak kullanımı,
5. Sermayenin tüm kesimlere dağılımı
6. Toplum refahına katkı ile gelirlerin meşru yollardan temini

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde ibadet, haramdan uzak durma, ahlâklı ve dürüst olma, helâl kazanç gibi kavramlar yer almaktadır (bkz. Kur'an-ı Kerim Meali). Bu doğrultuda Nisa suresi 29. Ayette, "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir." (Kur'an, Nisa suresi, Ayet: 29) şeklinde buyrulmaktadır. Ayet tefsiri incelendiğinde, en geniş manada karşılıklı olarak rıza gösterilen ve konusu maddi değerler olan hukuki işlem anlamındaki ticaretten söz edildiği ve bu yollar haricindeki ticaretten yararlanmanın yasak olduğu görülmektedir (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 50-51). Bu nedenle, İslami finans alanındaki uzmanlar ahlâklı olmayı, helâl kazancı ve risk paylaşımını önemseyerek haramdan uzak durulması gerektiğini savunmaktadır.

1.4. İslami Finansta Yer Alan Sınırlar ve Yasaklar

İslami finans parayı bir değişim aracı olarak görmektedir. Para bir hesap birimi niteliği taşımakta olup bu doğrultuda faaliyetler yürütülmektedir. Buna rağmen piyasanın arz/talep dengesine göre fiyatın belirlendiği bir emtia olmadığı için doğrudan kullanılması için bir şeyle takas edilmesi gerekmektedir. İçsel bir değer ifade etmediği için tasarruf aracı olarak kabul görmemektedir (Alrifai, 2017: 183-184). Para; mal ve hizmetler, akitler ve borç ödemeleri için genel olarak kabul gören, bir mübadele aracı olarak işlevini yerine getiren ve devlet tarafından desteklenen her türlü aracın tanımıdır (Keleş, 1998: 94). Her bir para birimi, aynı değerdeki başka bir birime % 100 eşittir, bu nedenle, bu birimlerin değişimi yoluyla kâr etmek için neden yoktur. İçsel fayda sağlayan bir şey para için satıldığında veya farklı para birimleri birbiri için takas edildiğinde kâr elde edilmektedir. Bu nedenle, geleneksel finans kurumlarının aksine, İslam'da finansman daima gerçek varlıkları ve stokları yaratan likit olmayan varlıklara dayanmaktadır (Usmani, 1998: 12). Örneğin, kredilendirmede para 'mal karşılığı ödeme aracı' olarak kredi talebinde bulunan girişimcinin kendine teslim edilmeyerek ortaklık veya peşin mal alımı karşılığında kullanılarak üretime aktarılmaktadır (Canbaz, 2016: 120-121). Tüm bu süreçler devam ederken tarafların uyması gereken birtakım etik kuralları vardır (Alrifai, 2017: 178-181):

1. Risk alınmazsa kazanç elde edilemez.
2. Hiçbir işte ve hiçbir faaliyette garanti kazançtan söz edilemez.
3. Yatırılan paradan daha fazla bir para kaybı olamaz.
4. Yatırımcılara karşı farklı davranılamaz.
5. Sahip olunmayan hiçbir şey satılamaz.
6. Üretime herhangi bir yatırım yapılmazsa kâr elde edilemez.
7. Belirsizlik ortadan kaldırılmalı ya da minimum seviyeye indirilmezse, şeffaflık ve netlik elde edilemez.
8. Kumarın içinde olduğu hiçbir işlem kabul edilemez ve para emtia olarak işlem göremez.

İslami finans için temel yasakların en başında faiz yasağı gelmektedir. Garar ve kumar yasağı da Kur'an'da yer alan yasaklardır. Bunların dışında üretimlerle ilgili yasaklarda bulunmaktadır.

1.4.1. Faiz Yasağı

Yüce Kur'an'da faiz anlamında olan kelime ribadır. Riba, “artma, çoğalma, büyüme, geliştirme ve yetiştirme” anlamlarına gelmekte olup borç alınan paradaki her türlü miktar artışını veya karşılığında verilen her türlü hediye içerir (Yanpar, 2015: 60; Alrifai, 2017: 152).

Faizin ilk olarak Sümerler tarafından M.Ö. 3000 yıllarında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Borç olarak verilen tohumların % 20 daha fazla alınması ile ortaya çıkmıştır (Kahraman, 2021: 7). Tarih boyunca insanoğlu faizi yasaklamaya ya da belli bir oranda sınırlandırmaya çalışmıştır. Çünkü faiz, iktisadi bir değer üzerinden sadece borca dayalı olup, üretilmiş bir şey olmayan paranın para üreten bir varlığa dönüştürülmesidir. Faiz, borcunu ödeyemeyenlerin katlandırılmış borç batağına sürüklenmesine, faiz geliri elde edenlerin üretim riskine katlanmadan bir gelir etmesine ve toplumun tüketim kalemlerinin fiyatların yükselterek toplum refahının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Paranın, belirli ellerde toplanması sebebiyle bireyselleşmeyi ve kapitalizmi teşvik etmesi toplumun yardımlaşma duygusunu azaltmaktadır (Aktepe, 2017: 25). Çok eski tarihlerden bu yana bilinen faizi, ilk çağ filozoflarından Aristo ve Eflatun dini ve ahlaki yönden analiz etmiş ve onu çirkin bir kazanç olarak değerlendirmiştir. Aristo, metal olan bir paradan gelir elde etmeyi doğal bir süreç olarak görmemekte ve hakka aykırı bulmaktadır (Tekin, 2020: 5). Yine benzer olarak Çato, Seneca ve Çiçero gibi ilk dönem Roma düşünürleri diğer dönem düşünürleri gibi faizi haksız bir kazanç olarak görmektedir (Canbaz, 2016: 135; Lewis ve Kaleem, 2021: 80-84).

İslam öncesi dönemlerde Arap yarımadasında ise faizin oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Bayındır, 2004: 9). Ancak İslam dini parayı diğer mallar gibi ticari mal olarak görmediğinden ve değerli mallar gibi alınıp satılamadığı için ticareti yasaklanmıştır (Ayub, 2017: 101). Hz. Peygamber (s.a.v.) malların mallar karşılığı değişimi yerine değişim aracı olarak paranın

kullanılmasının tercih edilmesini istemiştir. Bu mübadele karşılığında fazlalık ribanın yasaklanmasını ve para ekonomisine geçilerek takas işlemlerinde yaşanan haksızlıklar sonucunda ortaya çıkan sömürü unsurlarından uzak durulmasını sağlamayı önemsemiştir (Ayub, 2017: 100).

Kur'an-ı Kerim'de faizle ilgili olarak, "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır." (Kur'an, Rum Suresi, Âyet: 39) denilmektedir. Ayetin tefsirine bakıldığında; ekonomik adaleti temelden sarsarak toplumda oldukça büyük hasarlara sebebiyet veren riba faaliyetlerine karşı Allah'ın Kur'an'da kesin dille işaret verdiği görülmektedir (Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 4 Sayfa: 317-319). Zira faiz, misliyle servet artışına sebep olduğu için son derece adaletsizdir, toplum içerisinde yozlaşmaya, insanların mallarına usulsüz bir şekilde el konulmasına neden olarak ekonomideki negatif büyümeyi ortaya çıkarır (Kettel, 2011: 39). Faiz, bencillik, dar kalpli olma hali, cimrilik, hissizlik ve maddeye aşırı bağlılık veya tapma gibi birçok kötü özelliğin insana sirayet etmesine sebebiyet verir. Kişilerin ahlakında sosyal yapının ve toplumsal düzenin bozulmasına, kaynakların etkin kullanılmasını engellemesi nedeniyle ekonominin gerilemesine ve krizlerin olmasına neden olmaktadır (Canbaz, 2016: 132-134). Zira faiz, kaynakların tamamen kullanılmasına mâni olmakta ve işsizliğe neden olmaktadır (Deniz, 2006: 38).

1.4.2. Garar Yasağı

Karakahya ve Çelik (2017: 86)'e göre garar, tarafların ne alıp sattığının tam olarak bilinmediği veya işlemde elde edilecek sonucun büyük ölçüde şansa bırakıldığı süreçtir (Karakahya ve Çelik, 2017: 86). İşlemin birtakım esas unsurlarının hukuki sonucunu belirsiz kılan bir niteliktir (AAOIFI, 2015: 758). Bir sözleşmenin konusu olan nesnenin varlığı, sahipliği, teslimatı, fiyatı ve mevcudiyeti hakkında bir belirsizlik durumu olduğunda ortaya çıkmaktadır (Alkhamees, 2021: 55). Sözleşmede sonuç bilinmezliği anlamına gelen garar, tam belirsizlik ve aşırı riski ifade etmek için de kullanılmaktadır. Taraflardan birinin durumdan haberdar olması söz konusuysa diğeri için unsurların meçhul olması durumudur (Bayındır, 2015: 34-35). Bir sözleşmenin geçerli olması için fiyat ve sözleşme konusunun garardan arındırılmış olması gerekir. Bunun için ticareti yapılan malın satış anında var olması, malın satıcının mülkiyetinde olması ve malın fiziken satıcıda olması gerekmektedir (Ayub, 2017: 125).

İslam dini anlaşmalara sadık kalınması ve sözleşme durumlarında belirsizlikten uzak durulması gerektiğini vurgulamaktadır. Buhari (1041)'e göre Resulullah (s.a.v.) vadesi devenin karnındaki yavrusunun doğumuna kadar belirlenerek yapılan satımı yasaklamıştır. Zira burada doğmayan yavrunun akıbeti aşırı belirsizlik içermektedir. Yasaklanmanın sebebi ise bahsi geçen satış işleminin var olmayan, olacağı bilinmeyen bir şeyin satılması kapsamında değerlendirilmesidir. Aynı şekilde finansal kurumların ve sigorta şirketlerinin mevcut

uygulamaları, future ve opsiyon piyasaları içinde garar, faiz vb. İslami olmayan hususları barındırdıkları için İslam hukukunca kabul edilmezler. Ancak hisse senedi piyasasında bu tür unsurlar işlemlerden arındırılarak İslam'a uygun hale getirilir. Bu sebeple, İslami bankalar açığa satış işlemleri yapmamalı, tahvil ve senetler gibi menkul kıymetleri iskonto etmemeli veya tanımlanmayan nesnelerin ticaretini yapmamalıdır (Ayub, 2017: 83).

1.4.3. Kumar Yasağı

Şans veya kolaylık yoluyla bedeli ödenmeden ya da sorumluluk üstlenilmeden elde edilen her türlü servet ve kazanç olarak tanımlanan (Alkhamees, 2021: 56) kumar, beceri ve şansın tek başına veya birlikte söz konusu olduğu bir olay olup, bir yarışma ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse girme ve neticesinde kazanç elde etme şeklidir (Bardakoğlu, 2002: 364). Taraflardan birinin mutlak kazancı diğer tarafın ise mutlak kaybı ile sonuçlanan tam bilinmezlik halidir (Bayındır, 2015: 34). Cahiliye döneminde kumar oynayarak kazanç elde eden soylular bu durumdan utandıkları için eğlence amaçlı oynayıp kazandıklarını fakirlere dağıtmışlardır. Ancak kumar düşkünlüğü sebebiyle bütün mal varlığını kaybeden bireylerin olması kumarın aile huzurunu bozduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir (Bardakoğlu, 2002: 364). En yaygın usulü meysir olarak adlandırılan kumar, Kur'an-ı Kerim'de rakip kişilerden birinin kaybetme riskini üstlendiği ve diğerinin kazancının olacağı bir şans oyunu olarak bilinmektedir (Alkhamees, 2021: 56).

Kumar şekil ve tür olarak toplumlara göre değişiklik göstermiş olsa da haksız kazanç olmasından dolayı dinler tarafından yasaklanarak kınanmıştır. Yasak olmasının sebepleri, Allah'ı anmaktan uzaklaştırması, namaz ibadetinden alıkoyması, toplumsal açıdan düşmanlığa neden olması, zulme olanak sağlaması ve haksızlığa sebebiyet vermesi olarak ifade edilmektedir (Bardakoğlu, 2002: 364). Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla birçok ayet bulunmaktadır. Maide Suresi 90-91. Ayetlerinde, “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?” (Kur'an, Maide Suresi, Âyet: 90-91) şeklinde buyrulmaktadır. Ayetin tefsiri incelendiğinde, içki ve kumarın kesinlikle yasaklandığı, bu tür kötü alışkanlıkların sebebiyet verdiği ahlaki ve dini zararların varlığı ve toplumsal yaşamda yaralar açarak dini hayata bir nevi darbe vurduğu görülmektedir (Kur'an yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 336-340). Kumarın kişiye eğlenme, yeme ve içme gibi birtakım maddi yararlar sağlaması beraberinde bunlarla kıyaslanamayacak miktarda zarar ve günahı getirdiğinin bahsedildiği ayette, insanların çalışmadan kazanmalarına, namazdan ve ibadetlerden alıkonulmalarına, vaktin faydasız bir biçimde ziyan edilmesine, kazanma hırsının maddi ve manevi kayba sebep olduğuna ve hayat düzeninin ve istikrarının bozulmasına sebep olduğu açıkça belirtilmektedir (Kur'an yolu Tefsiri Cilt: 1 Sayfa: 345-348).

1.4.4. Diğer Yasaklar

İslam kaynaklarında israf, cimrilik, mal mülk edinme hırsı ve emanete hıyanet gibi birtakım kötü davranışlar yasak kılınmıştır. “Şud” ve “buhl” kelimeleri ile ifade edilen cimrilik, daha çok biriktirmek, mal mülk edinme hırsı nedeni ile cömertlikten uzak durulması olarak tanımlanmaktadır (Kur’an, Nisa suresi, Ayet: 36-37). Bu doğrultuda mal, yaratılış amacı dışında harcanırsa israf, harcanması gerektiği halde harcanmazsa cimrilik, amacına uygun harcanırsa cömertlik anlamına gelmektedir (İhyâ, III, 259-260; Çağrı, 1993: 4). Kur’an-ı Kerim’de israf ve cimrilik hakkında ayetler bulunmaktadır. İsrâ Suresi 26. ayette, “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.” (Kur’an, İsrâ Suresi, Âyet: 26) şeklinde buyrulmaktadır. Ayette geçen “hakkını ver” ifadesi zekâtı, nafakayı ve dahası bütün hayırları kapsamaktadır. Yoksulların bilhassa belirtilmesi yardımın maddi açıdan olmasını işaret etmektedir (Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3 Sayfa: 478). Yine aynı surenin 29. ayetinde, “Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun” (Kur’an, İsrâ Suresi, Âyet: 29). Ayette cimrilik ve savurganlığın aşırılık olduğu ve bu sebepten dolayı haram olduğu belirtilmektedir. İkisinin ortası da cömertliktir (Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3 Sayfa: 479).

Aldatma ve hile gibi batıl yollarla kazanç sağlamanın yasaklandığı ayetlerle belirtilmektedir (Kur’an, Bakara suresi, Ayet: 188; Kur’an, Nisa suresi, Ayet: 29; Kur’an, Nisa suresi, Ayet: 161). Bir kimseyi aldatmak ve kandırmak anlamlarına gelen “tağrır”, satım, icare gibi sözleşmelerde taraflardan birinin kasıtlı olarak aldatılması manasına gelmektedir. Alışverişlerde ölçü ve tartının doğru yapılması, hileden uzak durulması ve insanların mallarının haksız yere alınmaması istenmekte olup haricinde davranış sergileyenlerin helak olacağı belirtilmektedir (Kur’an, Araf suresi, Ayet: 85; Kur’an, Rahman suresi, Ayet: 9, Kur’an, Mutaaffin suresi, Ayet: 1-3; Günay, 2010: 375). Allah Resulü (s.a.v.), “Bizi aldatan bizden değildir. Ayrıca aldatan ve hile, tuzak kuran ateştedir.” diyerek ticari işlemlerde hak ve hukuka göre işlem yapılmasını buyurmuştur (Müslim b. Haccâc, t.s., “İmân”, 43/164; Doğan, 2004: 330).

1.5. İslami Finansta Yer Alan Finansal Araçlar ve Ürünler

İki tacirin kendi arasında yaptığı sözleşmeye “İslami kurallara uygun ticari sözleşme”, banka ve bir tacir arasında yapılan sözleşme ise “İslami finans işlemi” olmaktadır (Yanpar, 2015: 80). Mudaraba, müşaraka, icare gibi işlemlerin modern ekonomik gereksinimleri karşılayabilme noktasında yetersiz kalması bu işlemlerin değişime uğramasına sebep olmuştur. Günümüzde ev almak, araba almak ve diğer mülklerin sahibi olabilmek ya da yurt dışından ürün satın alıp satmak insanlar arasında sıradanlaştıkça mudarebe ve müşareke küçük işler için önemini kaybetmiştir. İnsanlar bir ortakla iş yapmak, onlara hesap vermek ve kâr paylaşmak yerine borç alabilecekleri kurumlara ihtiyaç duymuşlardır. İslami bankalar ise fon kullandırma sürecinde riski en aza

indirgemeyi tercih etmişlerdir. Bu durumdan dolayı murabaha müşteriler ve bankalar tarafından oldukça tercih edilen işlem haline gelmiştir (Cebeci, 2010: 2).

İslami finans alanında yaygın olarak kullanılan ürün ve hizmetlerin türlerine göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında bazılarının detaylı açıklamalarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Müşteri Bazında Kullanılan İslami Finans Ürünleri

Müşteri Temelinde	Ürün Adı	Kullanılan Sözleşme
Mevduat	Cari hesap Tasarruf Hesabı	-Wadiah (Vedia, Emanet) -Mudaraba (Kâr paylaşımı)
	Personel Mevduat Hesabı	-Quard-Hasan (Hayırsever)
Kredi	Kredi kârı	-Teverrük (Maliyet ilave sözleşmesi)
Finansman	Konut finansman	-Bey bitamam acil (Vadeli ödemeye dayalı satış) -Azalan Muşaraka (Azalan ortaklık)
	Bireysel finansman	-Murabaha (Kârlı satış)
	Araç finansman	-Bey bitamam acil (Vadeli ödemeye dayalı satış)
	Personel finansman	-Quard-Hasan (Hayırsever)
Ortaklık Temelinde	Ürün Adı	Kullanılan Sözleşme
	Ticaret finansmanı	-Vekâlet -Murabaha (Kârlı satış) -Mudaraba (Kâr paylaşımı)
	Varlığa dayalı finansman	-İcara (Finansal kiralama)
	Yatırım Ortaklığı	-Bey bitamam acil (Vadeli ödemeye dayalı satış) -İcara (Finansal kiralama) -İstisna (Sipariş mektubu) -Murabaha (Kârlı satış) -Mudaraba (Kâr paylaşımı) -Muşaraka (Kâr ve zarar paylaşımı)

Kaynak: Bafra, 2015: 76

İslami finasta gerek bireysel müşterilerin gerekse kurumsal müşterilerin finansal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik modeller yer almaktadır (Ayub, 2007: 194-195). Tablo 2’de sektörlere göre finansman ihtiyaçları ve bunların hangi yöntemler kullanılarak karşılandığının özeti görülmektedir.

Tablo 2: İslami Finansman Modellerinin Sektörel Kullanım Alanları

TİCARET	
Proje Finansmanı	Muşarake, Mudarabe, Murabaha, Istisna, İcara
Çalışma Sermayesi Finansmanı	Murabaha, Selem, Tekli Alım-satımlarda (single Transactions) Muşarake
Yükleme Öncesi İhracat Finansmanı	Selem/Istisna + Murabaha ve Wakala, Murabaha, Muşarake ve Murabaha, Muşarake
İthalat Finansmanı	Murabaha, Muşarake
Nakit Finansmanı	Selem, Istisna, Teverruk
Yükleme Sonrası İhracat Finansmanı	Yerel para biriminde karz-ı hasen, vadeli döviz piyasalarında satma taahhüti, sevkiyat için fon gerektiği durumlarda Murabaha
Akreditif	Komisyon, Murabaha
Teminat Mektubu	Kefalet, Hizmet Bedeli
TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK	
Üretim için girdi ve ilaçlama faaliyetlerinin finansmanı	Murabaha ve selem
Borulu kuyu (tubewells), traktörler, tarım makinaları ve ulaşım araçlarının (balıkçılık tekneleri de dâhil) finansmanı	İcara, Mutenahiye bit-tamlek, Selem, Murabaha
Mandıra ve kümes hayvanlarının alımı	Murabaha ve Selem
Depolar, hayvan barınakları, çiftler vd. yapılar	Azalan Muşarake ve Rent-Sharing (Kârn Çalışanlarla Paylaşımı)
Arazi Geliştirme	Operasyonel İcara, Selem
Bahçeler, Üretme Çiftlikleri, Ormanlar	Selem, Musakat, Müzaraa, Muğarase
BİREYSEL FİNANSMAN	
Dayanıklı Mallar	Murabaha, Vadeli Satış
Otomobiller	İcara, Mutenahiye bit-tamlek, Murabaha
Ev Finansmanı	Azalan Muşarake
Kişisel İhtiyaçlar için nakit temini	Mümkünse selem.

Kaynak: Ayub, 2007: 194-195

Geleneksel finans sisteminde finansman şartları dini hassasiyeti olan kişi ve kurumların finansman teminini güçleştirmektedir. Bu sebeple, son yıllarda sektörlere yönelik model önerileri geliştirme çabalarına rastlanılmaktadır. Türkan vd. (2020), İslamî finans ve bankacılık ile ilgili yeni modeller üzerine çalışmalar yapmışlar ve sektörler için İslamicoin, Yerel Selem modeli gibi birçok model önerilerinde bulunmuşlardır. Bu anlamda, İslami finansın gelecekte daha fazla ürün ve hizmet çeşitliliğine ulaşma potansiyelinin olduğuna inanılmaktadır. Örneğin, Tablo 1.2’de tarım sektörünün finansman modellerinde yer alan “müzâraa” (Araziden çıkacak ürünün ve çalışmanın belli oranlarda paylaşılması şartı ile yapılan ortaklık modeli), “müsâkat” (Hem bahçe yapımı, hem ağaçların bakımı üzerine kurulan bağ-bahçe ortaklığı modeli) ve “muğarase” (Boş araziye ağaç dikme ve dikilen ağaçlara ortak olma üzerine kurulan model) modellerinin yaygın olarak kullanımı ile tarım sektörünün geliştirilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir (Döndüren, 1993: 441; Akten Çürük, 2013: 70; Şahin ve Arzova, 2021: 199-201).

1.5.1. Murabaha

Dilbilimsel olarak “kazanç belirtip tekrar satmak ve peşin olarak tekrar satmak” anlamlarına gelen murabaha, morfolojik olarak rabiha kökünden türeyen ve kazanmak, başarmak anlamına gelen bir kavramdır (Taner, 2011: 28). Tarafların bilinen maliyet fiyatı ve kâr marjı üzerinden pazarlık yaptığı maliyet artı satış (Ayub, 2007: 213) kârlı satış (Samar, 2019: 254) anlamlarına gelmektedir. Taraflar arasında malın bilinen fiyatı üzerine eklenecek olan kâr ile birlikte toplam tutar üzerinden pazarlık yapılarak fiyatın belirlendiği alım-satım akdidir (Şahin, 2020: 115). Örneğin müşteriye maliyeti önceden bildirilen 60.000 TL’lik bir arabanın fiyatı üzerine satış kârı ilave edilerek peşin ya da vadeli olarak 70.000 TL’ye satılması murabaha adını almaktadır. Katılım bankalarının en önemli fon değerlendirme yöntemleri bu tür finansal alım satımlardır (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü). Orijinal maliyet veya satış fiyatı murabahada başlangıç noktası olduğundan açıkça ifade edilmesi gerekmektedir (Ayub, 2017: 238). Satıcın alıcıya mal üzerinden aldığı kârı söylemeden satış yapması durumu da söz konusu olabilir. Bu suretle yapılan satışa “musaveme/musavamah”, maliyetin açıklanıp maliyetine yapılan satışa “tevliye”, zararına yapılan satışa ise “vadia” denir (Yanpar, 2015: 93).

Murabaha kapsamındaki bir işlemin, adi satışa ilişkin genel koşulların tamamını karşılaması gerektiği açıktır. Murabahanın hukuka uygun işlemlerine ilişkin özel koşullar, satıcının ödediği asıl fiyat olan murabahaya konu mallara ilişkindir. Murabahaya esas maliyetlerin toplamı ve bu şekilde belirlenen maliyet üzerinden alınacak kâr marjı hesaplanırken ek maliyetler belirlenir (Ayub, 2007: 217-218).

Murabaha diğer işlemlere kıyasla daha kısa vadeli bir işlemdir. Daha az risk içermesi ve daha geniş ölçekli olması kredi açısından pratiklik ve kolay para transferinin sağlanmasına yardımcı olur. Ayrıca piyasadaki bankalar arasındaki rekabet, İslami bankalarda çalışanların faiz uygulayan bankalardan transfer edilmiş olması, enflasyonun uzun vadeli yatırım riskini artırması, her iki tarafın ödeyeceği miktar ve tarihlerin önceden bilinmesi murabahanın yaygınlaşmasının sebepleri olarak gösterilmektedir. Aynı şekilde mudaraba ve muşaraka işlemlerinin bankalar tarafından çok iyi incelenmesi ve sürekli takip edilmesi için kalifiye elemana olan ihtiyacı da murabahanın tercih edilme sebepleri arasındadır (Cebeci, 2010: 4). Murabaha işlemi birtakım ilke ve prensiplere göre uygulanır. Cebeci (2010: 51)’ye göre bu ilkeler;

1. Paradan para kazanmak yasak olduğu için müşteriye nakit kullandırılmaz. Bunun yerine ticari işlemlerden kâr elde etmek amaçlanmıştır.
2. Faizli ürünler, alkol, tütün, silah, domuz ve domuz eti ve ahlaka aykırı yayınlar gibi şeyler için fon kullandırılmaz.
3. Satışı yapılmış ve faturası kesilmiş malın sözleşmesi neticelendiği için finansmana konu edilemez.

4. Sözleşmenin konusu olan mal piyasada alınıp satılan bir mal olmalıdır. Aksi halde malın teslimi mümkün olmayacağından sözleşme hükümsüz olabilmektedir.
5. Külçe altın ve/veya döviz kabul edilir fakat sadece peşin alım satım yapıldığı için finansman yapılamaz.
6. Sahte işlemlerle finansman sağlamak isteyenler ile işlem yapılamaz. Banka sadece gerçek kişilere yardımcı olabilir.
7. Tüm işlemler şer'i denetleme kurullarının denetimi ile İslam hukuku prensiplerine uygun olarak gerçekleştirilmelidir.

Murabaha işleminde; müşterinin ihtiyaç duyduğu malı alabilmesi için İslami finansal bir kuruma (katılım bankasına) başvurması gerekmektedir. Katılım bankası müşterinin belirttiği satıcıdan ya da herhangi bir tedarikçiden özellikleri belirtilen malı piyasa fiyatı üzerinden satın alır ve satın aldığı bu malın fiyatı üzerine belirli bir miktar kâr eklemek sureti ile müşteriye vadeli olarak satar. Bu sayede müşteri peşin olarak alacağı malı vadeli olarak satın alma şansı yakalamakta, tedarikçi ise peşin satış yapma avantajı elde etmekte olup, katılım bankası ise satın alma fiyatının üzerine koyduğu kâr tutarı kadar kazanç sağlamaktadır (Yatbaz, 2019: 6). Katılım bankacılığında en yaygın kullanılan murabaha işleminde banka müşterisine kesinlikle nakit para vermez. Söz konusu hizmet ya da malı satın alır. Taksitli satıştan dolayı kâr elde eden banka elde edeceği kâr oranını belirlerken makroekonomik koşullardan etkilenmektedir (Orhan, 2020: 46). Murabaha yöntemi çift yönlü alım satımlarda katma değer vergisinin yarattığı maliyet artışı ve bankaların doğrudan mal alımı yapacak yeterli insan gücünün olmaması sebebiyle vekâlet yoluyla gerçekleştirilmektedir (Yanpar, 2015: 158). Vekâletli murabaha uygulamasında genel olarak murabaha gibi borç temelli ya da kiralamaya dayalı sözleşmeler olup, öncelikle malın satın alınması ve daha sonra bunun müşteriye satılması ya da kiralanması esası kabul edilmekte ve çoğunlukla müşteri, malın satın alınmasında ya da projenin hayata geçirilerek uygulanmasında, bankanın vekil sıfatıyla hareket etmektedir (Bafra, 2015: 73).

1.5.2. Mudaraba

Mudaraba, taraflardan birinin sermayedar olarak parayı, diğerinin ise girişimci olarak bilgisini, tecrübesini ve emeğini ortaya koyduğu bir iş modelidir (Yanpar, 2015: 88). Başka bir ifadeyle mudaraba bir yatırımcının ya da bir yatırımcı grubunun bir vekile ya da bir yöneticiye kendisi ile ticaret yapması amacıyla sermaye sağladığı; kârın önceden anlaşılan oranda dağıtıldığı, zararın ise münhasıran yatırımcı tarafından karşılandığı özel bir şirket türüdür (Ayub, 2017: 342). Banka veya herhangi başka bir para sağlayıcı, finansör, sermaye sahibi olarak hareket eder ve bir projenin finansmanı için gereken sermayenin tamamını sağlar. Diğer taraf, yani mudarib veya acente, girişimi yöneterek emeğini ve uzmanlığını devreye koymaktadır. Taraflar herhangi bir kârı paylaşacakları oran üzerinde önceden anlaşılır. Zararlar münhasıran sermaye sağlayıcı tarafından karşılanır (Visser, 2009: 54). Mudaraba sözleşmelerinde ortaklık fiilen başlamadan önce kâr

dağılımına ilişkin şartlar, ortakların sermaye miktarları ve mudaribin bu sermayeyi işletirken sahip olduğu yetkileri gibi konuların karara bağlanması gerekir. Mudarib belirlenen bu şartlara göre sermayeyi işletmeye başlar (Kumaş, 2006: 376). Aynı mudaraba sözleşmesinin, değişik iş kolları ya da ticari işlemleri içermesi durumunda değişik oranlarda kâr dağıtımı yapılması mümkündür (Yanpar, 2015: 89).

Mudaraba sözleşmelerinde bankanın, müşterinin önceden kusurlu veya basiretli bir tacir gibi davranıp davranmayacağını, öngörebilmesi mümkün değildir. Dolayısı ile bu tür sözleşmelerde kâr elde edilene kadar herhangi bir gelir edemeyeceğinden ve zarar durumunda doğacak zararı banka karşılayacağından projenin denetimi sorunlu bir durumdur. Ancak yatırımların denetlenmesi İslami bankalar için ek işgücü ve zaman kaybı maliyeti meydana getirmektedir (Bafra, 2015: 80).

İslam, mudarabaya izin vererek, sermayenin ve ticari becerilerin makul risk paylaşımı koşulları altında kiralanmasını teşvik etmektedir. Topluma ve ilgili taraflara fayda sağlayacak önemli bir ekonomik işlevi yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Mudarib, sözleşmenin geçersiz hale gelmesi durumunda kayyım, vekil, ortak, tazminatçı/sorumlu ve hatta ücretli gibi çeşitli sıfatlarla çalışmak zorundadır. Bununla birlikte finansör, işin çıkarlarına zarar vermemesi ve mudarabanın amacına ters düşmemesi koşuluyla, mudaribe bazı koşulları uygulama hakkına sahiptir. Bu haklar şu şekilde belirtilebilir;

1. Sözleşmenin işleyişi için bir süre sınırı belirleyebilir.
2. Ticareti yapılacak veya ticaretinden kaçınılacak eşyaları belirleyebilir.
3. İşçinin belirli bir kişi veya şirketle iş yapmasını engelleyebilir.
4. İşçinin belli bir yere gitmesini engelleyebilir veya ticaretin yapılacağı yeri de belirtebilir.
5. İşçiden güvene dayalı sorumluluklarını yerine getirdiğinden emin olmasını isteyebilir (kârlılığı değil).
6. Bazı hukukçulara göre, eğer pazarlık kârlı ise (işçi o zaman tutmak isterken) işçisini malı satmaya da zorlayabilir.
7. İşçinin başka bir tarafla mudaraba akdetmesini engelleme hakkına da sahiptir (Ayub, 2007: 324).

İslam'ın yasaklamadığı her türlü faaliyet alanında ortaklık kurulabilir (Güney, 2020: 32). Ortaklıkta kâr ve zararın paylaşımı esas sözleşme ile belirlenir. Kâr payının sabit bir para miktarı olarak belirlenmesi faizli ticari kredilere benzeyeceğinden İslami açıdan yasaklanmaktadır. Kâr dağıtım oranları ortaklığın her aşamasında karşılıklı olarak anlaşma ile belirlenirken zarar ise konulan sermaye oranlarına göre giderilir (Güney, 2020: 34-35). Genellikle kısa ve orta vadeli yatırım projesinin finansmanı finanse etmek için kullanılır (Öztürk vd., 2021: 124-125). Peygamber efendimiz bir hadisinde “İki ortaktan biri diğerine hıyanet etmediği sürece onların üçüncüsü benim. Şayet biri diğerine hıyanet ederse ben aralarından çıkarım.” diyerek katılımı ve ortaklığı teşvik etmektedir (Hazıroğlu, 2019: 30).

Mudaraba (kâr paylaşımı) durumunda, sözleşme tarafları, başka bir ifadeyle finansal sermayeyi oluşturan fon sağlayıcı (rabbulmal) ile uzmanlık ve idareyi sağlayan mudarib, kâr paylaşımı girişiminde toplu olarak yer almaktadırlar. Projeden elde edilecek kâr, her iki tarafça 60: 40 veya 70: 30 gibi önceden belirlenen kâr paylaşım oranına göre paylaştırılmaktadır. Başarısızlık durumunda, tüm zararlar fon sağlayıcı tarafından karşılanmakta olup mudarib vakit ve emek kaybına uğramaktadır (Sapuan, 2016: 350). Mudaraba sözleşmesine göre İslam bankası (Rab-al-Maal) %100 sermaye katkısı sağlarken, müşteri (Mudarib) yönetime veya becerilere katkıda bulunur. Anlaşma uyarınca, kâr dağıtımı üzerine anlaşılır. Ayrıca Mudaraba'nın doğrudan giderleri varsa, aynı ücret Mudaraba İşletmesinden tahsil edilecektir. Mudarabaha sözleşmesinde kararlaştırılan şartlar uyarınca, gerçekleşen kârın %40 'ı İslami bankada ve %60 'ı Mudarib'de kalırken, herhangi bir kayıp yalnızca İslami banka tarafından karşılanır.

1.5.3. Muşaraka

Kelime anlamı paylaşmak olan muşaraka, iki ya da daha fazla kişinin ticari bir işe katılmayı, anaparaya ya da emeğe katkı sağlamayı ve neticede ortaya çıkan kâr ya da zararı paylaşmayı taahhüt eden sözleşme olarak tanımlanmaktadır (Öztürk vd., 2021: 109). Muşaraka, iki veya daha fazla tarafın ticaret yaparak elde ettikleri kârı paylaşmak amacıyla oluşturdukları adi bir ortaklık türüdür (Yanpar, 2015: 90).

Muşaraka finansmanı bazılarına göre bağımsız tüzel kişilik olan bir ortak girişimin kurulmasını gerektirmektedir (Visser, 2009: 56). Modern finans uygulamasında özel sermaye ve risk sermayesi diye adlandırılan bu ortaklık, İslami risk paylaşımı ilkesinin merkezinde yer alır. Ortaklık finansmanında en az iki ortağın bulunması gerekir. Her ortak sermayeye katkıda bulunduğu için kâr ve zararda paylaşılmaktadır. Bir ortak sermayenin %10'una yatırım yaparsa elde edilen kârın da %10'unu almaya hak kazanır. Oluşabilecek herhangi bir zarar ve kayıp durumunda da aynı şekilde %10'u seviyesinde olmaktadır (Alrifai, 2015: 129). İslam hukukçuları, muşaraka sözleşmeleri ile yapılan işlemlerde zarar olması durumunda zararın sermayedeki paylar doğrultusunda taraflara dağıtılması gerektiğini savunmaktadır (Yanpar, 2015: 91). Muşaraka sözleşmesi uygulanırken Usmani'ye göre, taraflar arasında kârın dağıtım oranının sözleşmede belli olması gerekmektedir. Şayet net bir oran belirtilmemişse, sözleşme İslam hukuku tarafından geçersiz sayılabileceğinden dikkat edilmesi gereklidir. Ayrıca, taraflardan birine yatırım sonucu ne olursa olsun önceden belirlenmiş bir ödeme veya kâr dağıtımı yapılması hakkında düzenleme yapılmaması hususunda dikkatli olunmalıdır (Usmani, 1998: 23-25).

Muşaraka sözleşmeleri azalan muşaraka ve sürekli muşaraka olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktadır (Emeç, 2021: 88). Muşaraka sözleşmesinde banka yatırımın bir ortağı olduğundan taşıdığı risklerden dolayı çok tercih edilmeyen bir yöntemdir. Ancak son yıllarda azalan muşaraka sözleşmeleri yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bafra, 2015: 78). Azalan muşaraka,

tarafların belirli bir süre sonunda sözleşmeye konu olan malın mülkiyet hakkının taraflardan birine birbirini takip eden bağımsız akitlerle kademeli olarak geçmesi konusunda anlaştıkları sözleşmedir (Samar, 2019: 103). Azalan muşaraka konut finansmanında kullanılmaktadır. Konutun mülkiyeti, sermayeyi sağlayan ve konutta oturan tarafından paylaşılmaktadır. Konutta oturanın sermaye sağlayıcıya düzenli ödeme yapması nedeniyle sermaye sağlayıcının konuttaki payı zamanla azalmaktadır (Visser, 2009: 56).

Azalan muşaraka, İslami bankalar tarafından sabit varlıkların finansmanı amacıyla rahatlıkla kullanılabilir. Konut finansmanı, oto finansmanı, tesis ve makine finansmanı, fabrika/bina finansmanı ve diğer tüm sabit kıymet finansmanını içermektedir. Bir bankanın azalan muşaraka esasına göre finansmanı, ilgili varlıklara bağlı farklı şekillerde görülmektedir. Bazı varlıklar kiraya verilebilir fakat ticari nitelikteki varlıklar kiralama kapsamına girmemektedir (Ayub, 2007: 339). Ayrıca, uzun vadeli projelerin yanı sıra esnek finansmana ihtiyaç duyan veya işletme sermayesi sağlayan projeler için de kullanılmaktadır (Visser, 2009: 56). Konut finansmanında riskin azaltılması amacıyla kullanılan azalan muşaraka sözleşmelerinde bankanın yatırımdaki payı, sözleşme hükümlerine göre her yıl belirli oranlarda azaltılmaktadır. Müşterinin payı ise aşamalı olarak artırılarak müşteri sermayenin tamamına sahip oluncaya işlem devam etmektedir (Bafra, 2015: 78).

1.5.4. Selem

Sözlük anlamı “teslim olmak, teslim etmek, peşin bedelle vadeli mahsul almak” olan, Arapça “alsam” fiilinden türeyen ve ön ödeme, peşin ödeme gibi anlamlara gelen kelime (Şahin ve Arzova, 2021: 116-117) olup nitelikleri belirlenen vadeli malın peşin bedelle satılması anlamına gelmektedir (Aybakan, 2009: 402). Selem, sözleşme anında peşin ödemenin nakit olarak yapıldığı, satın alınan varlığın teslimatının ise önceden belirlenmiş bir tarihe kadar ertelendiği bir alım satım işlemidir (Yanpar, 2015: 164; Korkmaz, 2020: 20). Başka bir ifadeyle piyasada ikamesi olan bir mal üzerinden borçlanılarak mal bedelinin peşin olarak alındığı sözleşme türüdür (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü) ve tarımsal üretimin finansmanı için uygulanan faizsiz finansman araçları arasında gösterilmektedir (Şahin ve Arzova, 2021: 116-117).

Selem sözleşmesi konu olan unsurun üretilmiş bir mal olması gerekmektedir (Yanpar, 2015: 164, Korkmaz, 2020: 20). Sözleşmelerde belirlenen vadede, malın cinsi, niteliği ve miktarı hiçbir karışıklığa ihtimal vermeksizin açıkça belirtilmelidir. Böylece ürünün alıcısı, fiyat artışına karşı kendisini korumuş olur (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü). Alım satım akitlerinde malın peşin olması esas konudur. Selem yönetiminde çiftçi gelecekte teslim etmek şartıyla henüz hasat etmediği ürünleri alıcıya peşin bedelle satar (Şahin ve Arzova, 2021: 116-117). Malın bedeli tarafların anlaşmasına göre peşin ya da vadeli olabilir. Örf ve ihtiyaç sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v.) bazı durumlarda paranın peşin alınarak malın vadeli olarak satılmasına izin vermiştir. Bu şekilde yapılan ticaret

işlemine selem ya da selef adı verilmektedir. Selem konusuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de ayetler mevcuttur (Kur'an, Bakara suresi, Ayet: 282). Bu konuyla ilgili hadislerde mevcuttur. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hurmada (veya bir şeyde) selem yapan kişi, belirli ölçüyle, belirli tartı ile ve belirli süreye kadar selem yapsın." buyurmuştur (Müslim, Müsâkât, 25; Buhari, Selem, 2; Ayub, 2007: 241-242).

Selem sözleşmesi yalnızca piyasada bulunan ve standart olan mallar üzerinden yapılan bir sözleşme türüdür. Caiz olması için malın cinsinin, miktarının ve özelliklerinin belli olması, ödemenin peşin yapılacağına belirtilmesi, malın teslim tarihinin ve teslim yerinin belirtilmesi gerekir. Hayvan veya standart olmayan mallar gibi kıymet (benzerinin piyasada bulunmadığı, bulunsada fiyatları farklı olan) şeylerin sonradan teslimi şartıyla (selem) satılması dinen uygun görülmemektedir (Merğînânî, el-Hidâye, V, 222 vd.). Selem sözleşmelerinde ve uygulamalarında bazı mal ve şartları bulunmaktadır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir;

1. Birimleri arasında dikkate alınacak önemli bir fark bulunmayan standart nitelikteki misli malların, faiz gerçekleşmemesi şartıyla, selem malı olması caizdir.
2. Birimleri arasında önemsenecek kıymet farkı bulunmayan, üzerinde şirket markası olan ve düzenli olarak standart ölçülerde üretildiği için yaygın bir şekilde bulunabilen şirket malları, birbirine çok yakın büyüklükte oldukları için sayıyla alınıp satılabilen mallar (adediyyât-ı mütekâribe) kapsamına girer.
3. Şu malların selem malı olması caiz değildir:
 - a. "İşte şu araba" denilerek kendiliğinden niteliği belirlenmiş belirli bir mal selem malı olamaz.
 - b. Bina, arazi, ve ağaç gibi zimmette sabit olamayan (borç alınıp verilemeyen) mallar selem malı olamaz.
 - c. Antika eşya ve mücevher gibi kişiden kişiye değeri değiştiği için objektif bir şekilde nitelikleri ortaya konamayan mallar selem malı olamaz.
 - d. Belirli bir araziye ait ürünlerin selem malı olmasını şart koşturmak caiz değildir. Dolayısıyla selem satıcısı (müslim ileyh), selem vadesi dolduğunda kendi tarlasında veya fabrikasında ürettiği ya da başka bir yerden temin ettiği ürünleri selem alıcısına teslim edebilir.
4. Selem bedeli para, altın ya da gümüş olduğunda selem malının para, altın ya da gümüş olmaması gerekir.
5. Selem malının, değeri kişiden kişiye değişmeyip objektif bir şekilde nitelikleri ortaya konabilen ve zimmette sabit olabilen mallardan olması şarttır.
6. Selem malının, tüm belirsizlikler giderilmiş şekilde tanımlanmış olması gerekir. İnsanların ticari örf ve teamülleri ile bilirkışı görüşleri, selem malının özelliklerinin belirlenmesine ve tanımlanmasına kaynaklık teşkil eder.

7. Selem malının miktarının tam olarak bilinmesi şarttır. Bu bakımdan her türlü malın miktarı; ağırlık, hacim, uzunluk ve sayı ölçülerinden hangisi ile ölçülüyorsa ona göre belirlenmelidir.
8. Selem satıcısının, selem malını alıcıya teslim etmesinin mümkün olabilmesi için, selem malının, normal şartlarda sözleşme vadesi geldiği anda genel olarak piyasada bulunabilen mallardan olması gereklidir.
9. Selem malının teslim edileceği tarih, taraflar arasında uyuşmazlığa yol açmayacak şekilde tam olarak belirlenmelidir.
10. Kural olarak selem sözleşmesinde, selem malının teslim yeri belirlenmelidir. Sözleşmenin tarafları, teslim yeri için herhangi bir belirleme yapmadılarsa sözleşmenin yapıldığı yer teslim yeri kabul edilir. Ancak bunun imkânsız olması halinde teslim yerinin belirlenmesi örfe ve teamüllere göre olur (AAOIFI, 2015: 273-275).

1.5.5. İstisna

İstisna, mal meydana gelmeden önce mal satışının yapıldığı özel bir satış türüdür (Şahin, 2020: 120). İstisna sözleşmeleri üretici sözleşme konusu malın üretimine başlamadıkça bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Usmani, 1998: 136). Üretici ya da müşteri üretim başlamadan diğerine bildirimde bulunarak sözleşmeyi iptal edebilmektedir (Alrifai, 2017: 290). Alıcının gelecekte belirlene bir tarihte teslimi yapılacak bir şeyin üretimi, tertibi ya da montajı için sipariş verdiği ve üzerinde anlaşılan fiyattan satışının gerçekleştirildiği bir anlaşmadır (Ayub, 2007: 282). İslam hukukuna göre istisna, siparişi veren kişi tarafından sanayile ilgili olan özellikleri belirtilmiş bir şeyi belirli bir ücret karşılığında bir sanatkârdan imal etmesini istediği sözleşmeye verilen isimdir (Çalışkan, 1989: 349).

İstisna bedensel iş gerektiren alanlarda başlamış olup sanayi devrimi sonrası gemi ve inşaat sektöründe kullanılmıştır (Ayub, 2007: 263). İstisnada üretici siparişi verilen ürün için hem ham maddeyi hem de işçiyi ayarlamalıdır. Eğer malzeme müşteri tarafından sağlanıyor ve üretici sadece işçisini ve becerisini kullanıyorsa, buna ücret (ujrah) mukabili sözleşme denir ve bu istisna değildir (Ayub, 2007: 264). Bir istisna sözleşmesinde, malın boyutu, cinsi, teslim yeri ve teslim zamanı açık bir dille belirtilmelidir (Ayub, 2007: 265). Fiyat bir kez belirlendikten sonra tek taraflı olarak artırılamaz ya da azaltılamaz (Ayub, 2017: 289). Alıcının önceden avans verme zorunluluğu bulunmamaktadır. Üretim esnasında taksitler halinde ödeme yapabilmekte veya ürün teslimatından sonra toplu ödeme yapabilmektedir (Yanpar, 2015: 98). Üretici istisnaya konu olan malı başka bir imalatçı ile anlaşarak tedarik edebilmektedir. İslami bankalar bu türden bir istisna malın alımı için yapılan sözleşmeye finansman sağlayabilmektedir (Ayub, 2007: 266).

1.5.6. İcare

AAOIFI (2015: 266) tanımına göre;

İcâre, maddi varlıkların kiralınmasına ilişkin hazırlanan kira sözleşmesidir. Kira sözleşmesi yasal olan belirli bir çıkara/ kullanım hakkına ait mülkiyetin, yasal olan belirli bir bedel karşılığında belirli bir süre boyunca devredilmesini sağlayan bir sözleşmedir.

Tanımda belirtildiği üzere, kira akdinde bedeller ücret ve menfaattir. Menkul bir malın, bir gayrimenkulün, emeğin veya bir hakkın menfaati olabilir (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü). Kira akdinde, mülkiyet yerine menfaat devredilmekte olduğundan kira sözleşmesine konu varlığın tüketilmeden kullanılabilen bir varlık olması gerekir (Orhan, 2020: 48). Bakara Suresi 233. ayetinde, “...Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur...” ve Talak Suresi 6. ayetinde, “...Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu, başka bir kadın emzirecektir.” Görüldüğü üzere sütanne kiralınması halinde bir ücret ödemesinin yapılması hususu açıkça belirtilmiş olması icare sözleşmelerinin dayanaklarındandır (Döndüren, 1993: 209).

Ayet ve hadislerde emeğin kiralınması hususunda hususlar yer alırken finansal kiralama hakkında Allah'ın Resulü (s.a.v) bir hadisi şerifinde “Üç kişi bir arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi” buyurarak icare sözleşmelerini onaylanmıştır (Ebû Davûd, Büyû, 31). İslam hukukunda icare, belirli varlıklar üzerinde bilinen ve teklif edilen bir intifa hakkı sözleşmesidir. İntifa hakkının bir bedel karşılığında devredilmesidir (Ayub, 2007: 279). İcare ile ilgili koşullar şunlardır (Ayub, 2007: 281-282):

1. Herhangi bir anlaşmazlığın önlenmesi için sözleşmeye konu olan intifa hakkının tespit edilmesi gerekmektedir.
2. Kiralama süresi belirtilmelidir. Kiralanan işin miktarının veya bir işin süresinin bilinmesi gerekir.
3. Kiralanan mallardan faydalanmak mümkün olmalıdır.
4. Sözleşme konusu malın faydalanmak üzere teslimi/teslim edilmesi esastır.
5. İşçi veya hizmet söz konusu olduğunda, sözleşmeyi yapan kişi bu işleri üstlenme yeteneğine sahip olmalıdır.
6. Sözleşme konusu malların intifa hakkı yasal olmalıdır, yani İcare'nin amacı hukuka aykırı veya haram olmamalıdır.

İcâre terimi iki farklı durum için kullanılmaktadır. Birincisi, bir kimsenin yaptığı hizmetlerin belirli bir ücret karşılığında kiralınması durumudur. (Usmani, 1998: 109). İkinci tür icâre, insanların hizmetleriyle değil, varlıkların ve mülklerin intifa haklarıyla ilgilidir. Bu anlamda İcare,

“belirli bir mülkün intifa hakkını kendisinden talep edilen bir kira karşılığında başka bir kişiye devretmek” anlamına gelir (Usmani, 1998: 110). Bu durumda 'icâre' terimi İngilizce 'leasing' terimine benzemektedir.

İngilizce lease sözcüğünden türemiş bir kavram olan Leasing (finansal kiralama) kelimesi, kira ve kira kontratı anlamlarına gelmektedir (Samar, 2019: 205). Leasing; makine, taşıt, teçhizat ve benzeri mallara ihtiyaç duyan firmalara sözleşme ile kiralanması ve kira süresi sonunda önceden belirlenen fiyat karşılığında satışının yapıldığı orta vadeli bir finansman yöntemi (Gülbaran, 1990: 3-18) olarak kullanılmaktadır. Finansal Kiralama Kanunu'na göre tıbbî cihazlar, bilgisayarlar ve bilgi işlem üniteleri, enerji tesisleri ve santraller, kara ve hava taşıma araçları, tanker ve diğer deniz taşıtları, her türlü üretim makinaları (inşaat makinaları, vinçler, iş makinaları, matbaa makinaları), haberleşme cihazları, otel ve büro donanımları, fabrikalar ve hastaneler yer almaktadır. Ancak, patent hakkı, fikri haklar ve sınai haklar ile bilgisayar yazılımı gibi maddi olmayan konular için leasing yapılamamaktadır. (Aktepe, 2010: 100)

1.5.7. Karz-ı Hasen

Herhangi bir maddi karşılık beklemeksizin ihtiyaç sahibi olan kimselere belirli bir süre sonrasında miktarı aynı olarak geri alınmak üzere verilen borç karz-ı hasen olarak tanımlanmaktadır (Yanpar, 2015: 165-166; Canbay ve Pirali, 2019: 287). İki tarafın bulunduğu karz-ı hasende borç verene mukriz alana ise müstakriz denilmektedir. Mukriz verdiği borcu Allah rızası için verirken, müstakriz de aldığı borcu helal yolda tüketme amacı taşımaktadır (Özdemir, 2020: 25). Karz-ı hasende borcu veren taraftan herhangi bir menfaat beklenme durumu yoktur. Taraflar arasında yapılan sözleşmelerde geri ödenen miktar ve verilen borcun miktarı birbirine eşit olmak durumundadır. Sözleşmede yer almamasına rağmen borçlu isterse daha fazla ödeme yapabilir (Yanpar, 2015: 165-166; Özdemir, 2020: 33). Buna gerekçe olarak Peygamber efendimiz (s.a.v.) birinden genç bir deve ödünç almış, zekât develeri gelince Ebû Râfi'yi alacaklıya aynı yaşta bir deve vermekle görevlendirmiş, Ebû Râfi'nin develer arasında o özellikte bir deve bulunmadığını ve mevcut develerin daha iyi olduğunu söylemesi üzerine Resulümüz (s.a.v.) “En iyiniz borç ödemesini en güzel şekilde yapmanızdır” diye buyurarak develerden en iyisinin verilmesini emretmiştir (Buhârî, “İstikrâz”, 4, 6,7; Müslim, “Müsâkat”, 118-122) hadisi gösterilebilir.

Karz-ı hasende faiz veya herhangi bir kâr payı düşünülmeden sadece ihtiyaç sahiplerine yardım etme düşüncesi vardır. Daha çok çiftçilere, küçük işletmelere veya alım gücü düşük tüketiciye yönelik olan bu durum, yardımsever bir finansman türü olarak da bilinmektedir (Emeç, 2021: 96). Kur'an-ı Kerimde karz-ı hasenden övgüyle bahsedildiği aşikârdır. Teğabün suresi 17. ayette, “Eğer Allah'a (rızası için) ödünç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükafat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir.” (Kur'an, Teğabün Suresi,

Âyet: 17) şeklinde buyrulmaktadır. İslam dini aldığı borcu ödeme imkânı olduğu halde ödemeyeni zalim sayarak cezalandırılmasını buyurmakla birlikte; sıkıntıya düşen borçluya da ek süre verilmesini emrederek borcunun sadaka olarak sayılabileceğini de belirtmiştir (Aktepe, 2010: 25-26).

Alimlere göre âyetlerde bahsi geçen “karz-ı hasen” faiz veya herhangi bir maddi beklenti olmadan, sadece Allah rızası öncelikli tutularak verilen ve tahsil ederken kolaylıklar sağlanan ödünçtür (Deniz, 2006: 39). Bununla birlikte karz-ı hasen tarafların birbirlerini su istimal etmeleri sebebiyle toplumlarda gerektiği şekilde uygulanmamaktadır. Ayrıca bugün verilen 1.000 TL’lik borcun bir yıl sonra geri ödenmesi halinde enflasyon sebebi ile daha az alım gücüne sebebiyet vermesi ve enflasyonist farkın ödenmesinin faizle eş değer görülmesinin gerçek kişileri karz-ı hasen yapmaktan uzaklaştırdığı da yadsınamaz bir gerçektir (Özdemir, 2020: 34).

1.5.8. Sukuk

Devletlerin ve şirketlerin faiz karşılığı borçlanacakları birtakım finansal enstrüman bulunmaktadır. Tahvil ve hazine bono bunlardan ikisidir. Bu sayade faiz geliri elde etmek isteyenlere de bir yatırım aracı sunulmuş olmaktadır. İslâmî finasta faizle borçlanmak zorunlu haller dışında caiz görülmemektedir. Faizin İslam hukukuna uygun olamaması sebebiyle devletlerin ve İslâmî hassasiyete sahip büyük kuruluşların ticârî işlemlerle hem finansal kaynak temin etmek hem de faizsiz gelir elde etmeyi isteyen yatırımcılara sunmak amacıyla sukuk ihracı gündeme gelmiştir (Aktepe, 2013: 147-148). İslami sınırlar çerçevesinde işleyen bonolara sukuk denilmektedir (Çelik ve Kaya, 2017: 149). Bayındır (2021)’e göre sukuk bir varlık ya da menfaatin mülkiyeti ile birlikte risk ve getirisindeki ortaklığı temsil eden misli nitelikli bir menkul kıymettir (Bayındır, 2021: 65). Finansal sertifika anlamı da taşıyan sukuk günümüzde terim olarak bir mal, kullanım hakkı, hizmet ya da belirli bir yatırım eylemlerinin sahipliğine dair eşit değerde şâyi hisseli belgeleri ifade etmektedir (Cebeci, 2019: 523).

Modern şekliyle sukuk, ilk kez 1997 yılında Malezya’da murabaha alacaklarına dayalı olarak uygulanmıştır (Bayındır, 2021: 68). Türkiye’de ise ilk sukuk ihracı yurtdışında yabancı yatırımcılara yönelik olarak 2010 yılında Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından döviz cinsinden yapılmıştır (Bayındır, 2021: 77). 600 milyon dolarlık ilk dolar bazlı sukuk ihracı 2002 yılında Malezya’da teklif edilmiştir. Bunu Eylül 2003’te İslam Kalkınma Bankası’nın 400 milyon dolarlık Dayanışma Vakfı Sukuk’u takip etmiştir. 2003 yılından günümüze kadar yaklaşık 40 tane devlet ve kurumsal Sukuk ihracı yapılmıştır. Yine Bahreyn, Malezya, Suudi Arabistan, Katar, BAE, İngiltere, Almanya, Pakistan, Endonezya, Filipinler ve diğer bazı ülkelerde teklif edilmiştir. Öne çıkan sukuk ihraçları arasında PCFC’nin DP World’ün Birleşik Krallık’taki P&O’yu satın almasına fon sağlamaya yönelik 3,5 milyar ABD Doları tutarındaki Sukuk’u, Dubai’deki DP World’ün emlak kolu Nakheel tarafından sunulan 3,52 milyar ABD Doları tutarındaki Sukuk ve Pakistan’ın 600

milyon ABD Doları tutarındaki egemen Sukuk'u yer almaktadır. Sukuğun popülerlik kazanmasının en önemli sebebi egemenler ve kurumsal yapılar için alternatif bir finansman kaynağı olmasıdır. Yine küresel anlamda sermaye piyasasında Şer'i uyumlu araçlara ilişkin artan güçlü talepler sukuğun ön plana olmasına yardımcı olmuştur (Ayub, 2207: 389).

Sukuk'un Türkiye'deki genel adı "kira sertifikası"dır. İcare Sukuk'un adı olmasına rağmen ülkemizde tüm sukuklar hatalı şekilde kira sertifikası şeklinde adlandırılmaktadır (Bayındır, 2021: 78). "Her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla varlık kiralama şirketi tarafından ihraç edilen ve sahiplerinin bu varlık veya haktan elde edilen gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymettir" (Kira Sertifikaları Tebliği, 3. madde). Mevcutta var olan bir mal veya proje gibi ticari varlıklara ait mülkiyeti hisselerle ayırmak ve bu hisseleri temsilen sertifikalar ihraç etme işlemi menkulleştirme olarak ifade edilmektedir (TKBB Faizsiz Finans Sözlüğü).

Sukuk uygulamasında; İşleme konu varlık olan mal, menfaat veya projenin vadeli alacaklarını nakde dönüştürmek isteyen kaynak kuruluş, bu kuruluşun varlıklarını satın alma veya devirle teslim alıp üzerinden sukuk ihracı yapan özel amaçlı kuruluş (varlık kiralama şirketi) ve sermaye/fon sahibi olmak üzere 3 taraf söz konusudur (Bayındır, 2021: 71). AAOFI (2015)'e göre sukuk sertifikalarının özellikleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir (AAOIFI, 2015: 465);

1. Sukuk sertifikaları, sahibi namına veya hamili adına eşit değerlerde ihraç edilirler.
2. Sukuk sertifikaları, var olan mal, menfaat, hizmet ya da karma olarak tüm bunlardan elde edilen manevi haklar ile alacaklar ve nakitlerden oluşan kaynaklara, şayi hisseli ortaklığı temsil eden sertifikalardır.
3. Sukuk sertifikaları fikhî bir sözleşmeye dayalı olarak ihraç edilirler. Sertifikaların ihracı esnasında, ikincil piyasalarda işlem görmesinde ve tedavülünde yine İslami kurallar esas alınır.
4. Sukuk sertifikalarının ikincil piyasalarda işlem görebilmesi (tedavül), temsil ettiği varlığında ikincil piyasalarda işlem görme şartlarına tabidir.
5. Sukuk sertifikası sahipleri, arz esnasında hazırlanan izahnamede açıklanan anlaşma hususlarına göre, sertifikanın sağladığı geliri elde ederler ve her biri sahibi oldukları sukuk oranında zarara katlanırlar.

Günümüzde birçok sukuk çeşidi bulunmaktadır (Yanpar, 2015: 215-228). Şekil 2'de sukuk çeşitlerinin ve özelliklerinin özetlenmiş hali verilmiştir.

Şekil 2: Sukuk Çeşitleri ve Özellikleri

<i>Sukuk Özellik</i>	<i>Murabaha</i>	<i>Müşaraka</i>	<i>Müdaraba</i>	<i>İcara</i>	<i>Salam</i>	<i>İstisna</i>	<i>Vekâlet</i>
<i>Sahiplik</i>	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Mülkiyet Hakkı vermez	Fiziki/ Kullanım	Fiziki/ Kullanım	Kullanım
<i>Likidite</i>	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit	Likit
<i>Piyasa</i>	Sadece Birincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Birincil ve İkincil	Sadece Birincil	Birincil ve İkincil
<i>Getiri Oranı</i>	Sabit	Sabit / Değişken	Sabit / Değişken	Sabit / Değişken	Sabit	Sabit / Değişken	Sabit
<i>Temsil</i>	Varlık	Özkaynak	Özkaynak	Varlık	Varlık	Varlık	Varlık
<i>Ciro</i>	Ciro edilemez	Ciro edilebilir	Ciro edilebilir	Ciro edilebilir	Vade sonu gelmeden Ciro edilemez	Ciro edilemez	Ciro Edilemez
<i>İhraç</i>	Özel/Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/ Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/ Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/ Kamu Şirketleri/ Bankalar	Özel/Kamu Şirketleri/ Bankalar

Kaynak: Özcan ve Elitaş, 2015: 567.

Günümüzde sukuk, uluslararası sermaye piyasalarında finansmanı arttırmak için İslami bankacılık ilkelerine uygun olarak geliştirilmiş önemli bir finansal araçtır. Devletler, şirketler ve finansal kurumlar sendikasyon yoluyla finansmana alternatif olarak sukuk ihraç etmeyi tercih etmektedirler (Güngören, 2013: 100-101). Hatta Finansal teknolojilerde meydana gelen gelişmeler ve dijitalleşmenin etkisi ile Block zincir yöntemleri ve yeni enstrümanlar Müslüman ülkelerde de piyasalarda görülmeye başlanmıştır. İslami finansal enstrümanların blok zincir ile buluşması 2016 yılında İngiltere’de başlamış ve İslami izinlerin verilmesi ile 2017 yılından itibaren Emiratas İslami bankası çek işlemlerinde Blok zincir teknolojisini kullanan, Al Hilal Bank “Akıllı Blok zinciri İslami Sukuk” uygulamasını Ethereum tabanlı başlatan ilk bankalar olmuştur (Şahin, 2020: 135).

1.5.9. İslami Yatırım Fonları

Yatırım fonları borsalara dahil olmanın en verimli ve en uygun maliyetli yollarından biri olarak bilinmektedir (Emeç, 2021: 81). Halktan toplanan paralar karşılığında hisse senedi, bono, tahvil, ters repo gibi sermaye piyasası araçlarından ve altın ile diğer kıymetli madenlerden oluşan portföyleri yöneten yatırım fonları kurumsal yatırım kuruluşları olarak kabul görmektedir (Yanpar, 2015: 196). İslami fon, yatırım yapan kimselerin bireysel olarak sahip olamayacakları hisseleri bir havuzda toplayarak bir yönetici aracılığıyla çok sayıda satın almalarını ifade eden bir fon türüdür (Ayub, 2017: 222). Bu fonların genel olarak klasik yatırım fonları ile aynı fonksiyona sahip olmalarının yanı sıra yönetimlerinin ve hukuki yapılarının İslam hukuku çerçevesinde ve hukuka uygun bir işleyiş içerisinde olması gerekmektedir (Camgöz, 2018: 48-49). Yine bu fonların yatırım

yaptığı alanların da İslam hukukuyla uygunluk gösterme zorunluluğu bulunmaktadır (Yanpar, 2015: 196).

İslami yatırım fonunun geçmişine bakıldığında ilk olarak Haziran 1986 yılında Hindistan'da camileri finanse etmek için ABD'de Kuzey Amerika İslam Vakfı üyeleri tarafından "The Amana Income Fund" ismiyle kurulduğu görülmektedir (Akten Çürük, 2013: 101). Küresel anlamda İslami yatırım fonunun büyüklüğü 2019 yılında 103.2 milyar dolar olarak karşımıza çıkmaktadır (Emeç, 2021: 82). İslami yatırım fonları İslami açıdan önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle birden fazla yatırım fonu çeşidi görülmektedir. Usmani (1998)'e göre bu fonlar hisse senedi fonları, emtia fonları, icara fonları, murabaha fonları ve kârma fonlar olmak üzere beş çeşittir (Usmani, 1998: 140-151; Özgür, 2021: 135).

1.5.10. İslami Hisse Senetleri

İslami sermaye piyasasında işlem gören hisse senetlerine İslami hisse senedi denmektedir. İslami sermaye piyasası ise her türlü menkul kıymet ticaretinin yapıldığı piyasalar olarak adlandırılmaktadır (Camgöz, 2018: 31). Bu piyasalar, İslami hukukla uyum içinde çalışan ve işlem gören hisse senetlerini içeren piyasadır (Çakar, 2020: 21). Hisse senetleri piyasalarında işlem gören kuruluşların Şer'i kurallara uygun olması, onay verilen kuruluşların açıklanması ve uyum yönünden incelenmesi amacıyla İslami endeksler ortaya çıkmıştır (Yanpar, 2015: 190). Bu endekslerin amacı, halkın kolaylıkla ulaşabildiği ve borsalarda işlem gören şirketler arasından İslami finans ilkelerine uygun olarak faaliyetlerini yürüten şirketlerin hisse senetlerinin hareketlerini takip etmek olarak açıklanmaktadır (Akten Çürük, 2013: 102). AAOIFI (2015)'ye göre endeks: organize, tezgahüstü veya her iki tür finansal piyasada dolaşımda olan belirli bir grup finansal varlık ya da emtiayı temsil eden menkul kıymetin fiyatı temel alınarak istatistiksel yöntemle hesaplanan bir rakam olarak tanımlanmaktadır (AAOIFI, 2015: 693). Piyasadaki durumu dikkate alınarak her bir finansal yahut emtia temelli menkul kıymete bir değer biçilir, sepetteki menkul kıymetlerin toplam değeri sabit bir sayıya bölünerek endeks belirlenir. Günümüzde en yaygın endekslerden biri "Tüketici Fiyat Endeksi" dir. Piyasanın durumunu ölçebilmek üzere oluşturulan endeksler ülke ekonomisinin genel durumunu ifade etmektedir. Ülke ekonomisindeki olası değişimler, meydana gelmeden önce öngörülerek bu doğrultuda yatırım kararı alınmasına yardımcı olmaktadır. Endeks menkul kıymetlerin gelecekteki fiyat hareketleri hakkında yatırımcıya fikir verebileceği gibi fiyatların sabit bir yöndeki hareketi veya belli noktadan aşağıya doğru düşüş yahut Yukarı doğru yükseliş seyri hakkında da bilgi vermektedir (AAOIFI, 2015: 693).

İslami hisse senedi endeksleri, 1990'ların sonundan itibaren farklı endeks sağlayıcıları ve borsalar tarafından yayınlanmaya başlamıştır. İslami hisse senedi endeksi ilk olarak Mayıs 1996'da Malezya'da RHB Unit Trust Management tarafından yayınlanmıştır. Yine Şubat 1999'da Dow Johns & Company tarafından "Dow Jones Islamic Market (DJIM) Index" yine aynı yıl Nisan

ayında Malezya borsasında “Kuala Lumpur Shari’a Index” ve Ekim ayında 1999’da FTSE Group tarafından “FTSE Global Islamic Index Series” yayınlanmıştır. Standard & Poors ise 2006’dan bu yana “Shari’a Compliant Index” başlığı altında “the S&P 500 Sharia Index”, “the S&P Europe 350 Sharia Index”, “the S&P Japan 500 Sharia Index”, “S&P/IFCI Large-MidCap Shariah” isimleriyle farklı türlerde endeksler yayınlamaktadır (Akten Çürük, 2013: 103). İslami endekslerin belirlenmesi hususunda bazı noktalar önemlidir. Endeksin muhteviyatı ve kullanım metodları tespit edilirken yalnızca teknik kurallar değil fıkhi kurallara da riayet edilmesi gerekmektedir. Yine endeksin muhteviyatı ve kullanım yollarının fıkhi açıdan uygunluğunu tespit edecek, endeksi düzenli olarak gözden geçirecek ve raporlayacak bir danışma kurulunun bulunması esası oldukça önemlidir (AAOIFI, 2015: 696).

1.6. Türkiye’de İslami Finansın Genel Durumu

1960-1970’li yıllarda dünyada yaşanan gelişmeler neticesinde Müslüman ekonomistlerin faizsiz finans sistemine yönelik çalışmaları neticesinde 1980’li yıllarda İslami finans sektörü önce bankacılık alanında olmak üzere daha sonra sermaye piyasası alanında ve sonrasında İslami sigortacılık alanlarında gelişmeler görülmüştür. Nitekim ülkemizde de bu alanda çalışmalarda ciddi oranlarda artış görülmektedir. Yapılan çalışmaların başında bankacılık alanında yapılanlar gelmektedir (Çakmak ve Ünal, 2024: 67).

İslami finans sektörü, İslami bankacılık, İslami sermaye, İslami sigortacılık gibi alt dallara ayrılmaktadır. Bunların küresel büyüklükleri son yıllarda Yukarı doğru seyretmektedir. IFSB (2023: 691) raporuna göre, küresel İslami bankacılık 2019 yılında 1.77 trilyon dolar iken 2022 yılında 2.25 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Yine 2019 yılında dünyada Sukuk ihracı 543 milyon dolar seviyesinde iken 2022 yılına gelindiğinde 179,4 milyar dolar olduğu ve 2024 yılında yaklaşık 160 milyar-170 milyar dolar seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir (bkz. Katılım Finans). Yine 2019 yılında, 102 milyar dolar hacmi olan İslami yatırım fonları ve 27 milyon dolar hacmi olan İslami sigortacılıkta benzer şekilde hacimsel artışlar görülmektedir (Emeç, 2021: 69).

Türkiye’de İslami finans sektörü 1980’li yıllarda ortaya çıkmış ve 2005 yılında katılım bankacılığı adı altında modern anlamda ülkemizde kurulmuştur. Yıllar içinde gerek kavramsal gerekse finansal anlamda gelişmelerin görüldüğü bu sektörde küresel işlem hacimlerine sahip olmasa dahi, önemli gelişmelerin yaşandığı bir gerçektir. Tablo 3’te Türkiye’de oldukça yeni olan İslami finansın yıllar itibari ile nasıl gelişmekte olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de İslami Finansın Gelişimi

Yıllar	Gelişmeler
1983-2001	Yılları içinde Özel Finans Kurumları kurulmuş, faaliyete başlamıştır. 1985 Albaraka Türk, 1989 Kuveyt Türk, 1991 Anadolu Finans, 1995 İhlas Finans ve 1996 yılında Asya Finans kurumları kuruldu.
2005	Özel Finans Kurumları ismi “Katılım Bankası” olarak değiştirildi. Family Finans ve Anadolu Finans Kurumu bir araya gelerek Türkiye Finans Katılım Bankası kuruldu.
2008	Türkiye Finans Katılım Bankasının çoğunluk hisseleri “National Commercial Bank (NCB)” tarafından satın alındı.
2009	Katılım sigortacılığında ilk şirket olan Neova Sigorta kuruldu.
2010	Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ yayımlandı.
2011	İhlas Finans Kurumu iflas etti.
2013	Kira Sertifikaları Tebliği yayımlandı.
2014	Katılım Sigortacılığı Derneği kuruldu.
2015	Bank Asya TMSF’ye devredildi. Ziraat Katılım Bankası kuruldu.
2016	Vakıf Katılım Bankası kuruldu. Bank Asya Katılım Bankası kapatıldı.
2017	Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve esasları Hakkında Yönetmelik yayımlandı.
2018	BDDK’nın 22.0.2018 tarih ve 7736 sayılı kararı ile Merkezi Danışma Kurulu kuruldu. TKBB tarafından 02.04.2018’de “Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ” yayımlandı.
2019	Türkiye Emlak Katılım Bankası Kuruldu. Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliği yayımlandı.
2020	“Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik” yayımlandı.
2021-	Tasarruf Finansman Şirketlerinin Kuruluş ve Faaliyet Esasları Hakkında Yönetmelik yayımlandı ve Tasarruf Finansman Şirketleri BDDK’ya intibak etti. Finansal Teknolojiler ve dijitalleşme adımları başlanmış olup, 2 adet dijital katılım bankacılığı (T.O. M Katılım ve Hayat Finans Katılım) faaliyete başladı.

Kaynak: Özgür, 2021: 123-124

İslami finans sektöründe gelişmelere bakıldığında devlet yönetiminin sektöre bakış açısının değişmesi ve sektöre kamu kuruluşlarının dahil edilmesi ile gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Nitelikli personel ihtiyacı sorunu giderek artan oranda üniversite programları ve verilen eğitimlerle azalmaya yüz tutmuştur. Konvansiyonel bankacılık yapısına benzerlik, kendine özgü denetleme ve düzenleme yapısının olmayışı, tanıtım ve piyasalama alanında eksiklikler sektörde çözülmesi gereken sorunlar olmaya devam etmektedir (Orhan, 2020: 91).

1.6.1. İslami Bankacılık

İslami bankacılık, modern bankacılığa benzer faaliyetlerini sürdürmekte ancak konvansiyonel bankacılıktan farklı olarak aşağıdaki prensiplere bağlı olarak işlem gerçekleştirmektedirler (Hatipoğlu, 2019: 31);

1. Finansal işlemlerden kaynaklanan risk katılımcılar arasında simetrik dağıtılmaktadır.
2. Bütün işlemler reel bir varlığa dayanarak yapılmalıdır.
3. İslami bankalar sahip olmadıkları şeyleri satamazlar.

4. Haram olan şeylerin ticaretine dayalı ürünlere işlem yapamazlar.
5. Nakit kredi veremezler, fon geliri toplarken sabit getiri veremezler.
6. Reel sektöre fon sağlarken hep faturalı iş yapmak zorundadırlar.

Günümüzde, İslami bankacılık hizmetleri; tamamıyla İslami bankacılık faaliyetleri yapan kurumlar ve bünyelerinde İslami pencereler açılması yoluyla İslami ürünler sunan geleneksel bankalar olmak üzere iki farklı sistem aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Emeç, 2021: 67).

Türkiye 'de 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Özel finans kurumlarının kurulmasına izin verilmesi ve 1985 yılında Albaraka Türk ve Faisal Finans Kurumlarının faaliyete başlaması ile ülkemizde İslami finans sektöründe çalışmalar başlamıştır. Özel finans kurumları 2005 yılında yapılan kanun değişikliğiyle katılım bankasına dönüştürülmüştür (Aktepe, 2010: 71). Dünyada İslami bankacılık olarak alınan bu bankacılık türünde, Katılım ifadesi anlaşılır ve sistemi açıklayıcı olması sebebiyle tercih edilmiş (Karakahya ve Çelik, 2017: 89) olup, konvansiyonel rakiplerinin mücadele ettiği kredi riski, likidite riski, piyasa riski, operasyonel riskin yanında kendine özgü riskleri de (ticari kâr payı riski, şer-i uyumsuzluk riski, emtia fiyat değişimi, güven riski vb.) benzer şekilde yönetmeleri gerekmektedir (Akten Çürük, 2019: 1051).

Ülkemizde katılım bankalarının kurulmasında temel amaçlarının arasında ülkemizdeki faiz endişesi nedeniyle geleneksel bankalarla ilişki kuramayan tasarruf sahiplerinin atıl fonlarının ekonominin reel kesimine kazandırmak ve petrol zengini olan İslam ülkelerinden ülkemize fon girişi sağlamaktır (Aras ve Öztürk, 2011: 170). Ayrıca, faizsiz bankacılık para ticareti yerine üretime dayalı ticareti destekleyen özgün bir sistem olduğundan, ticaretten faizi kaldırmayı, kazanç için emeği teşvik etmeyi, toplumda çalışmayı desteklemeyi, İslami esaslar etrafında birliği sağlamak ve ortaklık esası ile yeni iş sahaları açmak nedenleri ile de kurulmuştur (Canbaz, 2016: 120). Katılım bankaları; kendilerine özgü çalışma prensipleri olan, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede, reel sektörün finansmanının sağlanmasında, yastık altı tasarrufların sisteme dahil edilmesinde, dış sermayenin ülkemize çekilmesi gibi alanlarda katkıları bulunan kurumlardır (Şimşek, 2020: 100).

Katılım bankacılığı sağladığı hizmetler ve ürünler dört başlık altında toplanabilir (Emeç, 2020: 89);

1. Fon toplama; cari hesaplar ve katılım hesapları
2. Finansman sağlama: murabaha, muşaraka, mudaraba, icare
3. Bankacılık hizmetleri: para transferi, Döviz alım-satım, ödeme sistemleri, çek ve senet işlemleri, fatura vb ödeme işlemleri
4. Yatırım hizmetleri: İslami hisse senedi, Sukuk, İslami yatırım fonları işlemleri

5411 sayılı Bankacılık Kanuna göre Cari hesap;

Katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplardır.

Katılım bankası, cari hesaba yatırılan paranın mülkiyetine ve bu para üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkını sahip olarak cari hesaptan elde ettiği gelire de malik olmaktadır. Ancak banka talep edildiği anda aynı tutarda parayı ödemekle yükümlüdür (AAOIFI, 2015: 524). Bu bağlamda cari hesap, vadiadan (emanet) farklılaşmakta ve kârz hükümlerini taşımaktadır. Paranın kaybedilmesi veya tüketilmiş olması durumlarında, bankanın kusurlu olup olmadığına bakılmaksızın tazmin yükümlülüğü bulunmaktadır (AAOIFI, 2015: 525).

Katılım bankaları cari hesap sahipleri arasında karşılıklı menfaat söz konusu olduğu için tarafların ortaklıkları olması ve hangi bir ücret alınmaması sebebiyle çek defteri ve banka kârta gibi hizmetler caiz olmaktadır. Çünkü bu hizmetler bankanın aldığı borçlarını ödemesi için bir araç olup banka, borç aldığı cari hesap sahibinin talep etmesi halinde borcu ödemekle yükümlüdür (AAOIFI, 2015: 526).

5411 sayılı Bankacılık Kanuna göre Katılım Hesabı;

Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesaplardır.

Katılma hesaplarında, müşteri banka ile yapmış olduğu kâr ya da zarara katılık ortaklığı sözleşmesi ile birikimlerini işletilmesi amacıyla bankaya teslim etmektedir (Aktepe, 2010: 72). Katılım hesaplarına TL, döviz veya kıymetli maden cinsinden yatırılan tutarlar ticari, sanayi ve hizmet sektörlerinin faizsiz bankacılık ilkeleri doğrultusunda sektörlerin finansmanın işletilmekte ve ortaya çıkan kâr veya zarar- üç ay, altı ay ya da bir yıl daha uzun süreli vadeler şeklinde- vade tarihinde hesap türüne ve vade başlangıcında belirlenmiş paylaşım oranına göre dağıtılmaktadır (Karakahya ve Çelik, 2017: 94; Ünal, 2020: 54).

Katılım bankacılığında araç, işyeri, konut, kira, eğitim ve hac/umre finansmanı vb. gibi ihtiyaçların karşılanması anlamında bireysel ve kurumsal kredi türlerinde Murabaha, İcare, İstisna gibi sözleşmelerinin yanında geleneksel bankalarla ortak uymaları gerek kanunlar ve yönetmelikler bulunmaktadır (Çambel, 2017: 134-137).

Katılım bankaları ile geleneksel bankaların benzerlikleri olmakla birlikte her iki tür bankacılığı taşıdığı farklılıklar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Katılım Bankacılığı ve Geleneksel Bankacılık Arasındaki Farklar

Katılım Bankacılığı	Geleneksel Bankacılık
Fon sahipleri için bir katılma hesabı açar.	Mevduatlarını faiz ödeyerek toplar.
Müşterisi ile ilişkisi bir ortaklık ilişkisi dir.	Mevduat sahipleri ile ilişkisi, borçlu alacaklı ilişkisidir.
Topladıkları para ile borç vermez, gelirlerini ticaretten elde eder.	Topladıkları mevduatı kredi olarak verip faiz geliri elde eder.
Müşterilerini geleneksel bankalar gibi ödeme yapılmadığında çıkmaza sokmaz. Ticari borç olduğundan, vadesinden önce talep edilemez.	Kredi verdikleri kişiler borcu ödemede sıkıntılar yaşarsa vadesi bitmeden krediyi geri ister. Geri ödeme olmazsa temerrüt faizi uygular, teminatları nakde çevirir ve kendileriyle iş yapan kişileri çıkmaza sokar.
Müşterilerine karz-ı hasen (faizsiz ödünç) verebilir.	Müşterilerine faizli olarak kredi verir.
Cari hesapta para varsa çek ödemesi yapılabilir.	Çek kredisi kullanılır.

Kaynak: Bayındır, 2007: 250-252

Yukarıda yer alan farklılıkların yanında katılım bankaları makro ekonominin finansal yapısından kaynaklanan sorunlardan ve konjonktürel dalgalanmalardan geleneksel bankalara göre daha dirençli yapısı bulunması sayesinde, büyük ölçüde etkilenmemektedir. Ancak, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler, dini hassasiyeti olan kişilere ait fonların değerlendirilebileceği finansal araçların azlığı ya da yeterince tanıtılmaması (Özgür, 2007: 201) katılım bankalarının hacimlerini geleneksel bankaların gerisinde bırakmaya devam eden sorunlar arasındadır. Örneğin, Türkiye’de katılım bankalarında 2008 yılından itibaren Forward işlemler, 2010 yılından itibaren Swap işlemler yapılmaya başlanmış, ancak türev işlemler hakkında fıkhi görüş farklılıkları olması nedeniyle işlem hacimleri geleneksel bankaların çok gerisindedir (Şahin, 2019: 82-83).

Türkiye’de 2021 yılında bankacılık alanında faaliyet gösteren 52 adet bankanın içerisinde 6 adet İslami banka yer almakta olup, 2019 yılına göre %57’lik bir büyüme göstererek toplam varlık büyüklüğü 55 milyar USD olup piyasa payı %7,1 olmuştur (IFN, 2021: 144). 2023 yılına gelindiğinde BDDK resmî sitesinde katılım banka sayısı 8 adede yükselmiştir. Katılım bankaları 3 adet özel kuruluş, 3 adet kamu ve 2 adet dijital katılım bankası olarak sektörde yer almaktadır. Tablo 5’te bu bankaların isimleri yer almaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları

Kamu	Özel	Dijital
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	Hayat Finans Katılım Bankası A.Ş.
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	T.O.M. Katılım Bankası A.Ş.
Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş.	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	

Kaynak: BDDK

2022 yılı Kasım ayı verilerine göre Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının yurt içi ve yurt dışı toplam şube sayısı 2.741’dir. 2022 yılı Kasım ayı verilerine göre katılım bankalarının toplam çalışan sayısı bir önceki yıla göre % 3,45 oranında artarak 17.740 kişi olmuştur. Tablo 6’da katılım bankaları şube ve personel sayısı gelişimi verilmiştir.

Tablo 6: Katılım Bankaları Şube ve Personel Sayısı Gelişimi (2015-2021)

Yıllar	Şube Sayısı	Büyüme (%)	Personel Sayısı	Büyüme (%)
2015	1.080	9	16.554	1,7
2016	959	(11,2)	14.467	(12,6)
2017	1.032	8	15.029	3,9
2018	1.122	8,7	15.654	4,2
2019	1.179	5,1	16.040	2,5
2020	1.255	6,4	16.849	5,0
2021	1.311	4,5	17.147	1,8

Kaynak: BDDK, TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

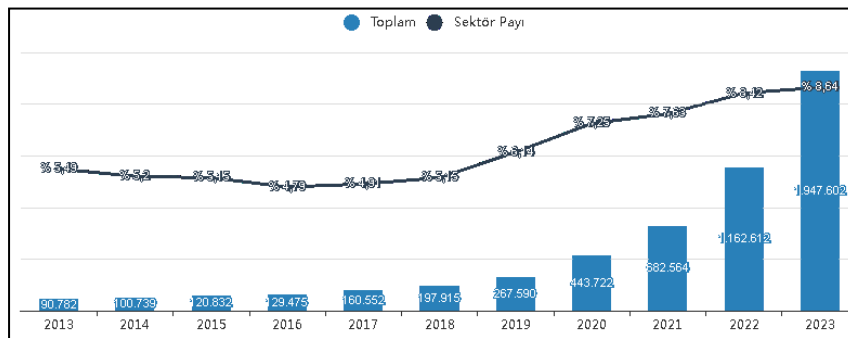
2016 yılında darbe girişimi sonrası sektör ciddi kayıplar yaşamış olup, sonrasında katılım bankacılığı için atılan adımlar ve sektöre katılan devlet katılım bankaları ile bankacılık sektöründe katılım bankalarının sektörel yükselişe geçtiği Tablo 7’de TKBB verilerinde görülmektedir.

Tablo 7: Katılım Bankalarının Aktif Gelişimi ve Sektör İçindeki Payı (Milyon TL) (2015-2021)

Yıllar	Toplam Aktifler	Değişim (%)	Sektörel Pay (%)
2015	120.832	19,94	5,15
2016	129.475	7,15	4,79
2017	160.552	24,00	4,91
2018	197.915	23,27	5,15
2019	267.590	35,20	6,14
2020	443.722	65,82	7,25
2021	682.564	53,82	7,63

Kaynak: TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kasım 2022 verilerine göre Katılım Bankalarının Aktif Toplamı 1.162.612 Milyon TL olup, sektördeki payı %8,42 ‘e yükselmiştir. Kasım 2023 verilerine göre Katılım Bankalarının Aktif Toplamı 1.947.602 Milyon TL, sektördeki payı % 8,64 ‘e yükselmiştir. Grafik 1’de yıllar itibari ile bu değişim görülmektedir.

Grafik 1: Katılım Bankaları Aktif Büyüklük -Milyon TL (Kasım 2023)

Kaynak: TKBB

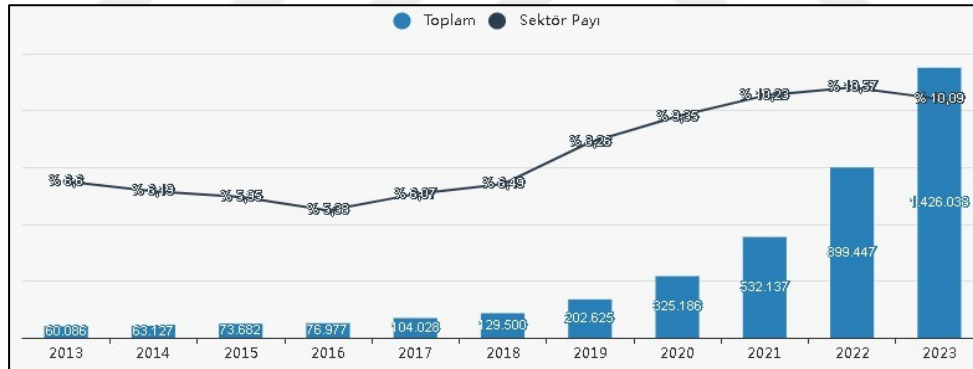
Tablo 8’de görüldüğü üzere katılım bankalarının toplamış oldukları fonların Kasım 2022 verilerine göre büyüklüğü 899.447 milyon TL ile sektörde %10,57 büyüklüğe ulaşmıştır. Katılım bankalarının kullandırmış oldukları fonların toplamı Kasım 2022 verilerine göre 555.413 milyon TL olup, sektörel büyüklüğü %7,63 dür. Grafik 2’de katılım bankalarının fon toplama verileri, Grafik 3’te ise katılım bankalarının fon kullandırma verileri yer almaktadır. Kasım 2023 verilerine göre sektörde yükseliş devam etmektedir.

Tablo 8: Katılım Bankalarının Önemli Göstergeleri (milyon TL) (2015-2021)

Yıllar	Toplanan Fonlar	Değişim (%)	Sektörel Payı (%)	Kullandırılan Fonlar	Değişim (%)	Sektörel Payı (%)	Net Kâr	Değişim (%)
2015	73.682	16,72	5,95	70.866	11,42	4,82	409	411
2016	76.977	4,47	5,38	74.585	5,24	4,38	1.106	170
2017	104.028	35,14	6,07	96.877	29,88	4,6	1.583	43,12
2018	129.500	24,49	6,49	111.067	14,64	4,66	2.124	34,17
2019	202.625	56,47	8,26	131.967	18,81	5,08	2.438	14,78
2020	325.186	60,49	9,35	227.510	72,39	6,27	3.717	52,46
2021	532.137	63,64	10,23	321.036	41,10	6,71	5.468	47,1

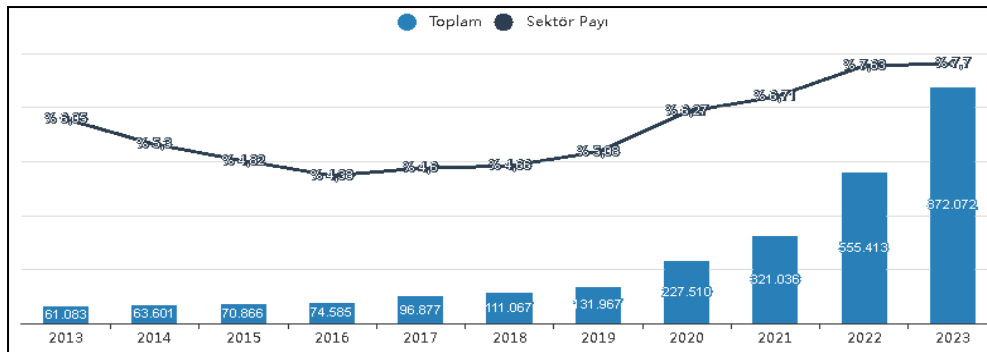
Kaynak: TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2: Katılım Bankaları Toplanan Fonların Gelişimi-Milyon TL (Kasım 2023)

Kaynak: TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

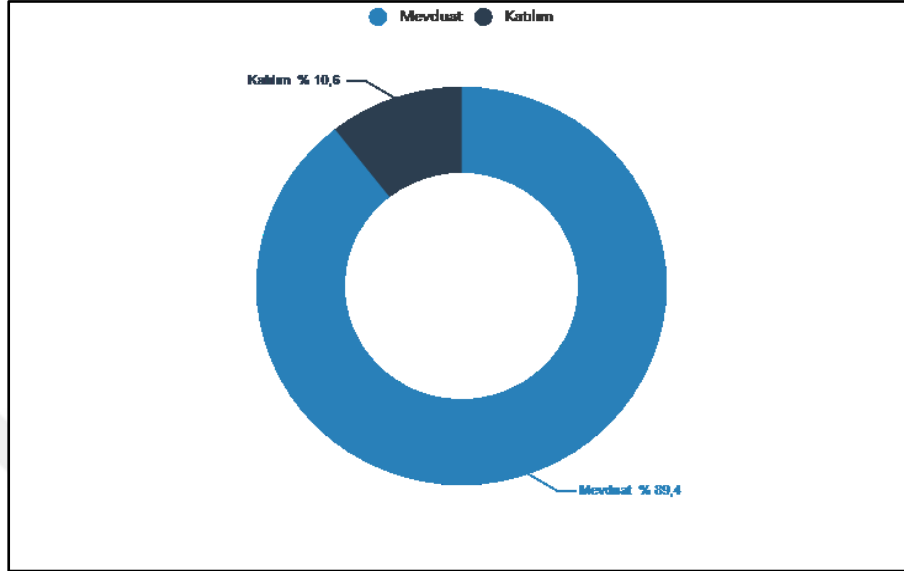
Grafik 3: Katılım Bankalarında Kullandırılan Fonların Gelişimi-Milyon TL (Kasım 2023)

Kaynak: TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

Katılım bankalarının Grafik 4’de toplanan fonların sektör pay yer dağılımı yer almaktadır. Katılım hesaplarının oranı %10,6 iken mevduat hesaplarının oranı % 89,04’dür.

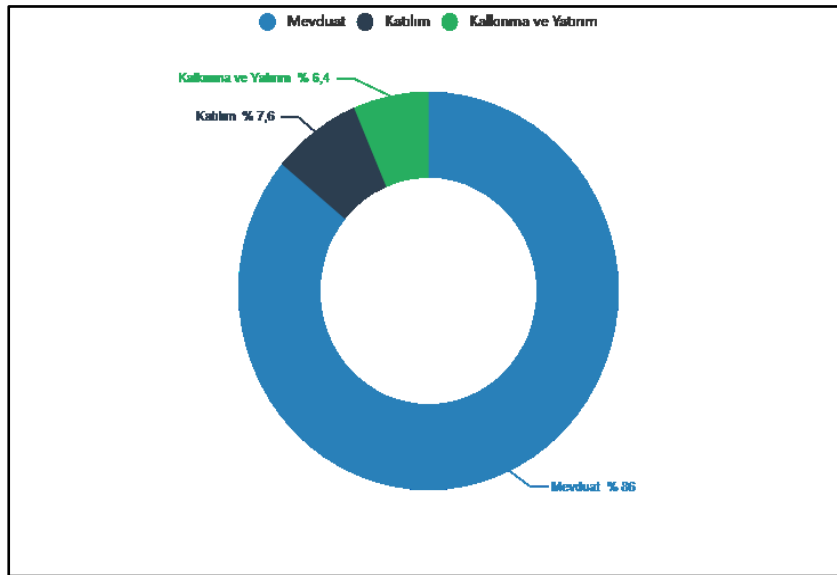
Grafik 4: Katılım Bankalarının Toplanan Fonlarının Sektör Payı (%) (Kasım 2022)

Kaynak: TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

Katılım bankalarının Grafik 5’te kullandırılan fonların sektörel dağılımı yer almaktadır. Kalkınma ve yatırım sektörünün payı %6,4, katılım hesaplarının payı %7,6 ve mevduat oranı %86’dır. Kasım 2023 tarihli TKBB verilerine göre bu oranlarda kalkınma ve yatırım 6,88, Katılım 7,7 ve mevduat 85,42 olarak görülmektedir (TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>).

Grafik 5: Katılım Bankalarının Kullandırdığı Fonların Sektör Payı (%) (Kasım 2022)

Kaynak: TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>

Yukarıdaki tablo ve grafiklerde görüldüğü üzere Katılım bankacılığı artan oranda yükseliş göstermektedir. Son yıllarda sektörde önemli gelişmeler görülmektedir. BDDK'nın 29 Aralık 2021'de yayımladığı “Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik” sonrasında dijital finansal hizmetler alanında sektöre bir ivme kazandırmıştır. Özellikle dijital finansal hizmetler, yeşil finansman ve sürdürülebilir bankacılık gibi yeni konularda çalışmalar ve gelişmelerin sayısında artış görülmektedir. Türkiye Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planına (2019-2023) göre; 249. maddede ve 250. maddede blok zincir tabanlı dijital merkez bankası parası uygulamaya konulması, güvenli bir finansal teknoloji (fintek) ekosisteminin oluşumunun desteklenmesi ve ülkemizde finansal teknolojilerinin gelişmesine yönelik yol haritası oluşturulacağı yer almaktadır. Bankacılık alanında dijital dönüşüm, siber güvenlik ve uzaktan banka hesabı açma bazı riskleri barındırır da katılım bankalarının entegre bir dijital strateji oluşturmaları, iç süreçlerini sağlam, etkileşimli ve kitli bir bilgi sistemi ile donatması ile bankacılık içinde bu alanda da gelişim göstermeye devam edecektir (Amrani ve Najah: 2020: 1). Türkiye’de katılım bankacılığın 5 milyon aktif dijital müşteri, 118,4 milyon işlem adedi ve 2,2 trilyon TL’lik işlem hacmi (Güney, 2023: 942-943) ile dijitalleşmeye ayak uydurmakta olduğu aşağıda yer alan tablo ve grafiklerde de görülmektedir (Tablo 9-11, Grafik 6).

Tablo 9: Katılım Bankalarının İnternet Bankacılığı Verileri (2015-2021)

Yıllar	Aktif Müşteri (adet)	Büyüme (%)	İşlem Hacmi (Milyon TL)	Büyüme (%)
2015	474.368	----	137.214	-----
2016	515.590	8,68	163.263	18,98
2017	636.436	23,43	192.020	17,61
2018	1.501.135	135,86	451.951	135,36
2019	3.620.387	141,17	561.501	24,23
2020	489.056	-86,49	519.870	-7,41
2021	524.746	7,29	263.204	-49,37

Kaynak: BDDK, TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 10: Katılım Bankalarının Mobil Bankacılığı Verileri (2017-2021)

Yıllar	Aktif Müşteri (adet)	(%)	İşlem Hacmi (Milyon TL)	(%)
2017	877.000	----	12.250	----
2018	1.383.870	57,79	61.781	404,33
2019	1.930.000	39,46	98.993	60,23
2020	3.052.910	58,18	1.197.791	1.109,7
2021	3.816.172	25,00	748.583	-37,50

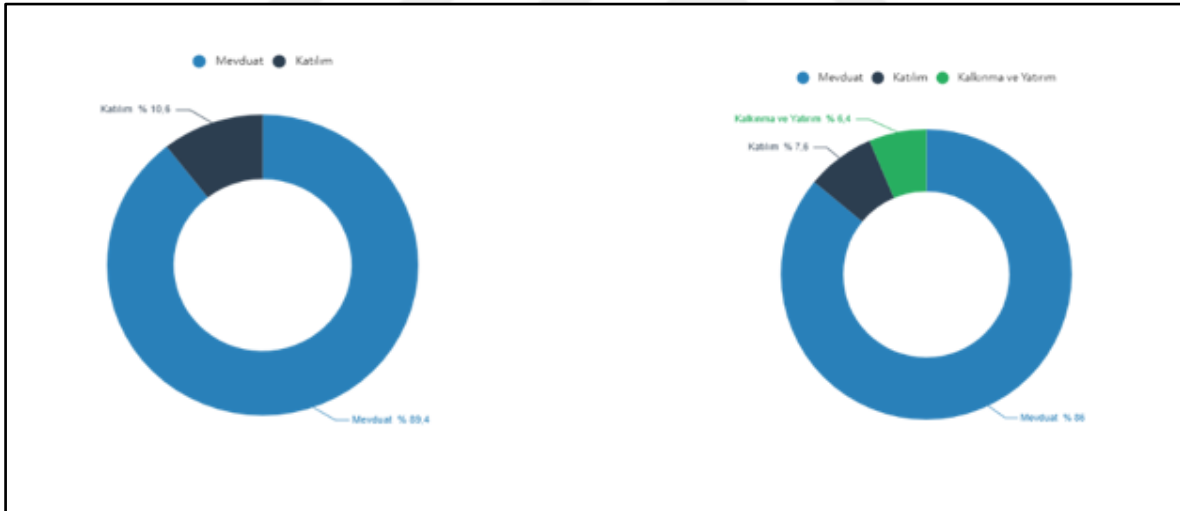
Kaynak: BDDK, TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 11: Mevcut Katılım Bankalarının Alternatif Bankacılık Verileri (Adet) (2015-2021)

Yıllar	ATM	(%)	Kredi Kârtı	(%)
2015	1.358	----	890.520	----
2016	1.523	12,15	935.172	5,01
2017	1.688	10,83	929.245	-0,63
2018	1.922	13,86	1.071.810	15,34
2019	2.082	8,32	1.378.125	28,57
2020	2.296	10,27	1.214.894	-11,84
2021	2.344	2,01	2.037.383	67,70

Kaynak: BDDK, TKBB verilerine göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

TKBB 2022 yılı 3.dönem verilerine göre 203.677 kişi sadece interneti kullanırken 4.020.371 kişi sadece mobil bankacılığı kullanmıştır. Her iki sistemi kullananların sayısı ise 318.550 kişidir. TKBB 2022 yılı 3. dönem verilerine göre İnternet bankacılığı 364,5 Milyar TL ye yükselmiştir. Mobil bankacılık ise 974,6 Milyar TL işlem hacmine ulaşmıştır (TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>).

Grafik 6: Dijital Bankacılık İşlem Hacimlerinin ve İşlem Adetlerinin Dağılımı

Kaynak: TKBB

Dijital bankacılıkta TKBB 2022 yılı 3.dönem verilerine göre 4,5 milyon Dijital müşteri sayısı, 165,4 Milyon adet İşlem hacminin toplam değeri 1,3 Trilyon TL'ye ulaşmıştır. İşlem hacminin %34,79'ü bireysel müşteriler tarafından % 65,21'i ise kurumsal müşteriler tarafından gerçekleştirilmiştir (TKBB, <https://veripetegi.tkbb.org.tr/>).

1.6.2. İslami Sigortacılık (Tekâfül)

İslami sigortacılık, sigortalıların kendi faydalarına kullanılmak üzere bağışta bulunma sorumluluğunu üstlendikleri ve bir fonu oluşturan katkı payı ödemeleriyle sigortalıların tamamını koruma altına alan bir işlemdir (AAOIFI, 2015: 666). Tekâfül sisteminin işleyişi şöyledir; katılımcılar gönüllü katıldığı (teberru) ve karşılıklı yardımlaşma (teavün) esaslarına (Kaya ve Doğan, 2017: 216) göre katkı payı öderler. Bu ödemeler kendine özgü tüzel bir kişiliğe sahip olan ve bağımsız mali hukuki bir sorumluluğu mevcut olan sigorta fonunu ortaya çıkarmaktadır. Bu fon, sigortalıların gerçekleşen rizikolardan dolayı oluşan zararlarını karşılamaktadır. Fonun yönetimi sigortalılar arasından seçilen bir kurul ya da sigorta faaliyetlerini yürütecek ve fonun varlıklarını işleterek belli bir ücret karşılığında çalışan anonim bir şirket tarafından sağlanır (Archer vd., 2009: 9).

Bir organizatör şirket yönetiminde katılımcıların bir havuza bağışta bulunarak ortaklık sermayesi niteliğinde olan primlerini ödemesi ve kendi aralarında riziko ve risklere karşı birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma (tekâfül) yolunu tercih etmelerini sağlayan sigorta sistemidir (TKBB, Faizsiz Finans Sözlüğü). Tekâfül firması, fiyatlama, poliçe yazma, değerlendirme, varlık yönetimi, dağıtım, hasar yönetimi, tahsilat, yatırım, muhasebe ve İslami reasürans gibi işlemleri yönetmektedir (Okumuş, 2014: 11). Tekâfül sisteminde tekâfül şirketi sahipleri (hissedarlar), poliçe sahipleri (katılımcılar) ve Tekâfül fonu yöneticileri olmak üzere üç taraf bulunmaktadır (Turay, 2019: 180). Tekâfül ve geleneksel sigortacılıklar arası farklar bulunmaktadır. Bu farklar Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12: Tekâfül ve Geleneksel Sigorta Arası Farklar

İslami Sigortacılığı (Tekâfül)	Geleneksel Sigortacılık
Dayanışma esastır. Faize duyarlıdır.	Ticaret esastır. Faiz hassasiyeti yoktur.
Şirketin sahibi, katılımcılardır. Şirket sigorta hesabına işlem yapan vekil konumundadır	Şirketin sahibi, sermayeyi koyan kişi veya kuruluşlardır.
Sigorta şirketi katılımcılarla risk paylaşımı yapmaktadır.	Risk, sigorta şirketi tarafından satın alınmaktadır.
Sigorta şirketi ve katılımcılar kârı paylaşırlar.	Kâr, tamamen sermayedara aittir
Yatırımlar, İslami esaslar çerçevesinde yapılmak zorundadır.	Yatırımlar için herhangi bir kısıt yoktur
Prim ödemelerinin bir kısmı veya tamamı diğer katılımcıların risklerine karşılık olarak İslami sigortacılık fonunda tutulmaktadır.	Sigorta şirketlerine ödenmiş olan poliçe primleri, öngörülen olası risklere karşılık şirkete aittir.
Katılımcılar, ödemelerini teberru veya bağış adı altında yaparlar.	Sigortalılar, satın aldıkları poliçeye karşılık prim öderler
Kanuni düzenlemelerin yanında dini kurallara uygunluk şirket içindeki Danışma Komitesi tarafından incelenir.	Sigorta şirketleri, mevcut yasal düzenlemelere tabidir
Şirket ve katılımcı fonları İslami bakımdan elverişli yatırımlarda kullanılır.	Yatırımlarda kullanılacak fonlar için İslami kurallara uygunluk söz konusu değildir
Sigorta fonundan ayrılan veya şirketin tasfiyesine kadar var olan ihtiyat fonları hayır hizmetlerine harcanır ve ortaklara verilmez.	Bu tutar ortaklara dağıtılır.

Kaynak: AAOIFI, 2015: 678-679; <https://tekaful.net/index.php/2023/06/13/tekaful-sigortaciliginin-farklari-nelerdir/>

Tekâfûl türleri iki genel başlık altında toplanmaktadır (AAOIFI, 2015: 669);

1. Mal tekâfûl sigortası; fiili hasarların karşılanması esasına dayanır. Yangın, araç (kasko), uçak, sorumluluk, emaneti suistimal ve benzeri sigortaları kapsamaktadır.
2. Hayat tekâfûl sigortası; sakatlık ve vefat hâllerine karşı fertlerin sigortalanmasıdır. Vefat hâlinde sigorta ile ilişkili haklar/tazminat ve alacaklar, belgelerde tespit edildiği şekilde ve Denetim Kurulunun onayını almış bir şekilde lehtar kişi, kurum ya da amaçlara dağıtılmaktadır.

Tekâfûl sigorta çeşitleri ise şöyledir;

1. Genel Tekâfûl İşletmesi: Hayat, yükümlülük, tarım ve otomobil sigortası gibi alanlarda faaliyet gösteren bir işletmedir. Aile tekâfûl işletmesinde olduğu gibi genel tekâfûl sigortası işlemlerinde de mudaraba sözleşmeleri kullanılır (Hancı, 2007: 154).
2. Aile Tekâfûl İşletmesi (İslâmî Hayat Sigortası): Genelde uzun vadeli mudaraba sözleşmeleri vasıtasıyla aile tekâfûl planlarını hazırlayan işletmedir. Aile planı, belirli bir fon tarafından ödemesi yapılan ve finansal menfaatleri içeren bir plandır. Bireylerin tasarruf ve yatırımlarını planlayan uzun vadede bir program sunar. Üyeleri arasında olabilecek bir kayıp ya da zarara karşılık bir yardım paketi sağlayarak ihtiyaçları gidermektedir (Hancı, 2007: 151-152).

İslami sigortacılıkta, üyelerin tek başına karşılayamayacağı masrafları ödemek için fonların bir araya toplanması esastır (Emeç, 2021: 81). İslami sigortacılık Müslüman nüfusun yoğun olduğu Arap ülkelerinde, Malezya, Endonezya, Avrupa Ülkeleri ve ABD’de uygulanmaktadır (Çalık, 2011: 46). 1979’da Sudan da kurulan Islamic Insurance Co. Ltd. dünya’da kurulan ilk tekâfûl sigorta şirkettir (Yıldırım, 2014: 54).

Ülkemizde katılım sigortacılığı yapan şirketler diğer sigorta şirketlerinin tabi olduğu ikincil düzenlemelerin tamamına tabidirler. İlk kez 20 Eylül 2017 tarihli ve 30186 sayılı Resmî Gazete ile yayımlanan “Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” ve 2017/22 Sayılı “Katılım Sigortacılığının Uygulanmasına İlişkin Genelge” ile sektörde yer almaya başlayan İslami sigortacılık terimi Katılım sigortacılığı olarak isimlendirilmiştir. 19.12.2020 tarihli Resmî Gazete’de “Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik” Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından yayımlanarak katılım sigortacılığı sektöründe yeni bir döneme girilmiştir. 01.04.2021 tarihinde Kurum tarafından (2021/3) sayılı “Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Genelge” yayınlanmıştır. Katılım Sigortacılığı mevzuatı gereği gerçekleştirilen çalışmalar çerçevesinde 08.09.2021 tarihinde Türk Reasürans AŞ çatısı altında Türk Katılım Reasürans AŞ kurularak Şubat 2022’de faaliyetlerine başlamıştır (TSB, Sektör raporu, 2021). Tablo 13’de 2015-2021 yılları arası katılım sigorta şirketlerinin toplam prim üretimi verilmiştir.

Tablo 13: 2015-2021 Yılları Arası Katılım Sigorta Şirketlerinin Toplam Prim Üretimi (Milyon TL)

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam Prim	533.253.025	1.046	1.316	2.232	3.437	4.267	5.469

Kaynak: TSB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılım sigorta şirketlerinin genel sigortacılık sektörü içindeki piyasa payı ise yıllar itibari ile yükselişe geçmiştir. 2015 yılında piyasa payı %1,72 iken bu oran 2021 yılında %5,2'ye çıkmıştır. Katılım sigortacılığının gelecek yıllarda önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Katılım sigortacılığı toplam prim üretimi 2021 yılı sonunda %28,1 artışla 5.468 Milyon TL'ye yükselmiştir.

İslami sigorta şirketlerinin sigorta sektöründeki piyasa payı Tablo 14'de verilmiştir.

Tablo 14: İslami Sigorta Şirketlerinin Sigorta Sektöründeki Piyasa Payı (2015-2021 yılları)

Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sektörün Toplam Prim üretimi (Milyon TL)	31.026	40.487	46.555	54.656	69.242	82.576	105.307
Katılım Sigortacılığı Sektörünün Payı (%)	1,72	2,58	2,83	4,08	4,96	5,18	5,2

Kaynak: TSB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yine İslamic Finance News (2021)'ün 2021 raporuna göre 2017-2020 yılları arasında Türkiye'de katılım sigortacılığı sektörü %2,8'lik bir büyüme ile 732,7 milyon USD büyüklüğe ulaşmıştır. 12 adet katılım sigorta şirketinin yer alan sektörde sukuk sigorta performansı 2020 yılında 9,78 milyar USD büyüklüğüne ulaşmıştır. Türk Lirasına endeksli sigorta büyüklüğü 4,77 milyar USD dir (IFN, 2021: 145). Tablo 15'te 2021 yılı verilerine göre katılım sigorta şirketleri ve personel sayıları verilmiştir.

Tablo 15: 2021 Yılı Verilerine Göre Katılım Sigorta Şirketleri ve Personel Sayıları

Şirket Adı	Şirket Tipi	Katılım Uyum Birimi Personel Sayısı	Katılım Sertifika Sahibi Personel Sayısı	Danışma Komitesi Üye Sayısı (Unik)	Eğitim Verilen Aracı Sayısı	Katılım finans mezun sayısı (lisans+lisans üstü)
Unico Sigorta AŞ	Hayat Dışı	1	0	2	1	0
Türkiye Sigorta AŞ (*)	Hayat Dışı	0	0	0	0	0
HDI Sigorta AŞ (*)	Hayat Dışı	0	0	0	0	0
Bereket Sigorta AŞ	Hayat Dışı	0	15	3	15	0
Neova Sigorta AŞ	Hayat Dışı	3	89	4	0	1
Doga Sigorta AŞ (*)	Hayat Dışı	0	0	0	0	0
Bereket Katılım Sigorta AŞ	Hayat Dışı	0	7	2	8	0
Bereket Katılım Hayat A.Ş.	Hayat	0	6	2	6	1
Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	Emeklilik	0	9	3	9	0
Groupama Hayat AŞ	Hayat	0	0	1	0	0
Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	Emeklilik	2	47	3	3	2
Türkiye Hayat ve Emeklilik AŞ (*)	Emeklilik	0	0	0	0	0
Toplam (Hayat Dışı Şirketler)	T (Hd)	4	111	11	24	1
Toplam (Hayat ve Emeklilik Şirketleri)	T (H+E)	2	62	9	18	3
Toplam (Hayat Dışı Şirketler+Hayat ve Emeklilik Şirketleri)	T (Hd+H+E)	6	173	20	42	4

Kaynak: <https://www.tsb.org.tr>

Ülkemizde katılım sigortacılığında, sigorta şirketi toplanan paraları İslami usullere uygun olarak finansal ürünlerde değerlendirmektedir. Bunlar (Bozkurt, 2019: 86-87);

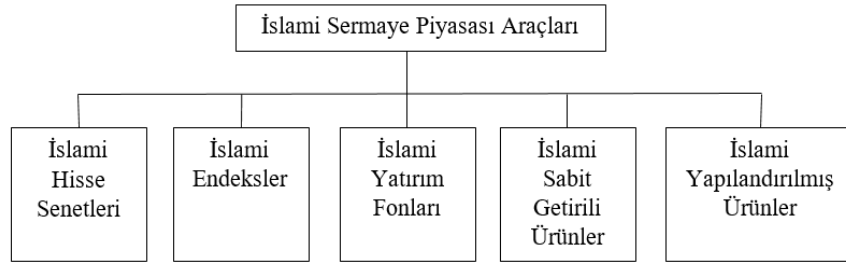
1. Katılım bankaları bünyesinde açılan faizsiz TL, USD, EURO katılma hesapları,
2. Altın ve gümüş gibi kıymetli madenler ile faiz içermeyen kıymetlerin yer aldığı sermaye piyasası yatırım araçları,
3. İslami kurallara ve Katılım endeksi şartlarına uygun pay senetleri,
4. Girişim sermayesi yatırım fonu, gayrimenkul yatırım fonu gibi faizsiz menkul kıymet yatırım fonları
5. Türkiye’de veya yurtdışında ihraç edilen sukuk vb. faizsiz borçlanma araçlarıdır.

1.6.3. İslami Sermaye Piyasası

Sermaye piyasası, orta ve uzun vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı ve menkul kıymetlerin el değiştirdiği alanlardır. Sermaye piyasasında kullanılan araçlar en yaygınları; hisse senedi, tahvil, yatırım fonları, gelir ortaklığı senetleridir (Kaya ve Doğan, 2015: 54). İslami sermaye piyasaları (Islamic Capital Markets) ise, klasik sermaye piyasası ile aynı işlevleri yerine getiren şeriatı uygun finansal ürünlerin işlem gördüğü yapı (Yanpar, 2015: 182) olup, son yıllarda İslam hukukuna uyumlu yapılandırılmış ürünlere yatırımcıların taleplerinde artış görüldüğü (Mahlknecht, 2020:

281) piyasalardır. İslami sermaye piyasası yıllar içerisinde İslam hukukuna uyumlu hisse senetlerinin ve İslami endekslerin geliştirilmesinden daha inovatif ve yapılandırılmış yatırım ürünlerine ve farklı fon tiplerine kadar uzanan bir gelişim süreci geçirmektedir (İSEDAK, 2019: 10). Ayrıca, finansal teknolojilerde yaşana gelişmeler sayesinde robo-danışmanlık uygulamalarının kullanılmaya başlanması birlikte yatırımcı danışmanlığı hizmetlerinde de değişiklikler olmaya başlamıştır (İSEDAK, 2019: 36). İslami sermaye piyasalarında yer alan ürün ve hizmetler Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3: İslami Sermaye Piyasası Temel Araçları

Kaynak: Emeç, 2021: 75

İslami sermaye piyasalarının işlemlerinin yapıldığı borsalarda bulunması gereken bazı şartlar vardır (Hatipoğlu, 2019: 26-27);

1. Borsada işlem görececek olan şirketler 3 ayı geçmemek koşuluyla bilançolarını Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK)bildirmelidir.
2. Maksimum fiyat; firmanın toplam net değeri/işlem gören hisse senedi sayısı gibi belirlenmelidir.
3. Hisse senetleri belirlenen maksimum fiyat üstünde işlem görmemelidir.
4. Maksimum fiyat uygulamasının altında piyasa fiyatına sahip olmalıdır.
5. Borsa yönetimi, her bir şirketin maksimum fiyatını 3 aylık periyotlar ile belirlemelidir.
6. Firmalar ilave sermaye elde etmek için maksimum fiyat üzerinde hisse senedi arz edemezler.

Ülkemizde İslami sermaye piyasasının güncel durumu üç başlık altında gösterilmektedir.

1. Türkiye'de Katılım Endeksleri; İslami sermaye piyasasında önemli bir büyüklüğe sahip olan endeksler olup geleneksel hisse senetlerinin belirli ölçütler dahilinde filtrelmesi neticesinde İslam'a uygun hisse senetlerinin seçildiği ve bu hisse senetlerine yatırım yapılmasına imkân veren endekslerdir (Güçlü, 2019: 116).

İslami hisse senedi endeksleri Türkiye'de "katılım endeksi" olarak adlandırılmıştır (Camgöz, 2018: 75). Katılım Endeksi, Bizim Menkul Değerler A.Ş. tarafından 06.01.2011 tarihinde ilk olarak 30 adet hisse senedini içerecek şekilde yayınlanmıştır. Türkiye'de ilk İslami hisse senedi endeksi

olup piyasada işlem gören yerli bir endeks olma özelliğini taşımaktadır (Akgüneş, 2020: 178-179). Başlangıçtaki adı Katılım Endeksi iken, 09.07.2014 tarihinde Katılım 30 Endeksi olarak değiştirilmiştir (Konak ve Özkahveci, 2021: 223-224). İslami finans prensiplerine göre, müşterilerinin yatırım yapacağı hisse senetlerinin getiri ve fiyat performanslarının ölçülmesi amacıyla Katılım 30 ve Katılım 50 Endeksinde yer alan şirketler iki aşamalı filtrelemeden geçmektedirler (Yıldız, 2015: 44).

İlk aşamada; şirketlerin temel faaliyet alanlarına bakılmaktadır. Katılım endeksinde yer alacak şirketlerin ana sözleşmesi esas alınmaktadır. Esas sözleşmesinde İslami finans prensiplerine göre faaliyet göstereceği yönünde açıklama yer alan ve pratikte İslama aykırı sektörlerden kazanç elde etmeyen şirketler İslami sermaye piyasasında yer alabilmektedir (Camgöz, 2018: 76). Caiz olmayan sektörler şunlardır (Borsa İstanbul, <https://borsaistanbul.com/tr/endeks/1/3/katilim>);

1. Konvansiyonel finansal hizmetler (bankacılık, sigortacılık, faktöring, leasing ve diğer faize dayalı faaliyet alanları)
2. Alkollü içecek sektörü
3. Kumar ve şans oyunları sektörü
4. Domuz ve domuz katkılı ürünlerin olduğu sektörler
5. Ahlak ve İslama aykırı basın, yayın ve reklamcılık sektörü
6. Turizm ve eğlence sektörü
7. Tütün mamulleri sektörü
8. Vadeli altın, gümüş ve döviz ticareti
9. Tıbbi amaçlı olmayan uyuşturucu madde üretim sektörü
10. Çevreye ve canlılara büyük zararı olan faaliyetlerin sektörleri
11. İnsan fitratını değiştirecek genetik ve biyolojik faaliyetlerin sektörleri

İkinci aşamada; birinci aşamayı geçen şirketler arasından finansal oranlarına göre filtreleme yapılmaktadır. Endekse giren firmaların endekste kalabilmesi için karşılamaları gereken şartlar şunlardır (Borsa İstanbul, <https://borsaistanbul.com/tr/endeks/1/3/katilim>, erişim: 23.12.2023);

1. Mali tablosunda faizli varlıkların, ortalama piyasa değeri veya toplam varlıklardan büyük olana oranının %33'ü,
2. Mali tablosunda yer alan faizli borçların ortalama piyasa değeri veya toplam varlıklardan büyük olana oranının % 33'ü,
3. Yukarıda yer alan caiz olmayan sektörlerden elde edilen gelirlerin toplam gelirler içindeki payının %5'i aşmaması gerekmektedir.

Katılım 30 Endeksi İstanbul borsasına 01.10.2021'de başlangıç yaptığında 1406,3933 TL hacmi bulunmakta idi. Grafik 7'de görüldüğü üzere 30.12.2023 tarihinde yatırımcı sayısı 3.580.579 kişi ve toplam piyasa değeri yaklaşık 2.200 trilyon TL büyüklüğe ulaşmıştır (Borsa İstanbul, <https://borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/108/bist-katilim-30>).

Grafik 7: Katılım 30 Endeksinin 2021-2023 Yılları Arası Hacim Büyüklüğü

Kaynak: Borsa İstanbul

Katılım 50 Endeksi, İstanbul borsasına 01.10.2021’de başlangıç yaptığında 1.406,3933 TL hacmi bulunmaktadır. Grafik 8’de görüldüğü üzere, 30.12.2023 tarihinde yatırımcı sayısı 3.874.527 kişi ve toplam piyasa değeri yaklaşık 2.500 trilyon TL büyüklüktedir (Borsa İstanbul, <https://borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/102/bist-katilim-50>).

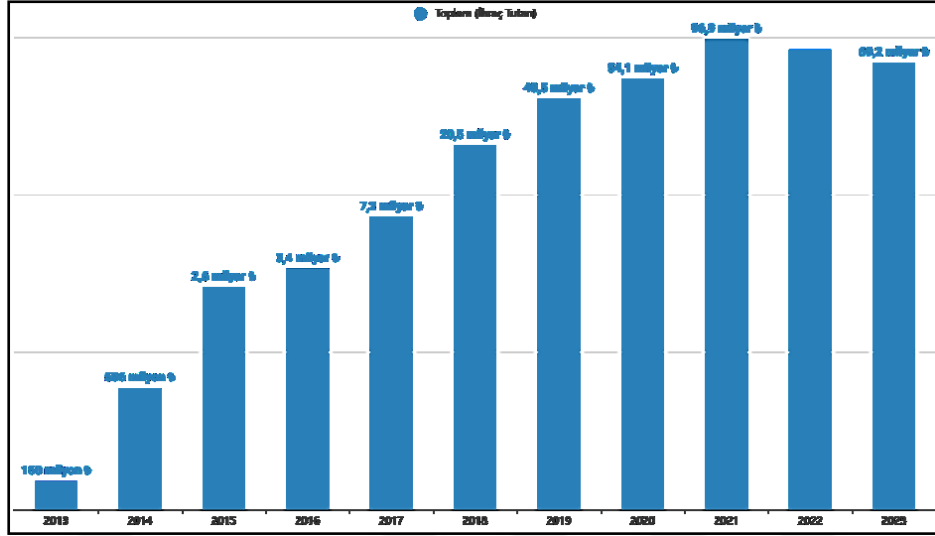
Grafik 8: Katılım 50 Endeksinin 2021-2023 Yılları Arası Hacim Büyüklüğü

Kaynak: Borsa İstanbul

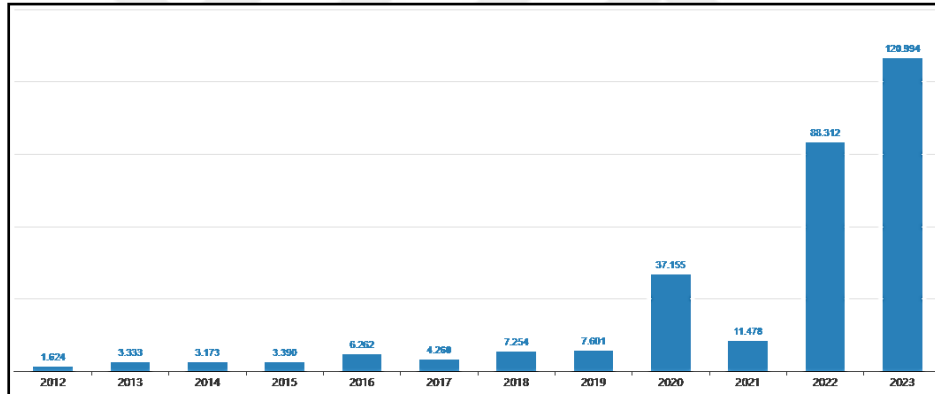
2. Türkiye’de Sukuk İhraçları; İslami sermaye piyasasının bir diğer önemli ürünü olan Sukuk ihraçları 2013-2023 yılları arasında 391 milyar TL işlem hacmi ile büyüme göstermeye devam eden bir İslami sermaye piyasası ürünüdür. 2022 verilerine göre toplam Sukuk ihracı 82,98 milyar TL olmuştur. Grafik 9, katılım bankalarının sukuk ihracının 10 yıllık gelişimini göstermektedir. Grafik 10 ise Hazine ve Maliye Bakanlığının sukuk ihracının 10 yıllık gelişimini göstermektedir (TKBB, <https://tkbb.org.tr/veripetegi-detay/8>).

Grafik 9: Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri (2013-2023 Yılları)

Kaynak: TKBB

Grafik 10: Hazine ve Maliye Bakanlığı Sukuk İhraç Hacimleri (2013-2023 Yılları)

Kaynak: TKBB, <https://tkbb.org.tr/veripetegi-detay/9>

Tablo 16’da görüldüğü üzere 2022 Kasım verilerine Katılım Bankalarının Sukuk ihracı 75.420 milyon TL iken, Tablo 17’de görüldüğü üzere 2022 Kasım verilerine göre Hazine ve Maliye Bakanlığının Yurtiçi Sukuk İhraçları 84.715 Milyon TL ve 34.833.955 Gram Altın olarak, Tablo 18’te görüldüğü üzere bakanlığın Yurtdışı Sukuk İhraçları da 5.5 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir (TKBB, <https://tkbb.org.tr/veripetegi-detay/8>).

Tablo 16: Katılım Bankalarının Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)

Yıllar	Milyon TL	Bin USD
2015	2.574	250.000
2016	3.359	850.000
2017	7.208	----
2018	20.537	295.000
2019	40.484	200.000
2020	54.142	50.000
2021	96.938	350.000
Toplam	225.242	1.995.000

Kaynak: TKBB verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 17: Hazine ve Maliye Bakanlığı Yurtiçi Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)

Yıllar	Milyon TL	Bin USD	Bin EUR	Gram Altın
2015	3.390	-----	-----	-----
2016	6.262	-----	-----	-----
2017	4.260	-----	-----	1.318.542
2018	7.254	-----	565.565	2.485.747
2019	7.601	-----	1.836.950	65.473.071
2020	37.155	2.427.292	488.464	51.105.190
2021	11.478	232.929	697.360	77.550.300
Toplam	77.400	2.660.221	3.588.339	232.766.805

Kaynak: TKBB verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 18: Hazine ve Maliye Bakanlığı Yurtdışı Sukuk İhraç Hacimleri (2015-2021 Yılları)

Yıllar/Miktar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Toplam
Milyon/USD	-----	1.000	1.250	-----	2.000	-----	2.500	6.750

Kaynak: TKBB verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Türkiye’de İslami Yatırım Fonları; İslami sermaye piyasası ürünlerinden olan İslami yatırım fonları Portföy Yönetim Şirketleri tarafından oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu fonlara “Şemsiye Fon” denilmektedir. Kurulan şemsiye fonlarının herhangi bir malvarlığı bulunmamaktadır. Şemsiye fonlar sadece yatırımcılardan toplanan paralar karşılığında oluşan portföylere sahip fonların toplandığı bir çatı görevi görmektedir (SPK; <https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3-Yatirim%20Fonlari.pdf>).

Portföy yönetim şirketleri, mevzuatta belirtilen “Şemsiye Fon” türlerinden birini kurarak, yatırım fonlarının katılma paylarını ihraç eder. Günümüzde borsada işlem görmekte olan 10 ayrı şemsiye fon türü tanımlanmıştır. Bunlar;

Borçlanma Araçları Şemsiye Fonu”, “Hisse Senedi Şemsiye Fonu”, “Kıymetli Madenler Şemsiye Fonu”, “Fon Sepeti Şemsiye Fonu”, “Para Piyasası Şemsiye Fonu”, “Katılım Şemsiye Fonu”, “Değişken Şemsiye Fon”, “Serbest Şemsiye Fon”, “Garantili Şemsiye Fon” ve “Koruma Amaçlı Şemsiye Fon” dur. (SPK; <https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3-Yatirim%20Fonlari.pdf>).

Katılım Şemsiye Fonu: Portföyünün tamamı katılma hesapları, kira sertifikaları, altın ve diğer kıymetli madenler, ortaklık payları ile faize dayalı olmayan sermaye ve para piyasası araçlarından oluşan fonların içerdği şemsiye fonlardır (SPK; <https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3-Yatirim%20Fonlari.pdf>). İslami yatırım fonu olan Katılım Şemsiye Fonu 2016 yılında toplam yatırım fonları arasındaki payı 2,18 iken, 2021 yılında payının oranı 4,96 olmuştur. Tablo 19’a göre 2023 yılında 92,2 milyar Türk Lirası büyüklüğüne ulaşmıştır (TEFAŞ, <https://www.tefas.gov.tr/IstatistikiRaporlar/FonBazliIslemHacmi.aspx>).

Tablo 19: Yatırım Fonları Hacimleri TL (2016-2023 yılları arası)

Fon Türü	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016
Fon Sepeti Şemsiye Fonu	66.974.836.341	50.272.396.176	47.722.067.531	17.792.064.222	2.291.673.363	2.151.212.140	2.113.157.537	563.247.044
Para Piyasası Şemsiye Fonu	449.509.998.488	129.013.873.282	39.259.448.658	8.133.156.116	7.975.951.814	213.492.448	438.662.986	814.652.380
Hisse Senedi Şemsiye Fonu	190.454.896.686	92.553.550.132	36.378.925.273	24.636.469.415	3.909.229.541	3.811.100.782	3.121.335.006	2.483.813.263
Borçlanma Araçları Şemsiye Fonu	68.002.143.200	45.313.883.430	34.698.856.950	35.569.897.212	16.643.642.838	9.554.589.610	10.780.208.988	11.513.523.702
Değişken Şemsiye Fonu	77.093.319.473	44.191.546.937	31.016.904.090	37.833.296.846	13.964.233.721	8.199.350.700	7.292.821.379	5.113.407.768
Serbest Şemsiye Fonu	831.368.572.420	58.384.647.935	15.001.151.275	9.800.195.501	54.479.078	0	0	4.495.569
Katılım Şemsiye Fonu	92.232.502.985	39.345.169.784	11.560.455.052	15.562.259.109	5.494.889.105	2.396.892.388	983.268.804	470.826.798
Kıymetli Madenler Şemsiye Fonu	75.837.615.061	17.028.294.590	10.850.114.953	15.145.811.048	1.681.596.547	1.004.579.832	633.814.105	524.865.195
Karma Şemsiye Fonu	6.971.938.282	7.242.447.932	6.516.268.784	1.629.628.326	142.000.228	107.445.512	167.006.562	89.169.983
Yabancı Menkul Kıymetler Fonu	0		0	0	0	0	0	392.652
Toplam	1.858.445.822.938	483.345.810.198	233.004.192.566	166.102.777.795	52.157.696.233	27.438.663.411	25.530.275.368	21.578.394.355

Kaynak: TEFAŞ verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YATIRIMCI DAVRANIŞLARI

2.1. Yatırımcı Kavramı

Yatırım, gelecek zamanda kazanç sağlayabilmek ya da mevcut serveti artırmak amacıyla var olan ve belirli miktardaki paranın, farklı alanlara tahsis edilmesidir (Yıldırım, 2015: 443). Başka bir ifadeyle hangi varlığa yatırım yapılmasına karar verildikten sonra söz konusu o varlık satın alınarak, gelecek zamanda kâr elde etmek amacıyla işletilmesi durumudur (Küden, 2014: 28). Yatırım zorlu bir süreç olduğu için, bilgi toplamayı, elde edilen bu bilgileri çözümlemeyi ve çözümleme sonrasında karar almayı gerektirmektedir (Nöfsinger, 2014: 12). Bir yatırım operasyonu, kapsamlı bir analiz yapıldığında anapara güvenliğini ve yeterli getiriye vaat eden bir operasyon olmalıdır (Zweig ve Graham, 2003: 18).

Yatırımcı, yatırımı gerçekleştiren ve kontrol altında tutan, yatırıma sahiplik yapan gerçek ya da tüzel kişiye denir (Aydın ve Ağan, 2017: 8). Yatırımcılar her yerde, her biçimde var olmaktadır. Büyük şehirlerde veya küçük kasabalarda, muhteşem konaklarda veya mütevazı dairelerde, ünlü ya da anonim olabilirler (Lin, 2015: 462). Yatırımcı, tasarruflarını yatırıma yönelterek, yatırımlarından yüksek getiri beklentisiyle zenginlik umudunu beslemekte ve yoksulluk korkusunu ortadan kaldırmayı istemektedir (Statman, 2011: x). Bu sebeple, tasarruf sahipleri yatırımlarına yön verme noktasında 3 ana finansal etkene önem vermektedir. Bu etkenler, mevcut sermayeyi korumak, sermayede değer artışı sağlamak ve sermayelerinden tatmin olabileceği bir gelir sağlayabilmek şeklinde sıralanabilir (Sektioğlu, 2012: 18).

2.2. Yatırımcı Türleri

Son yıllarda bireysel ve kurumsal yatırımcının yanı sıra İslami finans sektöründeki gelişmeler sayesinde yeni bir kavram olan İslami yatırımcı kavramı da literatürde yerini almaya başlamıştır.

2015 yılı verilerine göre yaklaşık 24 milyon yatırımcıların %97,78'lik bir kısmını bireysel yatırımcı ve %2,22'lik kısmını ise kurumsal yatırımcılar oluşturmaktadır. 2021 yılı verilerine göre yaklaşık 26 milyon yatırımcının % 97,80'lik kısmı bireysel yatırımcı ve % 2,20'lik kısmı kurumsal yatırımcılardan oluşmaktadır. Toplam yatırımcı sayısı 2022 yılında 2021 yılına göre %5,01'lik bir artışla 27 milyonu geçmiştir (MKK).

2019 yılında borsada hisse senedi alan bireysel yatırımcı sayısı 1.188.053 iken 2022 yılında 3.757.324 olmuştur (TSPB, 2022: 50). Kurumsal yatırımcıların portföy büyüklüğü 2015 yılında 108 milyar TL iken 2022 yılında 1.452 milyar TL'ye ulaşmıştır (TSPB, 2019: 43; 2023: 45).

2.2.1. Bireysel Yatırımcı

Bireysel yatırımcılar, kendi adına ve kişisel birikimlerini yatırım araçlarına yönelterek küçük çapta işlem yapan kişilerdir (Aydın ve Ağan, 2017: 9). Portföy yönetimini profesyonel bir yardıma ihtiyaç duymadan ya da çok az yardımla kendi becerileriyle yönetebilmektedirler (Karan, 2004: 261). Kendine özgü düşünce, bilgi ve analizleriyle birlikte kişilik özellikleri ve bundan kaynaklanan psikolojik eğilimleri ve tutumları çerçevesinde yatırım yaparlar (Tağtekin, 2016: 8).

Bireysel yatırımcıların piyasadaki değişiklikleri algılayabilmeleri, durumun getireceği risk ve getiri hakkındaki öngörüler ve davranışları çoğunlukla profesyonelce ve akıllıca değildir (Dizdarlar ve Şenel, 2016: 995). Bu sebeple, pazarı algılamaları profesyonel yatırımcı olan kurumsal yatırımcılar gibi olmamaktadır. Bireysel yatırımcıların yatırım işlemleri kurumsal yatırımcılardan düşük seviyede olurken, kararlarında psikolojik ve demografik özellikler etki etmektedir (Tağtekin, 2016: 8). Ancak günümüzde internet üzerinden erişim sağlanan değişik işlem platformlarının yatırımlara ilişkin işlem kolaylıkları sağlaması ve artan internet erişim olanakları ile bireysel yatırımcının daha fazla finansal bilgiye ulaşması ve eskiye nazaran daha fazla yatırım yapması mümkün olmaktadır.

2.2.2. Kurumsal Yatırımcı

Kurumsal yatırımcı, küçük tasarruf sahiplerine ait sınırlı birikimleri bir araya getirerek yüksek verimli yatırımlara yönlendiren organizasyonlara denir (Demir ve Kocabıyık, 2008: 183). Bireylerin fonlarını bir araya getiren, menkul kıymetlerden oluşan portföyü işleten kurumlardır (Şahin 1992'den aktaran Yılmaz, 2009: 13). Kurumsal yatırımcılar, uzmanlık kazandıkları bilgi ve teknikler sayesinde çok geniş bir yelpazeye yayılan yatırım imkânlarına kolayca ulaşabilmektedirler. Var olan bu kolaylık yardımıyla bunları çok yönlü olarak değerlendirebilmektedirler. Aynı zamanda denetleyici ve düzenleyici kurumların gözetimi ve kuralları çerçevesinde hareket etmektedirler (Tağtekin, 2016: 9). Bu doğrultuda kurumsal yatırımcıların işlevleri (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 335);

1. Küçük tasarrufları bir havuzda toplamak,
2. Küçük tasarruf sahiplerinin portföy gelirlerini maksimize ederken riski minimize etmek,
3. Finansal piyasalardaki süreçleri kolaylaştırıp hızlandırmak,
4. Finansal piyasalara uzun vadeli fon akışı sağlamak,
5. Finansal derinlik sağlayarak finansal piyasaların gelişimini sağlamaktır.

2.3. Yatırımcı Davranışı Kuramları

Geleneksel finans yaklaşımı, insanların rasyonel olduklarını ve piyasaların etkin olduğunu uzun yıllar öngörmüştür. Davranışsal finans yaklaşımı ise insanların irrasyonel olduğunu ve piyasalarda düşük ya da aşırı reaksiyon gözlenebileceğini savunmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 60-90). Bu yaklaşımların detaylı açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

2.3.1. Geleneksel Finans Yaklaşımı

Geleneksel finans yaklaşımı, yatırımcıları benzer beklentilere ve özelliklere sahip olan, en yüksek yararı elde etmeye çalışan, yatırım kararlarında yapmış oldukları hataları tekrar etmeyen kişiler olarak değerlendirmektedir. Güncellenen bilgiye aynı anda ulaşıldığını ve değerlendirildiğini varsayarak yatırımcının rasyonel davrandığını öngörmektedir (Aydın ve Ağan, 2017: 14). Bu yaklaşıma göre, akılcı bir yatırımcı, aynı risk düzeyine sahip yatırım seçenekleri içinden beklenen en yüksek getiriye sahip olanı; aynı beklenen getiri düzeyine sahip yatırım seçenekleri içinden ise, en düşük riske sahip olan yatırımı tercih eden kişi olarak tanımlanmaktadır (Orçun, 2016: 34).

Hitchner (2006), sermaye piyasalarının tam rekabetçi bir anlayışa sahip olduğunu ve yatırımcıların rasyonel davranarak ve riskten kaçmakta olduklarını belirtmiştir. Geleneksel finans teorisinde yatırımcılar, belli bir dönem içinde portföylerine ait beklenen getirileri ve standart sapmaları dikkate alarak değerlendirme yaparken servetlerinin etkisi olmaksızın yatırımlarından istedikleri pozisyonları elde edebilirler. Çünkü yatırımcıların hepsi benzer yatırım dönemine sahiptir. Homojen beklentilerle yatırımcılar, pazardaki farklı miktarlardaki parayı, risksiz faiz haddi üzerinden borç alıp borç verebilmektedir. Pazarda faiz oranı dışında bir faiz oranı kullanılmamaktadır (Hitchner, 2006: 185). Kısaca geleneksel finansa göre:

1. İnsanlar rasyoneldir,
2. Pazarlar verimlidir,
3. İnsanlar portföylerini ortalama varyans portföy teorisi kurallarına göre tasarlamalıdır,
4. Yatırımların beklenen getirileri standart varlık fiyatlandırma teorisi ile açıklanmaktadır, sadece risk farklılıkları ile belirlendiği durumlarda beklenen getiriler farklılaşmaktadır (Statman, 2014: 65).

2.3.1.1. Etkin Pazar Kuramı

Etkin Pazar Kuramı'na göre, yatırımcıların tümü rasyonel olarak varsayılmaktadır. Bununla birlikte yine bütün yatırımcıların bilgilere eş zamanlı ulaştığı kabul edilmektedir. Bir şirket ile ilgili olumlu bir haber yayınlandığında bütün yatırımcılar tarafından bu haberin aynı şekilde yorumlandığını savunur (TSPAKB, 2012: 9). Finansal piyasaların etkinliği üzerinde üç kriter bulunmaktadır. Bunlar, etkinliğin paylaşımı ile en iyi kaynak dağılımı, operasyon etkinliği ile

minimum maliyet ve kaynakların transferi ve son olarak bilginin etkinliği ile piyasadaki bilginin fiyatlara yansımastır (Yıldırım, 2017: 18-19). İlk kez 1970 yılında Eugene Fama tarafından ortaya atılmış bu kuramda belli varsayımlar bulunmaktadır (Döm, 2003: 2; Aydın ve Ağan, 2017: 19) :

1. Yatırımcının temel amacı ulaşabilecek olduğu en yüksek fayda seviyesidir.
2. Yatırımcılar getiri ve risk değerlendirmelerine dayalı olarak seçim yaparlar.
3. Yatırımcılar benzer risk ve getiri beklentilerine sahiptir.
4. Yatırımcılar aynı zaman dilimine sahiptir.
5. Yatırımcılar tam bilgiye sahiptir ve serbetçe bu bilgiye ulaşabilmektedir

Fama (1970) etkin piyasayı, “rasyonel, kar maksimizasyonu amaçlayan, birbirleriyle rekabet eden, hisse senetlerinin gelecek fiyatlarını öngörmeye çalışan çok sayıda yatırımcının bulunduğu ve hisse senetlerinin değerini etkileyecek mevcut bilginin bütün yatırımcılara ulaştığı bir piyasa” olarak tanımlamaktadır (Fama, 1970: 414-416). Katılımcıların hareketleri menkul kıymetin piyasa değerini gerçek değer civarında rastgele dolaşmaktadır (Bostancı, 2003: 5; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 61). Yatırımcılar menkul kıymetin değerine ilişkin bir şey öğrendiğinde bu bilgiyi hızlı bir şekilde fiyatlara yansımaktadır. Bilgi iyi olduğuunda fiyatlar hızla yükselerek, kötü olduğuunda ise düşerek karşılık verir (Döm, 2003: 2; Sansar, 2016: 138). Etkin bir piyasada fiyatlar gelen bilgiler doğrultusunda oluştuğu için fiyatlar piyasa dengesini ve anında veya çok az gecikme ile verilen tepkiyi yansıtmalıdır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 62).

Fama (1970) etkin piyasaları; zayıf formda piyasa, yarı güçlü piyasa ve güçlü piyasa olmak üzere üçe ayırmaktadır. Zayıf formda etkinlik, piyasa fiyatlarına ait geçmiş fiyatlar ile ilgili bütün bilgilerin yansıtıldığı bir durumdur. Ancak geçmiş fiyat bilgilerini kullanarak bugünkü fiyatları tahmin etmek imkânsızdır. Yarı güçlü formda etkinlik, piyasa fiyatlarına ait fiyatların bilgilerine ilaveten kamuya açık bilgilerin yansıtıldığı bir durumdur. Yatırımcının bilgiyi edinebilmesi gereklidir. Kamunun bilmediği bilgiyi kullanarak yatırımcı ortalama piyasa getirisi üzerinden bir kazanç elde edebilmektedir. Güçlü formda etkinlik, piyasadaki fiyatların ulaşılabilir tüm bilgilerinin yansıtıldığı durumdur. Fiyat değişimleri rastgele ve beklenmediktir. Yatırımcılar kamuya açık olsa da olmasa da tüm bilgilere erişebildiklerinden hisse senedi fiyatlarını diğerlerine göre daha doğru tahmin edememektedir (Fama, 1970: 414-416; Döm, 2003: 3; Aydın ve Ağan, 2017: 20; Yıldırım, 2017: 19-21; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 64-69).

2.3.1.2. Beklenen Fayda Teorisi

Beklenen fayda teorisine göre insan rasyonel bir varlıktır ve kendi menfaati yönünde karar alırken faydayı maksimuma çıkarmayı hedeflemektedir. İnsanlar riskli ya da belirsizlik taşıyan fırsatları beklenen faydalarına göre seçerler. Burada fayda ile kastedilen, herhangi bir şeye sahip olmanın kişide yarattığı tatmin düzeyidir. Fayda fonksiyonu üç unsur içerir (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 23):

1. Bireylerin fayda fonksiyonları farklıdır.
2. Fayda fonksiyonu pozitifdir.
3. Fayda fonksiyonu azalarak artar.

Beklenen fayda teorisi, bireylerin riskli alternatifler arasındaki tercihlerinin beklenen faydasını en yüksek seviyede elde etmeye çalıştığını ileri sürer. Bu amaçla bireyler her bir neticenin faydasını olasılıkları ile birlikte ölçmekte ve en yüksek toplama sahip seçeneği tercih edeceğini varsaymaktadır. Beklenen fayda ile ifade edilen, herhangi bir olaya yönelik muhtemel sonuçların ihtimallerine göre ağırlıklı olarak nitelendirilmesidir (Döm, 2003: 14; Gazel, 2016: 7).

Beklenen fayda teorisi, risk altında karar verme analizinde hem rasyonel seçimin normatif bir modeli hem de insanların gerçek davranışlarını ortaya çıkaran açıklayıcı bir model olarak yaygın olarak kullanılmıştır (Bayar, 2011: 134). Yatırımcılar beklenen fayda teorisine göre, belirsiz ve riskli bir durum ile karşılaşmaları halinde bekledikleri fayda değerlerine göre karar almaktadır (Çankaya, 2015: 459). Genelde insan psikolojisini geri planda tutan bu teoriye göre, karar verici konumundaki yatırımcılar, riskli ya da belirsizlik içeren fırsatlar ile bu fırsatlardan beklenen faydaları karşılaştırarak seçim yapmaktadırlar (Dizdarlar ve Şenel, 2016: 992). Karar vericiler, karşılaştıkları belirsizlik içeren durumlarda olayın gerçekleşme ihtimalini hesaplarken hesapladıkları olasılıklarla olaydan elde ettikleri faydaları çarparak beklenen faydayı tespit eden rasyonel insanlardır (Gazel, 2016: 7).

2.3.2. Davranışsal Finans Yaklaşımı

Davranışsal finans, yatırımcı davranışları ve piyasa üzerindeki etkisini psikoloji biliminin yardımıyla araştıran, sosyolojiden, antropolojiden türetilmiş insan davranışları ile ilgilenen teorilerden faydalanan finansal piyasa davranışlarını açıklamaya çalışan bilim dalı olarak tanımlanabilir (Sezer, 2013: 42). Davranışsal finans, insanların düşünce ve davranışlarının finansal kararlar üzerine etkileri üzerine çalışan ve insanların ekonomik kararlarını açıklamaya çalışan bir alandır (Bayar, 2011: 134). Davranışsal finans yaklaşımına göre, yatırım yapan bireyler normal bireylerdir ve irrasyonel davranışlar gösterebilmektedirler (Göçer ve Karaca, 2019: 9-10). Davranışsal finans, bilişsel önyargıların ve duyguların yatırımcıları ve finansal kararlarını nasıl etkilediğini gösterir. Ayrıca, finansal piyasalar ve sektörlerdeki firmaların yatırımcıların kararlarındaki değişimlerden nasıl etkilendiğini gösterir (Aydın ve Ağan, 2017: 59).

Psikolojik sebeplerden dolayı yatırımcıların çoğu zaman akılcı olmayacaklarını ve piyasalarda eksik veya aşırı reaksiyon gözlemlenebileceğini savunan davranışsal finans, yatırımcıların davranışlarına duygusal süreçleri dahil ederek onların karar verme süreçlerini açıklamaya çalışmaktadır (Güngör ve Demirel, 2018: 12-13). Yatırımcı davranışlarını nelerin etkilediği, yatırım kararı alırken bireysel yatırımcı ne tür bilgileri dikkate aldığı ve düşüncelerinin

arkasında yatan faktörlerin neler olduğu, hisse senetleriyle ilgili temel bilgi ve becerilerinin ne kadar olduğu, bir şirketin finansal faktörlerinin yanında başka faktörlerin yatırımcının kararında ne kadar etkili olduğu gibi sorulara cevap aramaktadır (Şenkesen, 2009: 107; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 112).

Davranışsal finans teorisinde, iki temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşımda, çoğu menkul değerin tam ikamesinin bulunmadığı veya iyi bir muadilinin de var olmaması nedeniyle arbitraj imkânlarının sınırlı olduğunu ve bu nedenle arbitrajın riskli olacağı ileri sürülmektedir. İkinci yaklaşımda ise, temel olarak yatırımcıların menkul değer isteklerini belirlerken hangi bilişsel süreçleri takip ettiklerini incelemek üzerinedir. Davranışsal finans, piyasaların etkin olma düzeyinden uzaklaştığı durumlarda, davranış kalıplarını açıklama çabası yerine arbitrajın sınırlılığına yoğunlaşmaktadır (Turguttopbaş, 2008: 44; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 85-86).

2.3.2.1. Beklenti Teorisi

Daniel Kahneman ve Amos Tversky 1979 tarihli “Beklenti Teorisi: Risk Altında Karar Vermenin Bir Analizi” isimli çalışmalarında Beklenen Fayda Teorisinin eksikliklerinden yola çıkarak, insanların belirsiz durumlar karşısında karar verme süreçlerini açıklayan ve rasyonaliteye dayanan, Beklenti Teorisi’ni ortaya koymuşlardır (Aksoy ve Şahin, 2015: 10-15).

Beklenti teorisinin tek amacı beklenen fayda teorisinin aksine insan davranışlarını optimal davranış olarak kâra terize etmek değil, tanımlamak ve tahmin etmektir (Gazel, 2016: 8). Beklenti Teorisi’ne göre yatırımcılar memnun olma ve olmama durumlarını belirli bir referans noktası etrafında oluşturarak bahsi geçen referans noktasından uzaklaştıkça kazanç veya kayıp algısı da değişkenlik göstermektedir (Sansar, 2016: 139). Beklenti teorisi, insanların kazanç ve kayıplara farklı olasılık seviyelerinde farklı ağırlıklar verdiklerini ortaya koymakta ve “beklenen risk”ten ziyade “algılanan risk”in hesaba katılması gerektiğini öne sürmektedir (Döm, 2003: 1).

Beklenen fayda teorisi normatif bir teori iken, beklenti teorisi pozitif/tanımlayıcı bir teoridir. Aynı zamanda beklenen fayda teorisinin matematiksel olarak formüle edilmiş olup, deneysel sonuçları da içinde barındıran bir alternatiftir. İnsanların gerçekten nasıl davrandıklarına ilişkin gözlemlere dayanmaktadır. Beklenti teorisi, insanların belirsizlik içeren bir kararı nasıl tanımladıklarını ve değerlendirdiklerini açıklamaktadır (Bayar, 2011: 152). Beklenti Teorisinin üç temel özelliği vardır (Gazel, 2016: 9);

1. Bireyler yatırımlarında geldikleri son durumu referans kabul ederler.
2. İnsanlar kayıplardan kaçınma eğiliminde olduğundan kayıplara kazançlardan daha fazla duyarlılık gösterirler
3. Bireylerin riskten kaçınma eğilimleri fazladır.

Beklenti teorisi, insanların yanıtlarının temel karar parametreleri değişmezken problemin sunuluşuna ve ifade ediliş biçimine göre farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Kazanç ve kayıp durumuna bağlı benzer olaylara insanların farklı reaksiyon göstereceğini önermektedir (Döm, 2003: 20). Beklenti Teorisine göre yatırımcıların geçirmesi gereken safhalar şöyledir (Sansar, 2016: 139; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 143-144);

1. Düzeltme Safhası: Olasılıkların düzenlenmesi, değerlendirilmesi ve seçim sürecini kolaylaştırmak için seçeneklerin organize edilmesidir.
2. Kodlama Safhası: Yatırımcıların, kararlarını alırken ilk olarak bir referans noktası belirlemesi ve ardında durum değerlendirmesi yaparak mevcut durum referans noktasının altında kalıyor ise kayıp olarak, üstünde kalıyor ise kazanç olarak kodlama yapmasıdır.
3. Kombinasyon Safhası: Eşdeğer sonuçlarının olasılıklarının birleştirilmesi ile basitleştirmeye gidilmesidir.
4. İptal Etme Safhası: Her seçenekte bulunan ortak beklenti ve olasılıkların seçenekten çıkarılması yoluyla biraz daha basit hale getirilmeye çalışıldığı aşamadır.

Bu safhaları geçen yatırımcı, değerlendirme aşamasında ise analizi yapılmış ve önerilmiş beklentileri değerlendirmektedir. Yatırımcı bu safhada getirilerini son gelir düzeyine göre değil, belirlemiş oldukları referans noktasından oluşan olumlu ya da olumsuz sapmalar şeklinde değerlendirmektedir.

2.3.2.2. Psikolojik Önyargılar

Psikolojik önyargılar, bir karar verirken düzenli şekilde aynı hataları yapmak olarak tanımlanmaktadır (Gazel, 2016: 12). Psikolojik ön yargılar, bilginin depolanması ve tecrübeler, bilginin işlenmesindeki algı hataları ve karar sürecindeki hatalardan oluşmaktadır (Sansar, 2016: 141; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 252). Psikolojik önyargıların çoğu; bilginin depolanması, düzeltilmesi ve işlenmesi şeklinden kaynaklanan algı hataları sonucu ya da karar probleminin formülasyonu sürecindeki hatalar nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Döm, 2003: 43).

Yatırımcı, karar alırken çok sayıda iç ve dış faktörün etkisinde kalmaktadır. Davranışlar üzerinde etkili olan iç faktörlerden birisi kişiliktir. Kişilik bireylerin çeşitli durumlara verdiği tutarlı tepkileri olup, yatırımcıların dünyayı algılamaları ve satın alma kararlarında etkili olmaktadır. Yatırımcı davranışlarını etkileyen diğer bir iç faktör algılamadır. Algılama, duyu organlarına gelen uyarıcıların seçilmesi, organize edilmesi ve yorumlanması süreci olup, bireyin tutumları, değer yargıları, güdüleri, kişiliği ve içinde yaşadığı toplum vb. faktörlerden etkilenmektedir. Örneğin; kredi kartının yani “plastik paranın”, zihinsel olarak devalüe edilmiş para olması ve değerinin zihnimizde daha düşük olarak algılanması bireylerin harcama davranışını etkilemektedir (Özerol, 2011: 47).

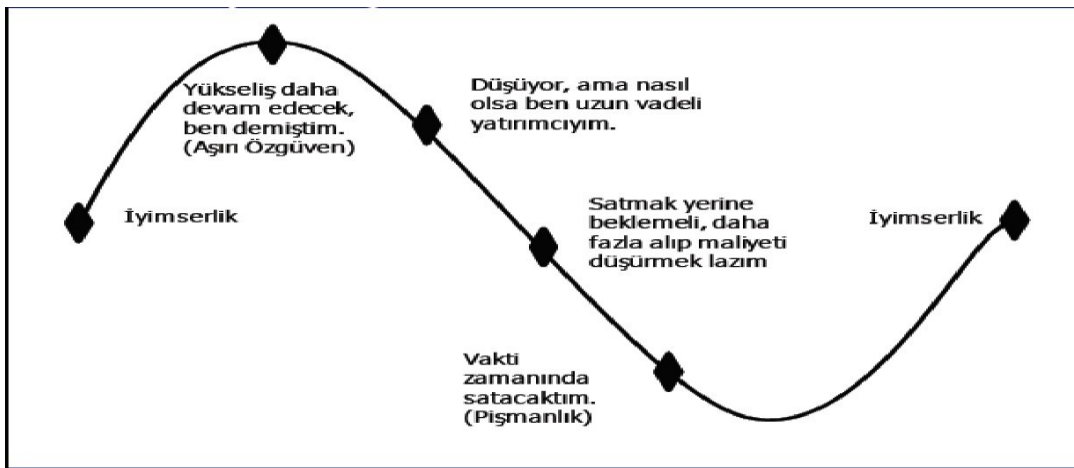
Yatırımcıların yaygın olarak hata yapmalarına sebep olan psikolojik önyargıları yenmede iki temel zorluk söz konusudur. İlk olarak bu hatalar yatırımcıların psikolojik alışkanlıklarından kaynaklı olabilir ve belli bir zamanda da olsa yatırımcı önyargılarından fayda sağlamış olabilir. İkinci olarak bazı önyargılar diğerleri ile çelişkili gözükabilir (Gazel, 2016: 47). İnsanların ruhsal durumları her türlü kararlarını etkilediği gibi yatırımcıların da analizlerini ve değerlendirmelerini de etkilemektedir. Güneşli ve uzun günlerin yatırımcıların ruh halini pozitif etkilediği ve bu durumun hisse senedi getirileri üzerinde etkisi olduğuna dair literatürde çalışmalar bulunmaktadır (Gümüş vd., 2013: 78).

Önyargıların etkilerini azaltmak için bazı hususlara dikkat edilmelidir (Gazel, 2016: 48):

1. Yatırımcılar, kendi önyargılarını ve diğer yatırımcıların önyargılarını belirlemelidir.
2. Yatırımcılar, kısa dönem kazanç tahminleri yaparak piyasa ve diğer yatırımcıların baskısından kaynaklanan önyargıları artacağından uzun döneme odaklanmalıdır.
3. Yatırımcılar, hisse senetlerinin anlık hareketlerinden çok firmaların ne kadar kâr sağlayacağına odaklanmalıdır.
4. Yatırımcı, niçin yatırım yaptığını bilmeli, spesifik amaçlar edinmelidir.
5. Yatırımcı, yatırım kriterlerine uyan firmalara yatırım yapmalıdır.
6. Yatırımcı, portföyünde çeşitlenmeye giderek fiyat düşüşleri karşısında riski dağıtmalıdır.
7. Yatırımcı, portföyünü aylık olarak kontrol etmeli ve yıllık hedefleriyle uyumuna dikkat etmelidir.

Şekil 4’de yatırımcı psikolojisinin döngüsü verilmiştir.

Şekil 4: Yatırımcı Psikolojisinin Döngüsü

Kaynak: TSPAKB, 2012: 7

Şekilde görüldüğü üzere yatırımcı piyasa hakkında iyimser olduğunda alım işlemi yapmaktadır. Seçilen yatırım aracının yükseliş trendi görüldükçe kendine aşırı güvenerek yatırımda

kalmaya devam eder ve gerekli araştırmaları yapmaya gerek duymaz. İlerleyen dönemde yatırım değerindeki düşüşü karşılık kendine uzun vadeli yatırımcı inancını yerleştiren yatırımcı ilerleyen zamanda varlığın piyasa değerinin yükselişe geçeceği önyargısı ile ilk yatırım yaptığı tutarın altında değerlerden yatırım yapmaya devam eder. Yatırım değerinin dahada düşmesi ile birlikte pişmanlık duygusu ile karşı karşıya kalarak eğer likidite ihtiyacı var ise zararına satış geręekleřtirerek yatırım sürecini olumsuz bir şekilde tamamlayabilmektedir. Bu şekilde yapılan hatalı işlemlerde zarar yatırımcının tahmininden ya da karşılayabileceğinden fazla ise bu travma yaratabilmektedir. Yatırımcıların belirli bir noktada finansal göstergeleri okuyabilmeleri önem arz etmektedir.

2.3.2.3. Bilişsel Önyargılar

Bilişsel önyargılar, bilinçsel bir soru ya doğru yanıtı belirlemede bazı formal prensiplerden faydalanma durumunda, soruları yanıtlarken fiziki araçlardan ziyade sezgilerin kullanımı sırasında, yargı neticesinde ulaşılan cevap ve doğru cevap arasında sistematik ayrılıklar olması halinde ortaya çıkmaktadır (Döm, 2003: 60). Bilişsel önyargılar yatırımcıların kendi yeteneklerini olduğundan farklı göstermelerine, yalnızca bildikleri ya da ismini duydukları şirketlere yatırım yapmalarına, kendilerine çok güvenmelerine, yeni duydukları bilgilere eskilerine göre düşük tepki vermelerine, daha fazla bilgi sahibi olduklarında daha iyi bir yatırımcı olacaklarına inanmalarına veya sadece kendi görüşlerini destekleyen görüşlere inanmalarına neden olmaktadır. Önyargıları yatırımcıları yanlış kararlar almaya ve sonucunda hoşlanmayacağı durumlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Endişeye, gurura, pişmanlığa ve suçluluk duygusuna sebebiyet vermektedir. Bu önyargıların ortadan kaldırılması mümkün olmasa da öğrenme, deneyim, uzmanlık ve disiplinli yatırım kararları ile önyargıların azaltılmasının mümkün olduğu görünmektedir (Küçüksille ve Usul, 2012: 24; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 251).

Yatırımcıların yaptığı sistematik hatalar (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 273);

1. Yatırımcılar agresif olarak işlem yaparlar.
2. Yatırımcılar etkin portföylerini her zaman oluşturamazlar.
3. Temsilciler davranışlarını yatırımcıların davranışları ile aynı şekilde değiştirirler.
4. Yatırımcı hisse senedi işlemlerinden yüksek ve düşük seviyelerden etkilenirler.
5. Yatırım kararlarında geğmiş performansları gelecek kararlar için gösterge kabul ederler.
6. Yatırımcılar bariz hatalar yaparlar.
7. Bireysel yatırımcılar riskten kaçınma davranışı gösterirler.

Bilişsel önyargılar; sonradan anlama, tutuculuk, optimizm, doğrulayıcı, aşına olma, yükleme önyargıları ve ayrılma etkisinden oluşan bir sistemdir. Yatırımcılar sonradan anlama önyargısının sayesinde belli bir yatırım sonuçlandığı zaman olayı daha anlaşılır ve öngörülebilir hissetmektedirler. Optimizm önyargısıyla kendi yeteneklerini abartma ve bu sebeple muhtemel

riskleri daha düşük görme durumunda görebilirler. Tutuculuk önyargısıyla kısa vadede işletmelerle ilgili önemli gelişmelere ve haberlere fazla önem vermezler. Aşına olma önyargısıyla sadece bildikleri şirketlere yatırım yaparlar ve diğer fırsatları değerlendirmezler. Kendi bilgi ve deneyimlerine aşırı güvenerek portföy çeşitlendirmesi yapmazlar ve dolayısıyla yüksek risk alırlar. Doğrulayıcı önyargıyla sadece kendi fikirleriyle aynı olan görüşlere önem vererek diğer görüşleri önemsemezler. Yükleme önyargısıyla başarısız yatırımları ise kötü şansa, başarılı yatırımları kendi yeteneklerine bağlayarak kendilerine aşırı güven duymaları sonucunda daha spekülatif işlemler yaparlar. Ayrılma etkisiyle ise hisse senedi yatırımlarını beklentiler doğrultusunda değil, işletme ile ilgili önemli haberler aldıktan sonra gerçekleştirirler (Küçüksille ve Usul, 2012: 25).

1. Referans Noktası ve Demirleme: Yatırımcıların menkul kıymetin belirli fiyat noktasını “referans noktası” kabul etmesi ve bu noktaya odaklanması (demirleme) olarak isimlendirilmektedir (Gümüş vd., 2013: 79). İnsanlar elindeki bilgiyi tarafsız olarak kullanamazlar, bilginin sunulmuş biçimi, insan zihninin kapasitesi, bireylerin referans noktaları bilginin nasıl işleneceğinin etkilemektedir (Polat, 2021: 14). Demir atma eğilimi; iki bileşenden meydana gelir. Değerlendirmeler için esas kabul edilen değer (referans noktası) ve bu değere olan bağlılıktır (demir atma). İnsanlar referans noktasını belirlerken genellikle geçmişteki gözlemlerinden ve tecrübelerinden yararlanmaktadır (Böyükaslan, 2012: 106; Aren, 2019: 130). Bu durum, insanların ilk gelen bilgiye bağlı kalarak, daha sonra gelen bilgilere gerektiği kadar uyum sağlayamama eğilimidir. Demirleme eğilimi bu sebeple insanların pazarlık sürecinde dahil oldukları bir eğilimdir (Sansar, 2016: 143; Kırışkan, 2021: 113). Demirlemeyi oluşturan aşamalar Şekil 5’te verilmiştir.

Şekil 5: Demirlemeyi Oluşturan 3 Aşama

Kaynak: Yıldırım, 2017: 64

Şekil 5’te görüldüğü üzere demirleme sürecinde ilk aşama bilgiye ulaşma ve bilgiyi seçme, ikinci aşama bilgiyi birleştirme ve son aşama ise cevabı oluşturmaktır. Hisse senedi piyasalarında kağıtların fiyatları “referans noktası” ve bu kağıtların fiyatların sabitlenmesi ise “demirleme” olarak belirtilmektedir (Yıldırım, 2017: 63). Örneğin yapılan bir pazarlıkta ilk aşamada talep ve arz dengede değildir. Alıcı ile satıcı fiyat için kendilerine bir referans noktası belirleyerek başlangıç fiyatı söylerler. Satıcı fiyatı en yüksek noktada alıcı ise en düşük noktada tutma yönünde mücadele verir. Anlaşma sağlanması halinde başlangıç noktasına en yakın taraf pazarlıktan kârlı çıkarak fiyatı demirlemiş olacaktır.

Bireylerin verdiği kararlar, sonuçların nötr bir noktadan kazanç veya kayıp olarak görülmesine bağlı olarak gelişir. Bahsedilen nötr ya da referans noktası genellikle statüko olup, kuramsal olarak 0 değerine sahiptir. Kazanç ve kayıpların var olan durumundan farklı olarak, istenilen veya beklenen bir seviyeye göre kodlandığı durumların da bulunduğu bilinmektedir. Referans noktası olarak satın alma fiyatının kullanıldığı yaygın görüşüne rağmen, önceki yıl boyunca ulaşılan hisseni maksimum fiyatının referans aldığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Döm, 2003: 15; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 154).

Demirleme ile ilgili yapılan çalışmalarda Türkiye'deki yatırımcıların, psikolojik yanılsama oranları oldukça yüksek görülmektedir. Örneğin, finansal piyasalardaki yatırımcıların büyük bir çoğunluğu, yatırım kararı verirken geçmişteki fiyatlardan yararlandığını belirtmektedir (Sezer, 2013: 196). Bu demirleme kısa yolunun Türk yatırımcıları tarafından da kullanıldığı anlamına gelmektedir. Eğitim ile demirlemeden kurtulmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bireylerin kişisel özelliklerinin etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin yeni tecrübelerle açık ve dışa dönük kişiler çapalama etkisinde daha fazla kalmaktadır. Demirlemede yatırımcılar değişen koşullara göre beklentilerini aşağı ya da Yukarı yönlü revize edebilirler. Ancak her yatırımcının referans noktası farklı olacağından demirleme de farklı olacaktır. Bu farklılıklar ise piyasanın daha volatilite olmasına neden olacaktır (Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 117-118).

2. Mental Muhasebe: İlk olarak Thaler tarafından ortaya atılan bir kavramdır. Mental muhasebe, bireylerin ve hane halklarının finansla faaliyetlerini değerlendirmek, düzenlemek ve izlemek amacıyla kullandıkları bilişsel işlemler kümesidir. İnsanlar değiştirilme ihtimali bulunmayan mental hesapları kategorize ederek ekonomik sonuçları kodlama, sınıflandırma ve değerlendirme eğilimindedirler (Bayar, 2011: 144; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 90). İnsanlar duyuları ile yüksek boyutta veri alırlar ve bunların büyük bir kısmını ya önemsenmez atarlar ya da nörolojik sistem vasıtasıyla kodlayarak hafızalarında tutarlar. Geriye kalan yüzde olarak küçük veriler sembolik bir forma çevrilerek önceki tecrübelerle birleştirilmekte ve beyinde depo edilmektedir (Bayar, 2011: 136). Mental muhasebenin üç temel unsuru bulunmaktadır (Kırışkan, 2021: 111-112; Yıldırım, 2017: 52-53);

1. Birinci unsur, karar verilirken seçeneklerin algılanma şekline, nasıl tecrübe edildiğine, kararların nasıl alındığına ve nasıl değerlendirildiğine yöneliktir. Muhasebe sistemi analizler için geçmiş ve geleceğe ilişkin girdiler oluşturmaktadır.
2. İkinci unsur, bireyler bütün etkinlikleri ayrı mental hesapta tutmaktadır. Örneğin, giyim ve yiyecek harcamaları vb. ile fon kaynakları ve kullanımları ayrı hesaplarda tutulmakta ve takip edilmektedir.
3. Üçüncü unsur, Mental hesaplar günlük, haftalık, aylık ve yıllık şekilde kümelenirilip, dar ve kapsamlı bakış açısından belirtmektedir.

Yatırımcılar, yatırım kararlarını verirken bütün portföyü düşünmeleri gerekirken, genellikle kararlarını dar bir boyutta alırlar (Nofsinger, 2014: 78; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 92). Portföy, belirli bir kişi veya grubun elinde olan finansal nitelikteki kıymetler olup, tahvil, hisse senedi ve türev ürünler gibi çeşitli menkul kıymetlerden meydana gelmektedir (Sezer, 2013: 27). Yatırımcıların tasarruflarını değerlendirme amacıyla beyinde harcamalarına ve tasarruflarına dair yaptıkları hesaplamalara Mental muhasebe denilmektedir. Zihinsel muhasebe, yatırımcıların portföylerini zihinsel hesaplara, genellikle zihinsel muhasebe sepeti olarak adlandırılan bir portföy piramidinde katmanlar olarak bölerek davranışsal portföyler oluşturma sürecine başlarlar. Bir zihinsel hesap, yoksulluktan korunmak için tasarlanmış 'olumsuz koruma' zihinsel hesabı olabilirken, bir başkası zenginlik şansı için tasarlanmış bir 'üst potansiyel' zihinsel hesap olabilmektedir. Yatırımcılar, risk standart getiri sapması ile ölçüldüğünde olumsuz koruma zihinsel hesabıyla riskten kaçıyor gibi, Yukarı doğru potansiyel zihinsel hesabıyla risk arayışındaymış gibi davranabilirler. Yatırımcıların zihninde yatırımlarını ayrı hesaplarda tutması ile, portföy performansının yetersiz olmasına, kârdan elde edilen getiri ile sermaye kazancından elde edilen getiri arasındaki ayrımı irrasyonel olarak yapmalarına sebep olabilir. Böylece çoğu yatırımcı anaparayı koruma ihtiyacı hissederek faizi harcar. Yatırımcılara çalıştıkları şirketlerin hisseleri önerildiğinde varlıklarının tahsisinde düşük çeşitlendirmeye yönelmektedir. Ayrıca bir kez iyi kazanç sağlamış elde tutulan uzun süre zarfında düşüş gösteren hisse senetlerinin satılmasında yatırımcıların tereddüt etmesine sebep olabilmektedir (Statman, 2014: 68; Gazel, 2016: 48-50; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 93).

Zihinsel muhasebe, yatırımcıların finansal kararlarının sonuçlarını nasıl değerlendirdiği, yani yatırımcıların kayıplarını bütün olarak, kazançlarını ise ayrı ayrı elde etmeyi tercih etmeleri ve tercihlerinin zamana göre değişimi ile ilgilidir. Yatırımcılar, kaybettiren hisse senetlerini aynı günde, kazandıran hisse senetlerini farklı günde satma eğilimi gösterirler. Bu işlemlerin sonuçları zihinsel olarak birleştirme veya ayırma tercihlerine göre olmaktadır. Ancak burada sıkıntı bir sonuç zihinsel hesaba kaydedildikten sonra başka bakış açısı ile sonuçlara bakmak güçleşmektedir. Dolayısı ile zihinsel muhasebe yatırımcıların irrasyonel kararlar almasına yol açmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 194-195).

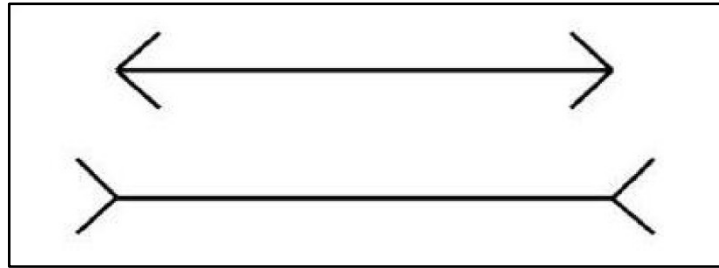
Yatırımcı karar ve eylemlerini, yaptığı doğru ve yanlışları zihninde incelenmektedir (Küden, 2014: 67). Her bir zihinsel hesap belirli bir karara ilişkin fayda ve maliyetleri içermekte ve sonucun zihinsel hesaba kaydedilmesinden sonra, o sonuca başka bir açıdan bakmak güçleşmektedir. Bu nedenle bireylerin kararlarında beklenilmeyen bir şekilde etkileyebilmektedir (Döm, 2003: 111). Bunun yanında yatırımcılar karar verirken sadece ekonomik ve finansal göstergeleri kendilerine rehber edinmezler. Karar almalarında geçmiş deneyimleri, kendi iç dünyaları ve fırsatları algılama biçimleri gibi faktörlerde etkili olmaktadır (Taner ve Akkaya, 2005: 47).

3. Çerçeveleme Etkisi: Çerçeveleme, insanların alternatiflerin olumlu veya olumsuz çağrışımlarla sunulup sunulmadığına bağlı olarak alternatiflere karar verdikleri zihinsel bir önyargı sürecidir (Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 96). Çerçeveleme etkisi, bir seçeneğin özünden farklı olarak çevre ve şartların değiştirilerek karar sonucunun değiştirebileceği veya manipüle edilebileceği anlamına gelmektedir (Döm, 2003: 22). Diğer bir ifadeyle kayıptan kaçınmanın temelinde yatan psikolojik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, iki insan aynı şekilde yanlış yapmaktan korkuyor olsalar da farklı şeyleri tercih etmektedirler. Bu tercihin nedeni, bütün seçeneklerin farklı çerçevelenmesidir (Küden, 2014: 65; Kırışkan, 2021: 111).

Bir yatırımcının kararı, kararın ortaya konuluş şekline bağlıdır. Yatırımcılar, kararılırken geniş bir çerçeveden bakmak yerine dar bir çerçeveden Bakarak çeşitlendirmeye da riskten korunma fırsatlarını kaçırmaları şeklinde basit hatalar yapmaktadır (Gazel,2016: 26). Çoğu bireyler olayları dar çerçevelemekte, karar problemlerini anlık düşünmekte ve kararlarını verirken var olan alternatiflerin çekiciliği ile yönlenebilmektedir (Döm, 2003: 22).

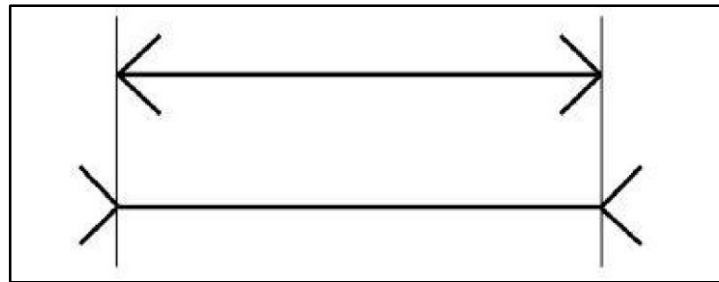
Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda optik yanılsamalarında çerçeveleme etkisine yol açabildiği görülmektedir. Şekil 6 ve Şekil 7’de yer alan çizgilerden hangisinin daha uzun olduğu sorulduğunda çoğu insan optik yanılsamaların etkisinde kalarak alttaki şeklin daha uzun olduğuna dair cevaplar vermiştir. Ancak aşağıdaki şekillere dikkatli bakıldığında iki çizginin de eşit uzunlukta olduğu görülmektedir (Pompian, 2006: 238).

Şekil 6: Çerçeveleme Yanılgısına İlişkin Optik Yanılsamalar-1

Kaynak: Pompian, 2006: 238

Şekil 7: Çerçeveleme Yanılgısına İlişkin Optik Yanılsamalar–2

Kaynak: Pompian, 2006: 238

Tercihlerin sunulduğu bireylerin karar alma davranışlarını değiştirmektedir. Kazançlardan sonra erişilen mutluluk, kayıpların verdiği üzüntüye oranla daha etkisiz olduğu için kayıplara ilişkin seçimlerdeki çerçeveleme o tercih durumunu daha az cazip hale getirecektir. Bir şans oyununun muhtemel sonuçları başlangıç servetini gösteren varlık pozisyonu kazanç ve kayıplar olarak çerçevelenmektedir (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 161-162).

4. Kayıptan Kaçınma: Kayıptan kaçınma risk ve belirsizlik altında insanların karar verme süreçlerinde kayıplara karşı kazançlardan daha duyarlı olma durumudur (Tekin, 2020: 148). Kayıptan kaçınma, riske karşı tutumları belirlemede önemli rol oynamaktadır. Kayıptan kaçınma derecesi, önceki kayıplara ve kazançlara bağlıdır. Bir kayıp sonrası ortaya çıkan kayıplar büyük sıkıntı ve üzüntüye sebep olmakta iken bir kazanç sonrası yaşanan kayıplar daha az sıkıntı oluşturmaktadır. Kazançlar kendilerinden sonra gelen kayıpları bireylerin olumlamasına ve bunun sonucunda riske açık olmalarına sebep olmaktadır. Kayıptan sonra ortaya çıkan sıkıntılı durumlara karşı insanlar daha fazla duyarlı olur ve yatırımyapmada sıkılgan davranırlar (Döm, 2003: 8). Bu sebeple insanlar referans noktası sonuçlarını kazanç alanında değerlendiriyorsa riskten kaçınan biri, referans noktası sonuçlarını kayıp bölgesinde değerlendiriyorsa riske açık biri olmaktadırlar Bireyler kayıplara kazançlara göre daha hassas olarak yatırımlarını sık sık değerlendirerek elindeki varlıkları kısa süre tutması halinde kayıptan kaçınmada ortaya çıkmaktadır (Döm, 2003: 16; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 160).

İnsanlar, tersini ispatlayan bilgilerine rağmen, duygularının etkisinde kalırlar. Bu etki ile yaşanan olaylarda kayıptan kaçınma içgüdüleriyle olumlu yönlerin varlığına inanma eğilimi içine girerler. Bireyler duygusal davrandıkları için olayları tüm doğruluğu ile kabul etmezler ve pozitif yanlarına yoğunlaşmayı seçerler. Bu durum aşırı güven ve iyimser olma davranışlarından sonra en önemli önyargılı algılama davranışıdır. Dolayısıyla yatırım kararları alırken, yatırımcıların gerçekten uzaklaşmalarına, yanlış analiz yapmalarına sebep olur (Sansar, 2016: 144).

Tversky ve Kahneman'a göre "Kayıplar kazançlardan büyük görünür". Yani verilen kayıptaki zihinsel ceza benzer büyüklükteki kazançtaki bilişsel ödülünden daha fazla olduğuna dayanır. İnsanlar bir kazanç elde etmekten ziyade bir zararı önlemek adına risk alırlar. Örneğin, 100 TL kaybetmemek 100 TL bulmaktan daha iyidir. Yatırımcıların varlık fiyatlarındaki volatilité karşısında kayıptan kaçınma davranışlarını belirleyen husus geçmişte yaşamış oldukları yatırım tecrübeleridir. Her yatırımcı kendine göre farklı bir kayıptan kaçınma davranışı sergileyebilmektedir (Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 111-112).

5. Tutuculuk: Tutuculuk, insanların yeni bilgilere ulaşırken önceki görüş ve tahminlerinde tutucu olmaları ile meydana gelen zihinsel bir süreç olup yatırımcıların bir görüş ya da tahmine inatla sıkı sıkıya bağlanmasına sebep olmaktadır (Gazel, 2016: 33; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 94). Tutuculuk fikri ilk kez Edwards (1968) tarafından dile getirilmiştir. Yeni bulgular karşısında

bireylerin inançlarını değiştirmede yavaş olduğu ifade edilmiştir. Yatırımcılar bu tarz davranış içerisine girdiklerinde fiyatlar bilgiye dayalı olarak ağır bir şekilde hareket edecektir (Döm, 2003: 128; Yıldırım, 2017: 53). İnsanlar bir yeniliği kabullenmede ve onu takip etmekte oldukça yavaşlardır. Bilgi ve yöntemlerine daha sadık ve yeniliğe biraz daha kapalı bir tutum içerisinde olmaktadır (Şamandar ve Çömlekçi, 2019: 562; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 95). Tutucu yatırımcıların yeni bilgilere karşı yavaş ve ağır kalması finansal piyasalarda sapmaların meydana gelmesine neden olmaktadır. Yatırımcı, yeni bilginin piyasada kalıcı olmayacağı düşüncesi sebebiyle önyargılı davranmaktadır (Böyükaslan, 2012: 100).

Önyargılarına sıkıca bağlı olan tutucu yatırımcı, daha önce yatırım yapmadığı yatırım araçlarına ve kendisinin benimsemediği yeni bilgilere direnç gösterir. Tutuculuk yüksek seviyede düşük reaksiyona neden olmaktadır. Halbuki finansal piyasalar asla statik değildir, rasyonel yatırımcının yeni bilgiye ve fırsatlara daima açık olması dinamik kararlar alması gerekmektedir. Tutucu bireyler kazanç açıklaması hakkındaki yeni bilgiyi ihmal edip, önceki kazanç tahminlerine bağlı kalmaktadır. Bireyler, yeni bilgiye tepkide önceki inanışlarından daha az değerli görmektedirler. Bu da kendilerine ters olan bilgiyi yanlış anlama ve yorumlamalarına neden olmaktadır (Sansar, 2016: 145; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 285).

6. Hevristik: Yatırımcılar yatırım kararı verirken kompleks, uzun ve çözümleme gerektiren süreçleri takip etmek yerine daha kolay olan kısa yolları tercih ederler (Gümüş vd., 2013: 77). Yatırımcı davranışları göz önünde bulundurulduğunda, karar alma aşamasında oldukça fazla görülen davranışlardan biri istatistiksel modellerin ve bilgilerin kullanılması yerine, birtakım kısayolların (hevristik) tercih edilmesidir (Böyükaslan, 2012: 89).

Hevristik (Heuristic), kelimesinin Türkçe karşılığı sezgisel olmakla birlikte davranışsal finans literatüründe insanların rekabet ortamlarında ve belirsizlikte karar vermekte kullandıkları “pratik kısa yollar” veya “zihinsel kestirmeler” olarak ifade edilmektedir (Gazel, 2016: 37). Hevristik, problem çözmede değişik problemlere uyarlanabilen fakat doğru çözümü her zaman sağlamayan strateji olarak tanımlanmaktadır (Döm, 2003: 44). Hevristikler aşırı bilgi yüklenmesi durumunda detaylı düşünmeye zaman olmadığında, bir olayın şansa bağlı olduğuna ilişkin inancın kuvvetli olduğunda ve yetersiz bilgi söz konusu olduğu durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır (Turguttopbaş, 2008: 124; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 254).

Hevristikler, beynin mevcut bilgiyi tamamen işlemeden tahmini bir cevap oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Kısayollar, bazı durumlarda doğru cevaba yakın olan yuvarlak bir tahmini cevap olarak tanımlanabilir. Ancak kısayollar önyargı içerebilir ve yatırımcıyı hedeften uzaklaştırabilir (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 255). Yatırımcıların, hevristikleri kullanmalarının birçok sebebi vardır (Gazel, 2016: 38).

1. Yatırımcılar bir problemi çözmek için gerekli çözümden habersiz olabilirler.
2. Yatırımcılar çözüm için gereken bütün bilgileri elde etme fırsatına sahip olmayabilir.
3. Çözüm her problem için standart olmayabilir.
4. Eksik bilgi yatırımcıların karar almasını etkilediği gibi aşırı bilgide bilgi kârmaşasına yol açacağından kararların alınmasını zorlaştırabilmektedir.

Kısaca, hevristik bireyleri istedikleri sonuca yaklaştırabilen, ancak en doğru ve kesin sonucu verme ihtimali belli olmayan sezgiler ve yöntemler bütünü olarak tanımlanabilir (Karakuş, 2022: 59).

7. Temsiliyet: Bir olay, kişi ya da durumu değerlendirirken başka kişi, bir olay ya da durum tarafından temsil edilip edilmediğine bakılarak değerlendirilmesine ve en etkili unsurlardan etkilenecek karar verilmesine “temsiliyet etkisi” denilmektedir (Karakuş, 2022: 60). Bu etki ile yatırımcı piyasada oluşan ve belli bir süre devamlılığını sürdüren bir durumu genelleme olarak kararlarına uygulayarak, piyasa şartlarına aşırı tepki göstermektedir. Yatırımcıların, yeni bilgilere daha çok ağırlık verip, eski bilgileri göz ardı etmesi neticesinde oluşan aşırı tepki, fiyatları pozitif ya da negatif yönde yanlış değerlendirip, sonrasında bu yanlış farkedilmiş olsa dahi kısa veya uzun vadede yatırımcının var olan konumunda kalmasına sebep olmaktadır (Sansar, 2016: 146).

Temsiliyet önyargısı, bireylerin bir olayın gerçekleşme sıklığını, bir gruba ait olmasına bağlı olarak öngörmeleri şeklinde tanımlanabilmektedir (Turguttopbaş, 2008: 124). Temsiliyet önyargısı, yatırımcıların iyi hisse senedi kavramı ile iyi şirketleri bağdaştırması ve bunun sonucunda toplam getiri potansiyeline bakılmaksızın, bu hisselerin tercih edilmesi fikrine dayanmaktadır. Burada iyi şirket kavramı; yüksek geliri olan, satışlarında artış olan, yönetimi güçlü bir şirket iken iyi hisse senedi; diğerleri ile karşılaştırıldığında fiyatı süratli artan hisse senedir. Yatırımcıların sıklıkla yaptıkları hatalardan biri de iyi şirketlerin hisse senetlerinden elde edilen getirinin daha fazla olacağı algısıdır. Bu yanılsama ile hatalı kararlar alabilmektedirler (Döm, 2003: 49; Kırışkan, 2021: 110).

Temsiliyet önyargısı içinde olan yatırımcılar firmaları değerlendirirken yakın geçmişinde kazandırmış hisselerin gelecekte de kazandıracağına inanmakta ve bu hisselerle aşırı reaksiyon göstermektedir (Gazel, 2016: 41). Yatırımcılar, bir şirketin geçmişteki operasyonel performanslarının gelecekteki performanslarının temsili olduğuna inanmakta ve bununla uyumlu olmayan bilgileri reddetmektedir (Döm, 2003: 50).

Temsililik, yargıya varırken yatırımcıların en son, en fazla göze çarpan, olağandışı görünen unsurlarına aşırı ağırlık verip; dağılım popülasyonunun istatistiki özelliklerini göz ardı etmesi eğilimidir. Temsiliyete güvenen insanlar ortalamadan uzaklaşan tahminler yapmaktadır. Örneğin; bir objenin görünen uzaklığı, onun net görünmesine bağlı olarak değişmektedir. Çünkü obje ne

kadar net ise o kadar yakın sayılacaktır. Obje uzaklaştıkça daha yakın objelere göre daha az net görünecektir. Örneğin; A, B'yi büyük derecede temsil ediyorsa, A'nın B'den türediği karar olasılığı oldukça yüksek olacaktır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 257-258).

İnsanlar yaşanmışlıkları ile elde ettikleri tecrübeler ile yargıda bulunurken ya da karar alırken kolay ulaşılabilir ve çabuk hatırlanabilir bilgiye önem vermektedir. İnançları doğrultusunda bilgi toplamaya yönelirler (Döm, 2003: 46-48). Bu da finansal anlamda yatırımcıların tanınmış şirketlere ait hisse senedi getirilerinin yüksek olacağına dair benzeri tahminde bulunmalarına neden olmaktadır. Yaptıkları bu tahminlerin gerçeği yansıtmaması durumlarında, yatırımcılar için kayıp söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan, piyasa koşullarının benzer şekilde süreceğine ilişkin önyargılar profesyonelleri bile yanılgıya düşürebilme potansiyeline sahiptir (Turguttopbaş, 2008: 126).

2.3.2.4. Kendini Kandırma Eğilimi

Yatırımcılar, genellikle stres altında olduklarında ve var olan durumunu tam anlamıyla anlayamadıklarında kendini kandırma eğilimi sergilemektedirler. Kendilerini gerçekte oldukları durumdan daha iyi olduklarını düşünmeye başlarlar (Küden, 2014: 55; Şamandar ve Çömlekçi, 2019: 561). Kendini kandırma eğiliminin alt boyutlarında aşırı güven, aşırı iyimserlik ve yanlış değerlendirmeler yer almaktadır.

1. Aşırı Güven: Aşırı güven, bireyin kendi öngörü yeteneklerine fazlasıyla güvenmesi ve beklentilerinin gerçekleşebilme ihtimallerine fazla değer gösterme durumuna verilen isimdir (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 273; Kırışkan, 2021: 103). Aşırı güven,” bir kişinin sezgisel düşünme, bilişsel yetenekleri ve karar verme hakkındaki yersiz inanışları” olarak tanımlanır. Aşırı güven sahibi insanlar diğer kişilerden daha iyi bildiklerini ve onlardan daha akıllı davrandıklarını düşünürler (Gazel, 2016: 13). Aşırı güven, insanların kendilerine daha fazla güvenmelerine neden olmakta ve buda yaptıkları finansal yatırımlarında riskleri tam değerlendirememesi sonucunda yanlış kararlara neden olabilmektedir (Gümüş vd., 2013: 78; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 101). Kendine aşırı güvenen yatırımcı; kendi bilgi ve becerileri doğrultusunda oluşan sinyalleri aşırı önemseyip diğer yatırımcıların algıladığı sinyalleri göz ardı eden kişidir (Böyükaslan, 2012: 92). Bireylerin aşırı güven eğiliminde olma eğilimlerinin sebepleri (Yıldırım, 2017: 55);

1. Bireylerin kendilerini diğerlerinden daha üstün görmeleri
2. Tesadüfi olayları kontrol edebildiklerine yönelik inançları
3. Geçmişe ait kararları değerlendirmede objektif olmamaları
4. Sınırlı sayıda seçeneği değerlendirme yeteneğine sahip olmalarıdır.

İnsanlar, kendi zekâlarına ve yeteneklerine çok güvendikleri için bunların gerçek olduğuna inanırlar ve aşırı derecede de iyimser bir tavır sergilerler. Bu kişiler, kendi modellerini oluşturmayı

tercih ederek, daha önceden ispatlanmış bilimsel modellere karşı hareket etme eğilimi sergileyebilmektedirler. Aşırı güvenli bir kişi, yaptığı yatırımdan ve kendinde o kadar emindir ki, yatırımında yeteri kadar risk göremez (Döm, 2003: 68; Kırışkan, 2021: 103). Kendi düşünce ve görüşlerinin en iyisi olduğu görüşüne sahip olan aşırı güvenli yatırımcılar piyasayı derinleştirmekte ve hareketleri ile volatilitiyi artırmaktadır. Aşırı güvenli yatırımcıların hareketleri sebebi ile piyasalarda işlem hacmi artmaktadır (Gazel, 2016: 14; Kırışkan, 2021: 104).

Yatırım yapmak bilgi toplamayı, analiz etmeyi ve elde edilen bilgiler çerçevesinde karar vermeyi gerektirir. Aşırı güven içinde olan yatırımcılar algıladıkları risk düzeylerini de yanlış yorumlarlar. İnsanlar daha fazla bilgi sahibi olduklarında tahminlerinin doğruluğunun artacağı eğiliminde olup şansa dayalı gerçekleşen başarıları kontrol edilebilir başarılarından ayırt etmekte zorlanmaktadır. Bunun sonucunda daha fazla hata yapma olasılıklarını artıran aşırı güven içinde olan yatırımcı başarılarını kendilerine mal ederken, başarısızlıklarının dışarıdaki faktörlere ya da kötü şansa bağlamaktadırlar. Bu duruma yükleme önyargısı denilmektedir (Döm, 2003: 62-65; Kırışkan, 2021: 103).

Son yıllarda internet ile kolay erişim ile bilgi akışı imkânları artmaktadır. İnternette ya da mobil ekranlardan düşük komisyon ile daha fazla ve daha kolay işlem yapma olanakları sağlanmaktadır. Bu sebeple işlem emirleri aracı kurumlar yerine yatırımcılar tarafından verildiğinden yatırımcı kendine aşırı güven duymaya başlamaktadır. Ancak bu durum, yeterli bilgiye ve analiz tecrübesine sahip olmayan yatırımcılarda oluşacak önyargılar hatalı işlemlere ve zarar elde etmeye sebep olabilmektedir.

2. Aşırı İyimserlik: Aşırı iyimserlik, insanların karar almaları gereken ve belirsizlik içeren durumlarda, alacakları kararların diğer kişilerin alacakları kararlardan daha iyi olduklarına inanıp, sonuçların kendileri için arzu ettikleri gibi gerçekleşeceğine olan inançlarını ifade etmektedir (Gazel, 2016: 18). Aşırı iyimserlik eğilimi, kişilerin kendine ve bilgisine aşırı güvenmesine, aşırı tahmin yapmasına, olayları kontrol etme yeteneklerini abartmasına ve riskleri düşük tahmin etmesine sebep olan bir önyargıdır (Küden, 2014: 57). İnsanlar kendi yatırım kararlarının hep iyi olduğunu düşünür ya da buna inanmak isterler. Aksi durumda maruz kalacakları mutsuzluk ya da ıstırapı çekmemek için yanlış yatırımlarda bulunmayı tercih edebilmektedirler (Gümüş vd., 2013: 78).

Aşırı iyimser davranma eğilimi, kişilerin her şeyin kendi beklentileri doğrultusunda gerçekleşeceğine ve her şeyin güzel olacağına olan inançlarıdır (Kırışkan, 2021: 104-105). Aşırı iyimserlik eğilimi, insanların olumsuz olayları yaşama olasılıklarının daha düşük ve olumlu olayları yaşama olasılıklarının diğer insanlardan daha yüksek olduğuna dair geliştirdikleri yanlış bir inançtır. İnsanların kötü olayların hep başkalarının başına geleceğine ve kötü olayların inanması bu yüzdendir (Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 123). Aşırı iyimser olma durumunda yatırımcı aşırı tepki

verme eğilimine girmekte ve menkul kıymetlerin aşırı fiyatlanması yol açmaktadır. Geçmişte kaybetmişse düşük fiyatlı menkul kıymetlere ya da geçmişte kazanmışsa yüksek fiyatlı menkul kıymetlere yönelmektedirler (Kırışkan, 2021: 109).

Yatırımcılar açısından aşırı iyimser olma eğilimi hem yatırımda kazanç tahminlerini etkilemektedir. İnternet ile bilgiye kolay erişim, çevrim içi işlem imkânları ile daha hızlı işlem kabiliyeti yatırımcıların kendilerine aşırı güven duymalarına ve bunun sonucunda portföy yöneticilerinin etkisi olmadan alım-satım kararı verebilecek olduklarına inanmalarını sağlamaktadır.

3. Yanlış Değerlendirme: İnsanların hataları yanlış değerlendirme eğilimi, başarısız oldukları durumları kötü şanslarına ve birtakım dış etkenlere bağlamasıdır. Bu eğilime göre, insanlar beklemedikleri hatalı durumlarla karşılaştıklarında bu durumu başka bir unsurla eşleştirmek isterler. Kendi haricinde bir faktörü kötü sonuçlarla eşleştiren insanlar yaptıkları hatalardan ders alamazlar ve bu sebeple söz konusu hataları yineleme ihtimalleri de yüksektir (Böyükaslan, 2012: 96). Örneğin, borsanın yükselmesi beklentisi içinde olan bir yatırımcı, borsanın düşeceğini söyleyen farklı bir görüşe tepki gösterirler. Bu yüzden bilirkişilerin yaptığı uyarılara itibar etmezler. Bu durumda yatırımcılar, ne kadar bilgili olursa olsun, zıt görüş sunan birinin yanlış bildiğini varsaymakta ve hatta onu kötü niyetli olmakla suçlayabilme tavrı gösterirler. Yatırımcılar, bu özelliklerinden dolayı farklı görüşlere kapalı oldukları için yatırım kararı almakta zorlanabilmektedirler (Sansar, 2016: 143).

2.3.2.5. Duygusal Eğilimler

Öfke, nefret, korku gibi güçlü duygular insanların kararlarına etki etmektedir. Yatırımcılar, yoğun duygular içinde karar verme süreçlerinde sayısal veriler yerine baskın olan duyguya göre kararvermektedir. Duygular, her kişide farklı anlama gelebilmektedir ve bu yatırımcı kararlarında farklılığa yol açmaktadır. İnsan davranışları yaşamı boyunca bilinçli ya da bilinçsiz tekrarlar ile doludur ve günümüzde yapay zekâ ile finansal piyasalarda yaşanan benzer durumlar analiz edilerek veya farklı piyasa koşullarında yatırımcı davranışları öngörülerek fiyatların yönünü tahmin etmek sonuçların daha etkin olmasını sağlamaktadır (Küden, 2014: 57; Yıldız ve Sarılı, 2020: 119).

1. Belirsizlikten Kaçınma: Daniel Ellsberg tarafından 1961 yılında ortaya atılan bu kavram, “Ellsberg Paradoksu” şeklinde bilinmektedir (Kırışkan, 2021: 106). Belirsizlikten kaçınma; insanların bilinmeyen olasılıklar yerine bilinen olasılıklara göre risk almayı seçmeleri durumudur (Böyükaslan, 2012: 115). Riskli olaylar, sonuçlara göre bilinen bir olasılık dağılımına sahipken, belirsiz olaylarda olasılık dağılımı bilinmemektedir. Belirsizlikten kaçınma sonuçların olasılıklarının bilinmediği durumlar için geçerlidir ve risk yerine tercihler kontrol edildikten sonra

riskli ve belirsiz alternatifler arasındaki tercih yoluyla tanımlanmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 285; Yıldirtan ve Sarılı, 2020: 109).

Birçok yatırımcı belirsizlik içeren durumlardan ve belirsizlikten kaçınma eğilimi göstermektedir. Çünkü insanlar yeterli bilgiye sahip olmadıklarında karar vermekten çekinirken, gelecek konusunda yeterli ön görüye sahip olduklarında da daha güçlü pozitif tepkiler vermektedir (Küden, 2014: 58).

2. Aşına Olma: İnsanlar bir şeylere aşına olduklarında, o şeyle ilgili doğru olmayan algılamalar edinirler. Çünkü insanoğlunun yapısında tanıdık olana karşı bir meyil, tanıdık olandan yana bir tercih eğilimi vardır. Bireyler iki riskli seçenekle karşı karşıya kaldığında ve birinin hakkında daha fazla bilgiye sahip olduklarında, daha çok tanıdık gelen seçeneği tercih edeceklerdir (Gazel, 2016: 42; Gümüş vd., 2013: 78). Yatırımcıların aşinalık ve bilineni tercih etme eğilimi portföy çeşitlendirmesinden uzak riskli ve hatalı yatırım yapmalarına ve bulundukları şehirlere ya da ülkelere yakın şirketlere yatırım yapmalarına neden olmaktadır. Yatırımcıların yeni bir yatırım aracı denemeye gösterdikleri direnç, bazen piyasadaki kâr fırsatlarını değerlendirememelerine neden olmaktadır. Bilinmeyen veya daha az bilinen bir hisse senedi aşına olandan daha yüksek kâr sağlayabilecekken yatırımcı için bilinmezlik risk anlamına geldiğinden riskten uzak durmak isteyecektir (Nofsinger, 2014: 87-88; Gazel, 2016: 31; Yıldirtan ve Sarılı, 2020: 114-115; Kırışkan, 2021: 106). Aşına olma önyargısı, düşük çeşitlendirmeye sebebiyet vermektedir. Aşına olunan hisse senetlerine yatırım yapma eğilimi, o hisselerle olan talebi artırmakta ve sonuçta düşük çeşitlendirmeye yol açarak finansal piyasalardaki riski daha düşük göstermektedir. Yapılan çalışmalara göre, sadece bireysel yatırımcı değil, kurumsal yatırımcılarda aşına oldukları yerel şirketlere yatırım yapma eğilimde olabiliyorlar (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 282).

3. Pişmanlıktan Kaçınma: Pişmanlık, alınan kararların olumsuz neticelenmesi ile ortaya çıkan duygusal üzüntü halidir. İsaletli karar verilmediği takdirde meydana gelen bir hissiyattır (Döm, 2003: 91). İki tür pişmanlıktan bahsedilebilir; bir şeyleri yapmamaktan duyulan pişmanlık ve bir şeyleri yapmaktan duyulan pişmanlık. İnsanların bir şey yaptıktan sonra duydukları pişmanlık yapmadıkları şeylerden kaynaklanan pişmanlıktan çok daha yüksektir (Yıldırım, 2017: 68). Bireyin sahip olduğu varsayım ve inanışların yanlış olduğuna ilişkin bulgular ile karşılaşması durumunda oluşan içsel çatışmalar sonucunda, yanlış olan inanışlara ve varsayımlara ilişkin pişmanlık duygusudur (Turguttopbaş, 2008: 123). İnsanoğlu davranışlarının sonucunda memnun ya da tatmin olmayı ister, amapişman olacağı sonuçları asla arzu etmez (Gümüş vd., 2013: 80).

Pişmanlık yoğun ve güçlü bir şekilde yaşanan, izleri kolayca atılamayan bir negatif duygudur. İnsanların ileride tecrübe edecekleri pişmanlığı düşünerek hareket etmeleri pişmanlıktan kaçınma eğilimidir (Böyükaslan, 2012: 117). İnsanlar pişmanlık duymamak için durumu rasyonalize etmeye çalışırlar. Çünkü insanlar kayıpları ile barışık değillerdir. Yatırımlarında finansal danışman

kullandıklarında oluşan olumsuz sonuçları danışmanına atarak pişmanlığını azaltmaya çalışmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 290).

Yatırımcının kaybı kendi kararı sonucunda oluşunca pişmanlığı yüksek olacaktır. Yatırımcının kontrolü dışında oluşan kayıplarda pişmanlık düşük olacaktır (Döm, 2003: 98). Pişmanlıktan kaçınan yatırımcıların tercihi, eğer daha önce portföyünde düşüş yaşanmışsa, daha az risksiz yatırımlar olacaktır. Bunu yanında zarar elde ettikleri sektörlerle temkinli yaklaşarak olası kazanç fırsatlarını görmezden geleceklerdir ve gayrimenkul gibi daha risksiz yatırımlara yönelerek finansal piyasalarda işlem yapmayı istemeyebileceklerdir (Gazel, 2016: 37). Ayrıca yatırımcıların kazandıran yatırımlarını elden çıkarırken, kaybettiren yatırımlarını portföyde bırakmaları da pişmanlıktan kaçınma eğilimidir. Bu sayede kaybettiren yatırımın tercih edilme pişmanlığının gelecekte telafi edilebileceğine inanılmaktadır (Yıldirtan ve Sarılı, 2020: 125; Kırışkan, 2021: 107).

4. Oto-Kontrol Eksikliği: Yatırımcıların kendi portföylerini yönetme konusunda avantaj sağlamaları için, kendi kendilerini kontrol etme zorunlulukları vardır. Her durumda kendilerini çok iyi idare etmeli ve kendi kendisinin analisti olmak mecburiyetindedirler. İnsanların olaylar üzerinde görüldüğünden daha fazla kontrole sahip olduklarını düşünmeleri kontrol yanılmasına neden olacağından piyasada işlem yaparken, disiplinli bir şekilde uymak stratejisine zorundadır. Aksi halde kayıplar yaşayacak ve istemeden de olsa uzun vadeli yatırımcı olacaktır (Küden, 2014: 59; Yıldirtan ve Sarılı, 2020: 108).

2.3.2.6. Sosyal Eğilimler

Düşünce ve fikirlerimizi oluştururken bilgi elde etmek ve duygusal tepkileri tespit etmek için insanlarla konuşmak ve etkileşim içinde olmak en önemli yoldur. Bu etkileşim yatırım sürecinin olmazsa olmaz bir parçası olduğu için de oldukça önemlidir. Hisse senedi brokerları müşterileri ve diğer brokerler ile konuşurlar. Analizciler üst yönetimleri ve yöneticileri ile iletişim kurarlar ve aynı zamanda birbirleriyle etkileşim sağlamak için yerel grup ve birlikler oluştururlar. Kurumsal yatırımcılar bilgi paylaşımı için gruplar oluştururken bireysel yatırımcılar yatırımlarıyla ilgili olarak aile fertleri, komşuları, iş arkadaşları ve diğer arkadaşları ile konuşarak istişare ederler (Bayar, 2011: 150).

Bu sosyalleşme neticesinde ortak hatalar yapılması ve aynı şekilde yanlışların olması mümkündür. Ortak davranışsal hatalar üzerine yapılan çalışmalarda erkeklerin kadınlara göre daha çok hata yapmaya meyilli oldukları gözlemlenmiştir (Yalçın, 2009: iv). Bunda erkeklerin daha çok kendine güvenli ve statükocu, kontrol ve bilgi yanılmasına daha fazla maruz kalan, daha fazla taklit ve sürü davranışında bulunma eğilimi gösteren olan taraf olması önemli bir etkidir.

1. Sürü Davranışı: Sürü davranışı, diğer bireylerin davranışları ile ilişkili olan davranış biçimi olup, yatırımcıların sahip oldukları bilgiler doğrultusunda işlem yapmayıp başkalarının işlemlerini taklit etmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır (Gazel, 2016: 67; Din vd., 2021: 3). Sürü davranışı, insanların toplumdan dışlanmamak için herhangi bir gruba ait olma isteğinden oluşabileceği gibi büyük gruplara dair hata katsayısının az olacağını kabul etmelerinden de oluşabilmektedir (Kırışkan, 2021: 114). İnsanlar bir sürüye dahil olarak içlerini rahatlatırlar, sürüye karşı çıkmaktan ve uyumsuz görünmekten çekinirler. Çünkü sürüden farklı davrandıklarında hata yapmaktan ve çevresine karşı küçük düşmekten korkarlar. Bu korkuları onları sürüyü takibe itmektedir (Yıldız ve Sarılı, 2020: 131).

Sürü davranışı, yatırımcıların bir sürü halinde hareket ederek ve aynı davranışları göstererek aynı varlıkları satın alma eğilimleri olarak ortaya çıkmaktadır (Göçer ve Karaca, 2019: 105). Sürü davranışı, bilgi çağılayıcı (information cascade)'nın doğrudan etkisi, tercih yapısı, ortak bilgi ve yatırım stratejileri ile benzer ödüllendirme programlarını içeren dolaylı sosyal etkiler sonucu ortaya çıkabilir (Bayar, 2011: 151). Ancak yatırımcı davranışının sürü davranışı olarak kabul edilebilmesinin ön koşulu, yatırımcının diğer yatırımcıların kararına göre yatırım kararını değiştirmesidir (Canbaş ve Kandır, 2007: 220).

Yatırımcıların birbirlerine benzer davranışlar sergilemelerinin en önemli sebebi benzer karar problemleriyle karşılaşmalarıdır. Yatırımcılar, bu problemlere istinaden karar alırken benzer bilgi ve seçeneklere sahip olduklarından aynı sonuçları beklemektedirler (Aktaş, 2012: 163- 164). Finansal piyasalarda yer alan yatırımcıların hepsi rasyonel olmadığından, bazen bilgi yerine rivayetlere göre işlem yaparken bazende piyasa ile ilgili bilgilere beklenenden az veya daha fazla tepki göstermektedirler (Canbaş ve Kandır, 2007: 240). Başkalarının hareketlerine olan bağımlılık bilginin eksik ya da mantığın işlemediği zamanlarda oldukça sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Yatırım yaparken, çok az bilginin var olduğu ya da heves ve modanın fazla olduğu zamanlarda başkalarının hareketlerini taklit etme oldukça yaygındır (Gazel, 2016: 76).

Yatırımcılar, diğer yatırımcıların kendisinde olmayan bilgiye sahip olması, profesyonel yöneticilerin ücretlerinin yüksek olması, uyum gösterme ve birlikte hareket etme eğiliminde olmaları, karar verme süreci ve analiz maliyetlerinin yüksek olması nedenleri ile başkalarına güvenmekte ve sürü davranışı göstermektedirler. Yatırımcıların bilgi sahibi olmadan sürü halinde bir varlığı almaları ya da satmaları finansal piyasaları bozmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 205). Yatırımcıların veya fon yöneticilerinin yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadan riskli işlere girdiği ya da bilgi ve becerilerini göz ardı ederek sürü davranışı gösterdiği, piyasada yer alan katılımcıların piyasanın dengesinin bozulmasına neden olarak finansal sistemin kırılganlığını ve oynaklığını artırdıkları varsayılmaktadır (Döm, 2003: 134). Tecrübeli olmayan işlemcilerin tecrübeli olanlara oranının yüksek olması, gerçek değerdeki belirsizlik, şans faktörü, alt ve üst limitlerden alma imkânı ve açığa satış imkânının zor olması durumlarında finansal piyasalarda aşırı oynaklıklar

görülmektedir. Bilgisiz ve bilinçsiz yatırımcıların varlığı ve piyasadaki sayısı, hisse senedi piyasalarının derin olmayışı, bilgi asimetrisi, söylenti ticareti, kendine güvensizliği, tembellik yapıp araştırma yapmaması, sosyal etkiler vb. gibi faktörler bu durumlara etki etmektedir (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 206).

Sürü davranışını açıklamada iki temel yaklaşım söz konusudur;

1. Rasyonel Sürü Davranışı (Rational Herding); bir grup yatırımcının belirli bir zamanda aynı varlığa ilişkin aynı yönde işlem yapması olarak tanımlanır. Diğer yatırımcıların kararlarını bilmeden yatırım yapan bir yatırımcı, diğerlerinin farklı davranışa karar verdiğini öğrendiği an o yatırımından vazgeçerse sürü davranışı göstermektedir. Ya da diğerlerinin yatırım yaptığı bilgisi yatırımcının yatırımyapma yönünde kararını değiştiriyorsa sürüyekatılmış olur (Döm, 2003: 135-136; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 145).
2. İrrasyonel Sürü Davranışı (Irrational Herding); Yatırımcıların finansal piyasalardaki irrasyonel davranışları taklit etme, uyumlu davranışlar, sosyal baskı ve moda etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal baskı bireyin yatırım davranışlarını ve kararlarını etkilemektedir. Bireyler birbirlerinin düşünce ve fikirlerini öğrendikçe toplumda ortak bir görüş oluşmakta ve yatırımcıların bu doğrultuda hareket etmesiyle sürü davranışı gelişmektedir. Sürü ile hareket etmedeki esas problem psikolojik önyargıları artırması olup, bireyin kararlarını dikkatli ve özenli analizlerle değil, sürünün bir parçası olduğu hissine kapılarak vermesine sebep olarak gösterilmektedir (Döm, 2003: 148; Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 151).

Yatırımcılar çoğunluk olarak bir yatırıma karar verdiklerinde güven duygusu artacaktır. Geride kalmamak için piyasayı sürekli izlemek isteyen yatırımcılar yoğun analiz yerine psikolojik ve duygusal karar vereceklerdir. İnsanlar çevrelerinden etkilenirler ve aynı zamanda kendi çevrelerini de etkilerler. İnsanların sürekli sosyal etkileşimde olmaları finansal piyasalarda ani alım ve satım hareketlerine neden olabilmektedir (Yıldıztan ve Sarılı, 2020: 137-139).

Sürü davranışı, beynin limbik sistemi tarafından yönetilen benliğinden kaynaklı duygusal özellikler, düşünülmeden yapılan davranışlar ve ani kabullenmeler şeklinde ortaya çıkar. Birçok bireyin finansal piyasa bilgilerine kitle iletişim araçları ile edinmesi ve bu bilgilerin doğruluğunu kontrol etmede yetersiz ve çabalarının gereksiz görmeleri, kendi başlarına değerlendirme yapmamaları sürü davranışına neden olmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 218).

Bireysel yatırımcılar kurumsal yatırımcılara göre çevreden gelen sinyallere ve sosyal etkileşime daha açıktır. Çoğunun borsadan anlayan bir yakını ya da arkadaşı bulunmaktadır. Bireysel yatırımcı aracı kurum tavsiyeleri, arkadaş tavsiyeleri, popüler piyasa uzmanları ve çıkan haberlere karşı aşırı tepki gösterebilmektedir. Bireysel yatırımcıların aynı sinyalleri alması halinde sürü davranışı göstermeleri mümkündür. Kurumsal yatırımcılar uzmanlıkları gereği piyasalardaki

sinyalleri daha iyi algılamakta, piyasalardaki gelişmeleri daha yakından takip etmekte ve daha iyi yorumlayabilmektedir. Ancak kurumsal yatırımcılarda piyasa verilerini aynı yönde analiz etmeleri halinde sürü davranışı gösterebilmektedirler (Yıldırta ve Sarılı, 2020: 153).

2. Bilgi Çağlayanı: Bir birey kendinde var olan özel bilgi yerine başka kişilerin davranışını devam ettirirse ondan sonra hareket eden herkes bir öncekinin hareketleri ile aynı hareketi sergiler. Buna bilgi çağlayanı (şelalesi) denir (Gazel, 2016: 70). İnsanlar yatırım kararı alırlarken kendi bilgilerini bazen geri planda tutmakta ve önceden yatırım kararı veren başka yatırımcıların daha faydalı bilgiler kullandıklarını düşünerek o yatırımcıları izleme yolunda eğilim gösterebilmektedirler. Bu durum “Bilgi çağlayanı” olarak adlandırılmaktadır. Bilgi çağlayanı bazen hisse senetlerinde ekonomik terimlerle açıklanamayan dalgalanmalar olarak kendini göstermektedir. Piyasada oluşan bu dalgalanmaları yatırımcılar asimetric bilgiye sahip olan diğer yatırımcıların alış-satışlarının yarattığı dalgalanmalar olarak görürler. Bu sebeple onlarda alış-satışa katılırlar. Böylece yeni katılanlarla hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanma devam etmektedir. Devam eden yeni dalgalanma hareketleriyle birlikte piyasada alım-satım yapmamış yatırımcılar da dalgalanmanın devam edeceği beklentisiyle harekete geçmekte ve böylece dalgalanma devam etmektedir (Böyükaslan, 2012: 121-122; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 210). Örneğin faiz oranlarının aniden artması ile hisse senetlerinin çekiciliğinin azalması durumlarında yatırımcılar portföylerine daha az hisse senetleri almak isteyecektir. Bu durum sürü davranışı değildir. Çünkü yatırımcılar burada diğer yatırımcıların davranışlarını gözlemleyerek kararlarını değiştirmemektedir. Sadece faizlerin artması gibi herkes tarafından bilinen bir bilgiye reaksiyon göstermektedirler (Döm, 2003: 137). Bu durum literatüre “bilgi yağmuru” olarak girmiştir. Kendi bulgu ve yorumunun yerine etrafındaki bilgi yığını kullanarak karar verme olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2009: 33).

2.3.2.7. Yatırımcının Duyarlılığı

Duyarlılık, yatırımcının herhangi bir sebepten dolayı, bir durum ya da olay hakkında kendisini aşırı derecede iyimser ya da kötümser hissetmesi durumudur (Antonioni vd., 2013: 245-250). İdeal bir dünyada her bir birey bir Bayesian gibi davranmaktadır. Yani daha önce elde ettiği bilgiler ile yeni bilgileri doğru şekilde kombine ederek ekonomik çevre hakkında optimal öğrenmeyi gerçekleştirmektedir (Wakefield, 2013: 85-90; Ruppert ve Matteson, 2015: 581-582; Gazel, 2016: 73; Kıyılar ve Akkaya, 2020: 12). Ekonomik tercihleri ve inançları normatif modeller yerine, psikolojik olan yatırımcıları tanımlamak için Bayes rasyonelitesinden ziyade sezgisel temelli inançlar bazen “yatırımcı duyarlılığı” olarak adlandırılmaktadır (Döm, 2003: 119; Shleifer, 2004: 11-12).

Finansal piyasalarda ilk kez 1986’da Black tarafından ortaya atılmış olan yatırımcı duyarlılığında insanlar bazen bilgiye ulaşmış gibi davranarak dedikodu ticareti ile kâr beklentisi içine girerse yanlış etmiş olabilecektir (Sarı ve Yiğiter, 2020: 80).

Yatırımcılar bazı durumlarda kazanan hisse senetlerini satın alarak veya kaybeden hisse senetlerini satarak aşırı reaksiyon gösterebilmekte, bazı durumlarda da düşük reaksiyon gösterebilmektedir. Bu türden bir aşırı reaksiyon / düşük reaksiyon döngüsü fiyatları rasyonel piyasa değerinden ya da olması gereken değerinden uzaklaştırmaktadır (Döm, 2003: 120). Tablo 20’de önyargıların ve piyasadaki etkilerine yer verilmiştir.

Tablo 20: Önyargıların Etkileri

Önyargılar	Yatırımcı Davranışına Etkisi	Sonuç
Aşırı Güven	Çok fazla işlem yapma ve çeşitlendirmeyi başaramama	Daha fazla kayıpla karşı karşıya gelme
Mental Muhasebe	Çeşitlenmeyi başaramama	Alınan risk düzeyine göre potansiyel yüksek getiriyi elde edememe
Tutuculuk	Önceki inanç ve kararlarla çelişen bilgiyi Reddetme	Yatırım seçimlerini izleme ve değerlendirme becerisi azalır
Temsiliyet	Benzer şeylerin aynı olduğu düşüncesi	Aşırı fiyatlanmış hisseleri satın alma
Aşına Olma	Yatırımcı tarafından bilinen şirketlerin daha iyi ve güvenli olduğu düşüncesi	Çeşitlendirmeyi yapamama ve aşırı güven oluşması
Pişmanlıktan Kaçınma	Kaybedenleri çok uzun süre elde tutma	Düşük getiri
Bağlanma	Menkul kıymete duygusal olarak bağlanma	Daha büyük kayıplara maruz kalma
Sürtü Davranışı	Diğerleri de menkul kıymete yatırım yapıyorsa iyi olduğu hissi ve düşüncesi	Yüksekten satın alma ve düşük fiyattan satmaya neden olan fiyat köpüklerine katılma

Kaynak: Döm, 2003: 243-244

Tablo 20’de görüldüğü üzere yatırımcı önyargılarının gerek yatırımcılara gerekse finansal piyasalara etkileri olmaktadır. Kısaca yatırımcı duyarlılığı, piyasadaki yatırımcıların ya da işlemcilerin eldeki bilgiler ile açıklanamayan inanışları olarak bilinmektedir (Keleş ve Arat, 2016: 307).

2.4. Yatırımcı Davranışını Etkileyen Faktörler

Tasarruf sahipleri, yatırımlarından devamlı getiri elde etmeyi ve yatırımlarının herhangi bir zamanda değer kaybetmeden nakde çevirebilme amacıyla yatırım yapmaktadır (Bozkuş ve Üçdoğruk, 2007: 1-2; Kırışkan, 2021: 101). İnsanlar gerçek hayatta karar alırken tam rasyonellikle olabilecek ihtimallerin hepsini değerlendirerek en iyi sonucu seçmek yerine, yeterince tatmin edici seçeneği seçmektedirler (Polat, 2021: 44).

Mevcut seçenekler arasında en iyi seçim yapma süreci olan karar verme de yatırım sahibinin etkileyen faktörler çeşitli başlıklar altında karşımıza çıkmaktadır. Birçok çalışmada bireysel yatırımcıyı etkileyen faktörlerin başında kişisel faktörlerin olduğu görülmektedir.

2.4.1. Kişisel Faktörler

Yatırımcının yaşı, medeni durumu, eğitim düzeyi, mesleği, yaşam biçimi, cinsiyeti, inancı, geliri ve psikolojik durumudur. Kişisel faktörler bireyin finansal risk algıları ile doğrudan etkilidir (Kırışkan, 2021: 101). Bir yatırım portföyünün temel kâarakterini, yatırımcıların karakterleri belirlemektedir. Riske girmeyi göze almayan yatırımcıların fonlardan göreceli olarak düşük getiriler elde etmekle yetinmeleri piyasalara olan talep miktarlarını etkilemektedir (Graham, Zweig ve Buffetin, 2021: 112).

2.4.2 . Finansal Faktörler

Yatırımcının finansal bilgi düzeyi, enflasyon ve faiz beklentileri, piyasa işleyiş mekanizmalarını anlamaları, bütçeleme mantığına sahip olmaları, yatırım ve tasarruf bilincinde olmaları tasarruflarını doğru yatırımlara yönlendirmelerinde önemli bir faktördür (Kırışkan, 2021: 101).

2.4.3. Ekonomik Faktörler

Ekonomik faktörler, finansal piyasaları etkileyen ve var olan finansal ortamda yatırımcının karar alma davranışlarını yönlendiren faktörlerdir. Yatırımcılar karar alırken ulusal ve uluslararası ekonomi ve finans gelişmelerini göz önünde bulundurmaktadırlar (Yılmaz, 2009: 16).

Türkiye’de yatırımcıların kararlarına etki eden unsurlar arasında ekonomik göstergelerin yanı sıra firmaların genel yapısı, mali durumundaki değişiklikler, sektör içindeki konumu, tahmini kazancı gibi veriler de yatırım kararlarında etki gösteren faktörler arasında yer almaktadır (Demireli, 2008: 237).

2.4.4. Siyasi Faktörler

Siyaset ve ekonominin iç içe geçmiş kavramlar olmaları sebebiyle ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasi koşul ve ortamların piyasaları etkilediği bilinmektedir. Siyasal istikrar olması ya da olmaması hali, ülkede seçim yılı olması, siyasi belirsizlik, siyasi ve diplomatik krizler, iç ya da dış politikada yaşanan gerginlikler, güvensizlik ortamı, beklenmedik bir savaş ya da askeri müdahaleler, terör eylemleri ekonomiyi ve finansal piyasaları ve dolayısıyla yatırımcıları olumlu ya da olumsuz biçimde etkilemektedir (Yılmaz, 2009: 16-17).

2.4.5. Sosyo-Kültürel Faktörler

İnsanlar sosyal bir varlık oldukları için yaşadığı toplumdan etkilenirler. Toplumun kültürel değerleri ve inançları kişiler için önemlidir (Küden,2014: 69). Yatırımcılar çoğunluğun ne yaptığını sürekli olarak merak etmekte ve yatırımlarını benzer yapma eğilimi sergilemektedirler. Birçok yatırımcı karar verirken akraba, iş ve arkadaş çevresinden etkilenmektedir. Aynı yaş grubundaveya aynı meslek içerisinde bulunan insanların birbirlerini etkileyerek aynı şeylere ilgi duymaları oldukça yaygındır (Gazel, 2016: 62-63). Ayrıca aşına olma ya da sadece tanınan şeyin riskinin daha düşük olduğu inancı gibi etkiler de yatırımcıların bazı yatırım araçlarında yoğunlaşmalarına neden olabilmektedir (Aydın, 2010: 63).

Geleneksel yaklaşımın varsayımlarının aksine birçok yatırımcı sistemli hatalar yapmakta ya da rasyonel çözümü bilmesine rağmen bunu uygulamamaktadır. Ayrıca internet, medya ve arkadaşlar gibi çevresel faktörler yatırımcıların seçimlerini etkileyerek sürü davranışında bulunmalarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda piyasalarda aşırı ya da yetersiz tepkiler görülmektedir (Ede, 2007: 174).

2.4.6. Bilgi Kaynaklı Faktörler

Yatırımcıların yatırım yaparken göz önünde bulundurdıkları bilgi kaynaklarını üç grupta incelenebilir (Yılmaz, 2009: 19);

1. Şirketlerin finansal durumuna ve faaliyetlerine ilişkin raporlar, şirket birleşmeleri ve satın almaları vb. gelişmelere yönelik bilgiler.
2. Aracı kurumlarının, denetim şirketlerinin ve derecelendirme şirketlerinin vb yayınladığı raporlar, analizler.
3. Sosyal medyada yer alan haberler, yorumlar, basında yer alan haberler, ekonomi yazarlarının makaleleri, yatırım danışmanlarının tavsiyeleri vb.

Yatırımcıların çoğu 1980'li yılların sonlarına kadar, yatırım kararlarını verirken işletmelerin aktif kârlılığı, kâr payı getirisi, hisse başına kazancı ve bilançosundaki varlıkları gibi geleneksel finansal performans ölçütlerine dayalı olarak hareket etmekteydi. Ancak işletmelerin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki farkın hızlı artması, dikkatlerin diğer maddi olmayan varlıklar ve markalar üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştır. Özellikle marka zengini işletmelere yatırım yapmayı hedefleyen ve bunun için değerinin çok üzerinde ödeme yapmaya istekli alıcıların olması, işletmelerdeki üst düzey yöneticileri markanın diğer markalardan ayırt edilmesini sağlayan marka çağrışımlarını ve o markanın bilinirliği ile ilgili müşteri algılarını etkileyen faktörleri araştırmak ve markanın piyasa ve piyasa esasları ile piyasalama stratejileri gibi unsurları içeren “marka değeri”ni belirlemek yönünde motive etmektedir (Zor ve Kandil Göker, 2015: 57-61).

Günümüzde sosyal çevremizin büyük kısmını medya oluşturmaktadır. Medya yatırımcılara bilgi ve uzman görüşlerini sunmaktadır (Gazel, 2016: 63). Sadece ekonomi ve finans konuları üzerine yayın yapan televizyon kanallarının (Bloomberg HT ve CNBC-e gibi) yanı sıra çok sayıda radyo kanalı, sosyal medya kanalları ve yazılı basın sayesinde günün her saatinde çeşitli ortamlardan yatırım dünyası ile ilgili yayınlara, sohbetlere ve yorumlara ulaşmak mümkün olmuştur (Bayar, 2011: 149). Yine günümüzde yaygın internet kullanımı, bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve ucuzlatmaktadır. Kurumlara ait hisse senetleri bilgileri, yorumlar, grafikler, analizler, hesaplama araçları, portföy oluşturabilecekleri oyunlar, yarışmalar yatırımcılar daha sık yatırım yapmaya teşvik etmekte ve yatırımcı yatırımlarını daha sık kontrol edebilmektedir. Ancak internet ile açık bilgi erişimi yatırımcıyı aşırı güvene yönlendirip hataya da sevk edebilmektedir (Gazel, 2016: 65).

2.5. Yatırımcı Kararlarını Etkileyen Faktörler

Yatırımcılar, piyasa hakkında aldıkları haberleri kendilerince değerlendirmekte ve kararlar almaktadırlar. Yatırımcıların algılama durumu devreye girmektedir. Algılama kavramı, çeşitli duyuların yardımı ile çevreyi anlama ve bir şeyin farkına varıp, elde edilen verilerin değerlendirilmesi sürecidir (Orçun, 2016: 34) Yatırımcıların, kişisel özellikleri algılamalarını ve dolayısıyla yatırım kararlarını etkilemektedir. Bunun yanı sıra, haberlerin hangi kaynaktan geldiği, sıklığı ve yoğunluğu da yatırımcıların karar vermeleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yatırımcıların motivasyonu da karar vermelerinde etkili olabilmektedir (Tufan, 2008: 48-49).

Yatırımcıların risk alma istekliliği; Yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi gibi ekonomik, sosyal ve demografik koşullara bağlı olarak zaman içinde değişebilmektedir. Ayrıca demografik ve sosyoekonomik unsurlar, insanların hayatlarının belli aşamalarında temel davranış kalıplarını ve hayata bakış açılarını oluşturmaktadır ve bu kalıplar bireyin risk karşısında tutumunu etkilemektedir (Saraç ve Kahyaoğlu, 2011: 140).

2.5.1. Finansal Bilgi Algısı

Finansal bilgi; gelir ve gider dengelemesini yapabilmek için insanların hayatları boyunca öğrenmesi gereken bilgidir. Finansal konular dabil bilgi sahibi olan insan daha fazla finansal işlemlere katılıp, daha fazla finansal araç tercih edebilmektedir (Yıldırım, 2020: 14). Finansal yatırım kararlarında bilgi; yatırımcı tarafından yatırım yapması planlanan menkul kıymetin fiyatını etkileyebilme potansiyeli olan açıklanmış ya da açıklanacak, olumlu ya da olumsuz tüm bilgi, yorum ve haberleri kapsamaktadır (Saraç ve Kahyaoğlu, 2011: 139).

Finansal bilgi, yetenek, davranış ve algılanan bilgidен oluşan dört temel bileşen ve bu bileşenlerin anlamlı kullanımı sonucu bilginin pratiğe uygulanmasıdır (Erdoğan,2020: 2). Finansal

okuryazarlık, finasta temel kavramları anlama ve finansal meselelerle başa çıkma yeteneğidir. Birey iyi bir finansal bilgi, finansal eğitim ve rasyonel karar verebilme yetisine sahip olmalıdır (Altuntaş Taşpunar, 2019: 62).

Günümüzde, finansal piyasalarda işlem yapmak, belli düzeyde bir farkındalık, yeterli düzeyde finansal bilgi birikimi ve risk analizi yapabilme kabiliyeti gerektirmektedir. Farkındalık yaratabilmek “finansal okuryazarlık” düzeyinin artırılması ile mümkün olabilmektedir (Sezer, 2013: 86). Finansal okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesi bazı sorumluluk ve zorluklar ile başarılı bir mücadeleye olanak sağlayarak bireylerin finansal durumlarını doğru bir şekilde değerlendirebilmelerini ve yönetebilmelerini mümkün hale getirmekte ve bireylerin yaşamdan duyulan tatmin seviyesini arttırmaktadır (Sarigül, 2015: 201).

Finansal okuryazarlık (financial literacy) bazı ülkelerde “finansal yeterlilik” (financial capability) ve “finansal farkındalık” (financial awareness) olarak kullanılmaktadır. Finansal okuryazarlığın karşıtı olarak “finansal cehalet” terimi kullanılmaktadır (Gökmen, 2012: 17-18). Finansal okuryazarlık, hayat boyu bireyin maddi refahını etkileyecebilecek kişisel finansal durumları okuma, analiz etme, yönetme ve tartışma yeteneği ile bağlantılanmaktadır. Refahını artırmak için finansal kaynakları etkin yönetmek için bilgi ve beceriyi kullanabilme yeteneğidir (İçke, 2017: 1-9).

Finansal okuryazar kişi finansal konularda bilgi sahibi olan ve elde edindiği bilgiyi, tutum ve davranışlara yansıtırsa okuryazarlıktan söz edilebilir. Finansal okuryazar, satın alacağı finansal ürünler ve hizmetler hakkında önceden araştırma yapmış ve bilgi edinmiş olmalıdır. Dolayısıyla, finansal okuryazar bir kimse aşağıdaki bilgi ve beceri, davranış ve tutumlara sahip olmalıdır (Gökmen, 2012: 18-24):

1. Parasını iyi yönetebilmeli,
2. Finansal sistemin işleyişini anlayabilmeli,
3. Finansal planlar yapabilmeli,
4. İyi iletişim kurabilmelidir.

İslami finansal okuryazarlık ise, bireylerin İslami usul ve esaslara göre işlem yapan finansal kurumlar ve İslami finansal araçlar hakkında bilgi sahibi olması olup, İslami finansal hizmetlere ilişkin farkındalık, bilgi ve beceriye sahip olma derecesidir (Yıldız, 2020; 731; Yıldırım, 2020: 28). Bireylerin İslami finansal okuryazarlığını inançlarına olan bağlılık ve dini tercihleri etkilemektedir (Erdoğan, 2020: 17).

2.5.2. Riskin Algısı

Risk, arzu edilmeyen bir olayın ortaya çıkma belirsizliği bir ekonomik kaybın oluşumundaki belirsizlik veya olarak tanımlanmaktadır. Risk olasılıkların dağılımı olarak ölçülmekte ve riskten kaçan yatırımcılar için negatif etkisi bulunmaktadır (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 6). Risk, gerçekleşen değer ile beklenen değer arasındaki olumlu ya da olumsuz fark (Orçun, 2016: 34) olup, bir getirinin gelme olasılığına bağlı olarak ve bu olasılıklardan en az birinin negatif ya da pozitif bir getiri ile sonuçlanabilmesi durumudur (Usta, 2014: 263-264).

Risk istenmeyen bir durumun meydana gelme olasılığı olduğundan bireylerin riskleri ne olduğunu anlaması ve riskleri değerlendirmesi gerekmektedir. Riskleri azaltmak için gerekli stratejileri geliştirmesi gerekmektedir (Tomak, 2022: 105).

Finansal açıdan risk ise getirinin değişkenliği olarak tanımlanmaktadır (Çankaya, 2015: 46). Ekonomik birimlerin verecekleri kararlar sonucunda ortaya çıkan, beklenen getiriye olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek olayların gerçekleşme olasılığı, yani beklenen getirinin gerçekleşen getiriden sapma olasılığıdır (Yıldırım, 2015: 449).

Finansal risk algısı ise, yatırımcının kabul ettiği belirsizlik düzeyidir. Her yatırımcının yatırımları sonucunda oluşacak kayıp veya kazanca verdikleri değerlerin farklı olmasından kaynaklı olarak yatırımcıların belirsizlik düzeyini kabullenme tavrı farklılık gösterir (Orçun, 2016: 35). Bir yatırımcının, parasını getiri ve risk açısından optimal bir portföy oluşturacak şekilde çeşitli yatırım araçları arasında dağıtım kararının etkileyen faktörlerden biridir ve çoğu yatırımcı finansal riski, ana parayı kaybetme olasılığı olarak görmektedir (Anbar ve Eker, 2009: 130).

Finansal risk ile beklenen getiri arasında doğrusal bir ilişki vardır (Anbar ve Eker, 2009: 131). Beklenen getiri ile risk arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Yatırımın risk düzeyi arttıkça yatırımcının bu yatırımdan beklediği getiri oranı da artacaktır (Yıldırım, 2015: 449). Yatırımcılar yüksek riskli yatırımlardan yüksek, düşük riskli yatırımlardan ise düşük getiri bekleyebilmektedir (Nofsinger, 2014: 49). Yatırımcıların risk karşısındaki tutumları; demografik, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak zaman içinde değişebilmektedir. Yatırımcının risk-getiri tercihi statik değil dinamiktir (Anbar ve Eker, 2009: 132).

Yatırımcıların bilişsel yetenekleri (IQ'ları) ile aldıkları risk tercihleri finansal kararlarda merak edilen bir konudur. Bilişsel yetenek, bireyin bir görevde başarılı bir performans göstermesi için, zihinsel olarak elde ettiği bilgiyi doğru ya da uygun olarak işleme düzeyidir (Sezer, 2013: 89). Bilişsel yetenekleri geliştikçe bireyler risk almaya daha meyilli olup, piyasa katılımının yükselmekte ve menkul kıymetlerin temel değerleri hakkında bir şey öğrendiklerinde, iyi haberlere

fiyat teklifini yükselterek kötü haberlere fiyat teklifini düşürerek hızlıca cevap vermektedir (Shleifer, 2004: 2).

Yatırımcıların pek çoğu yatırımları ile ilgili karar alırken çeşitli sebeplerden dolayı detaylıca düşünmeden harekete geçme eğilimindedir. Bu nedenle tüketiciler aynı zamanda ürün/hizmeti ile o ürün veya hizmete sahip olmanın getirdiği riski farklı algılayabilmektedirler. Algılama, insanların çeşitli duyuları (işitme, görme, tatma, koklama ve dokunma) yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri bir araya getirmesi, organize etmesi ve yorumlama, anlama ve kavramlaştırma süreçleridir (Eren, 2000: 53; Kotler, 2000: 152). Tüketicilerin ya da yatırımcıların ürün veya hizmet satın alma öncesi ve sonrası hissettikleri belirsizliğin derecesi ise “algılanan risk” olarak tanımlanmaktadır (Deniz ve Erciş, 2008: 302).

Davranışçı finans, risk ve getiri beklentilerinin homojen olduğuna dair geleneksel varsayımların aksine riskin tekdüze olmadığını ve toplumdan topluma, kişiden kişiye değiştiğini bu sebeple farklı şekilde algılanabileceğini öngörür (Gümüş vd., 2013: 76). Bireylerin finansal risk algısının ölçümünde ve değerlendirilmesinde kullanılan yaklaşımlar üç başlık altında toplanabilir (Ardehali, 2004: 13-22; Anbar ve Eker, 2009: 133-134; Nofsinger, 2014: 40-72; Orçun, 2016: 37):

1. Nesnel Ölçütler: Bireysel yatırımcıların tasarruflarını değerlendirmek için geçmişte aldıkları kararlarla ilgili bilgi, yatırımcıların risk karşısındaki tutumlarının bir göstergesi olabilir. İnsanlar, sahip oldukları yatırım araçlarını tutma eğilimi gösterirler.
2. Sezgisel Karar Alma: Yatırımcının finansal risk algılarını tahmin etmek için psikolojik, sosyo ekonomik ve demografik faktörler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, gelir düzeyi, finansal bilgi düzeyi, ırk ve ekonomik beklentiler) kullanılarak risk algısı ile değişkenler arasındaki korelasyon varlığı belirlenmektedir. İnsanların inançları, geçmişteki kararları ile bağlantılı olarak değişebilir. Bu kararlar, çeşitlendirme, varlık tahsisi, piyasa etkinliği ve riske karşı beklenen getiri gibi finansal teoriler bağlamında ortaya çıkması gerekir. Sezgisel mod ağırlıklı karar alan kişiler, analitik modu ağırlıklı olarak kullanan kişilere göre farklı finansal kararlar alabilirler.
3. Kişisel Değerlendirme: Yatırımcının risk algılaması ile risk karşısındaki tutumu, yatırımcıyla yapılan bir görüşmede çeşitli soruların sorulması ile belirlenmeye çalışılır. Bu yöntem günümüzde, risk algılamasının ölçülmesi esnasında en fazla kullanılan yöntemdir. Genellikle çoktan seçmeli soru formları kullanılmaktadır. Ancak standart bir risk algısı ölçeği bulunmadığından her araştırmacı kendine göre adapte ettikleri ölçekleri kullanılmaktadır. Risk algısının ölçümünde, yatırımcıların formları yanlış anlaması ve bilgisizliği, formların teknik piyasa terimleri ile yazılması ve yatırımcıların bilmediği finansal enstrümanların sorulması nedeniyle sıkıntılar yaşanmaktadır. Yatırımcılar, hisse senetlerini daha iyi veya daha kötü olarak düşünme eğilimindedir. Yatırımcılar, bir hissedini satın aldığı anda, temel olarak diğer hisselerle göre firmanın risk ve getirisi hakkında bir tahmin yaparlar. Çoğu yatırım kararı riskin ve belirsizliğin değerlendirmesini içerir.

Bireylerin gelecekteki servetlerini etkileyen önemli kararlarından bazıları emeklilik planlarına ilişkin kararlarıdır. Yatırımcılar her bir potansiyel yatırımı sahip olacakları tek yatırıma gibi değerlendirirler. Ancak birçok yatırımcının önceden bir portföyü vardır ve bu yatırımcılar, portföylerine diğer yatırımları da eklemeyi düşünürler.

Yatırım kararlarında risk ve getiri dikkate alınan önemli iki faktördür. Bir yatırımın riski yüksekse, o yatırımdan beklenen getiride yüksek olacağı beklentisi ya da tam tersi; eğer riski düşükse, daha az bir getiriye razı olunacağı beklentisi yaygındır. Bundan dolayı en uygun yatırım kararı, aynı risk düzeyindeki yatırım seçenekleri içinde en yüksek getirili olanı, ya da aynı getiri düzeyindeki yatırım seçenekleri içinde en düşük riskli olanı tercih etmektir (Saraç, 2015: 48). Yatırımcılar, yapacakları yatırımların beklenen getirileri kadar risklerine de dikkat etmek zorundadırlar. Genellikle, yatırımcılar, getiri oranı hakkında fazla bilgiye sahip olmalarına rağmen, risk kavramı hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler. Risk karşısında yatırımcıların davranışlar ve tutumları genel olarak; Riskten kaçınan yatırımcılar, risk seven yatırımcılar ve riske karşı kayıtsız kalan yatırımcılar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Sezer, 2013: 5-11). Portföylere ait dağılımların toplam olarak ya da ayrı olarak değerlendirilmesi finansal kararları etkilemektedir. Risklerin tek başına değerlendirilmesi ya da tüm portföy açısından ele alınması bireyleri yanıltmakta ve hatalı kararlar almalarına sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2009: 31).

Bir yatırımcının eğitimi, servetinin düzeyi ve son yatırım deneyimi risk alma isteğindeki temel faktörlerdir (Nofsinger, 2014: 45). Ancak, bazı fırsatları kaçırmamak için hırslı ve aceleci davranmak, piyasada etik kuralların işlerlik sağlamamış olması, piyasadaki bilgiye güvenin tam olarak oluşmaması, piyasadaki karmaşık birçok bilgi üzerinden kesin bir neticeye ulaşabilecek aydın düşünce kapasitesinin yokluğu ve yatırımcının kendine olan güveninin eksikliği gibi nedenlerden dolayı yatırımcılar analitik düşünmeden, basitleştirmeyi tercih ederek kısa yoldan hızlıca karar alma eğilimindedirler (Gümüş vd., 2013: 77). Yatırımcılar karar alırken riskten kaçınan bir davranış sergiler ve minimum risk ve maksimum getiri elde etmeye çalışırlar (Çankaya, 2015: 459). Kısacası, insanlar kazanç elde ettikten sonra daha fazla risk almaya istekli iken kayıplardan sonra risk alma istekleri azalmaktadır (Nofsinger, 2014: 36).

Yatırım kararlarını arka plandaki duygular ve ruh hali gibi değişkenler etkileyebilmektedir. Bu etkilenme “yanlış atfetme ön yargısı” olarak adlandırılır. İyi ya da kötü ruh hali, hisse senetleri gibi riskli varlıklara yatırım yapma ihtimalini artırmakta ya da azaltmaktadır (Nofsinger, 2014: 109). Dışa dönük bireyler, kolay iletişim kurabilen, sıcakkanlı, samimi, sevecen, sosyal ve enerjiktir. İçe dönük bireyler, ciddi, mesafeli, kendi halinde, dikkat çekmeyen, yalnızlıktan hoşlanan, riskten kaçınandır. Uyumlu bireyler, çatışmadan kaçınan, hassas, merhametli, sakin, geçimli ve güvenilirdir. Sorumlu bireyler, planlı, düzenli, kararlı, tedbirli, amaç odaklı, disiplinli ve itaatkârdır. Duygusal dengeli bireyler, kendine güvenen, mücadeleci, sakin, sorunlarla başa çıkabilen, telaşsızdır. Yeniklere açık olan bireyler, analitik düşünen, meraklı, ilgili, yaratıcıdır.

Gelişime kapalı bireyler, muhafazakâr, gelenekselci, sosyallikten hoşlanmayan kişilerdir (Şamandar ve Çömlekçi, 2019: 563). Endişeli insanlar duygusal dengesizlik özellikleri taşıyırken, Güvenli kişiler sorumluluk sahibi ve yeniliklere açık olma özellikleri taşımaktadır. Dikkatli kişiler yüksek sorumluluk özellikleri taşımaktadırlar ve duygusal kişiler karar verirken duyguları ile hareket etme özellikleri taşımaktadır. Bazı insanlar yatırım ya da işlem yapmayı sevdikleri için yaparlar. Yatırım yapmak heyecan verir ya da eğlencelidir. Aslında, bazı yatırımcılar alım satım yapmaktan bile heyecan duyabilirler (Nofsinger, 2014: 118). Bu kapsamda Tablo 21’de finansal risk algısına etki eden faktörler verilmiştir.

Tablo 21: Finansal Risk Algısını Etkileyen Faktörler

Kişilik Özellikleri	Psikolojik Faktörler	Demografik ve Sosyo-ekonomik Faktörler
Dışadönüklük/İçedönüklük Uyumluluk Sorumluluk/Amaçsızlık Duygusal denge Yeniliklere açık olma	Hevristikler Bilişsel önyargılar Duygusal faktörler	Cinsiyet Yaş Medeni durum Eğitim düzeyi Meslek Bakılmaya zorunlu kişi sayısı Aylık ortalama gelir-net mal varlığı Finansal bilgi düzeyi

Kaynak: Saraç ve Kahyaoğlu, 2011: 138

Yatırımcılar cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, finansal bilgi düzeylerine göre yatırımlarında tercih farklılığı ve risk alma eğilimindedirler. 2016 yılında yapılan bir çalışmaya göre erkekler kadınlara göre, bekâr kişiler evli olanlara göre, genç olanlar yaşlılara göre, eğitim seviyesi yüksek olanlar ve finansal bilgisi yüksek olanlar daha fazla risk eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Gazel, 2016: 29). Başka bir çalışmada ise yatırımcının yaşı ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (Aktaş, 2012: 212).

2.6. İslami Finansta Yatırımcı Davranışı ile İlgili Kavramlar

2.6.1. İslami Davranışsal Finans

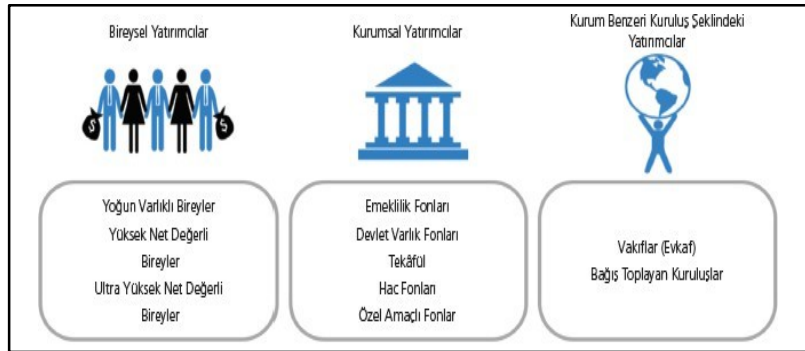
Davranışsal finans, finansal piyasalardaki yatırımcı davranışlarını inceleyen bir disiplindir (Ateşçi ve Çam, 2022: 115). Bu yaklaşıma göre bireyler sosyolojik, psikolojik, kültürel vs. gibi etkenler sebebiyle rasyonel olmayan kararlar alabilmektedir (Pompain, 2021: 6). Davranışsal finans, aşırı güven önyargısı, aşına olma önyargısı, temsiliyet önyargısı, çerçeveleme önyargısı, kayıptan kaçınma, sürü zihniyeti gibi kişisel önyargıların yatırımcılar üzerindeki etkisini anlamaya çalışmaktadır (Parlak, 2022: 9). İslami öğretilerle yatırım yapmak isteyen bireyler, mevcut kaynaklarla finansal hedeflerine ulaşmak ve feraha kavuşmak için şariat parametreleriyle

ölçülebilir İslami finansal planlama yapmayı ve getiri elde etmeyi hedeflemektedir (Ahmetoğlu, 2021: 96-98). Bu bağlamda, İslami davranışsal finans İslami değerlere göre yatırımcı davranışını inceleyen yeni bir alan olarak son yıllarda karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşım ile İslami öğretilerle çelişmeyen psikolojik faktörlerin etkisi ile alınan finansal kararlar incelenmektedir. Dindarlık, dini yükümlülük ve dini motivasyon gibi kavramlar finansal kararları etkilediği için son zamanlarda değişken olarak araştırmalarda kullanılmaya başlanmıştır (Ahmetoğulları, 2021: 88). Örneğin, Din vd. (2021: 8) yaptıkları bir çalışmada bilişsel önyargılar ve düşük şeriat okuryazarlığı sebebiyle yatırımcıların İslami finansal ürünleri tercihlerinde sürü davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir.

2.6.2. İslami Yatırımcı Kavramı

İslami Yatırımcı, yatırımlarını İslami esaslara göre yapmaya çalışan gerçek ve tüzel kişilerdir. İslami finansa göre yatırımcılar bireysel, kurumsal ve kurum benzeri kuruluşlar olarak ayrılır. Bireyler genellikle kısa vadeli, güvenli ve basit ürünlere yatırım yaparken, kurumsal yatırımcılar tekâful ve hac fonları, devlet varlık fonları ve emeklilik fonlarına yatırım yapmaktadır. Vakıf ve bağış toplamadan ibaret olan kurum benzeri kuruluşlar, uzun vadeli sermaye büyümesi, anapara korunması ve fon yönetimi konularına yöneldiklerinden gayrimenkule ve az oranda hisse senedine yatırım yapmaktadırlar. Şekil 8’de İslami finasta temel yatırımcı profilleri verilmiştir (İSEDAK, 2019: 58).

Şekil 8: İslami Finasta Temel Yatırımcı Profilleri

Kaynak: İSEDAK, 2019: 58

2.6.3. İslami Yatırımcı Duyarlılığı

Yatırımcı duyarlılığı, genel olarak yatırımcıların bir şirkete, sektöre veya bir bütün olarak finansal piyasaya ilişkin mevcut tutumudur. Ancakyatırımcıların hepsi aynı değildir ve duyguları da aynı değildir (Fisher ve Statman, 2000: 16). Çünkü duygusal tepkiler yatırımcıların davranışı

üzerine etkilere sahiptir. Ruh hali olarak iyi olan yatırımcılar, ruh hali kötü olan yatırımcılara göre kararlarında daha iyimser olmaktadır (Abbes ve Abdelh'edi-Zouch, 2015: 151).

İslami yatırımcı duyarlılığı ise, İslami değerlere uygun yatırım yapma anlayışıdır. Bu anlayışa göre, yatırımcılar, İslami kurallara uygun olan şirketlere yatırım yaparlar. İslami yatırımcılar, faizsiz finansal araçları tercih ederler ve şirket faaliyetlerinin İslami kurallara uygunluğunu araştırırlar. Bu araştırmaları yaparken, şirketlerin faaliyetlerinin İslami kurallara uygun olup olmadığını belirlemek için farklı kriterler kullanırlar. Bu kriterler arasında, şirketlerin faaliyetlerinin helal olması, faizsiz finansal araçlar kullanması, haksız kazanç elde etmemesi, insanların hayatını tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunmaması gibi kriterler yer alır (Aloui vd., 2016: 54-59)

Abbes ve Abdelh'edi-Zouch (2015) yılında yapmış oldukları bir çalışma ile Hac ibadeti sonrası İslami yatırımcı duyarlılığında artış olduğunu tespit etmişlerdir. Hac ziyaretisonrası borsa getirileri üzerinde artan etkisi görülen çalışmalarında Hac ve Kurban Bayramı tatili sonrasında İslami yatırımcıların ruh halinde önemli bir pozitif değişiklikler olmakta ve bunun İslami yatırımcı duyarlılığına olumlu etkileri olmaktadır. Müslümanların Allah'a daha yakın olmasını teşvik eden bu önemli günler yatırım kararlarını etkileyen iyimser bir duyguya yol açması sebebiyle İslami yatırımcı duygularını olumlu yönde etkilemektedir.

Son yıllarda dini inançların ve yatırımcı duyarlılığı ile etkileşimi ve bu etkileşimden doğan finansal kararlar üzerindeki etkisi önemi oldukça artan bir konudur. Hristiyan ve Yahudi yatırımcıların dini bayramlarında ruh hallerinin değişkenlik gösterdiğini, bu durumun da hisse senedi getirileri ile işlem hacimlerinde değişikliğe neden olarak yatırım kararlarını etkilediği, Müslümanların ise Ramazan ayında, hac, kurban ve benzeri ibadetlerin gerçekleştirildiği dönemlerde sakin ve iyimser ruh haline girdiği ve bunu İslami hisse senedi getirilerinin, piyasa volatilitesini veya işlem hacmini etkilediği görüşü yaygındır (Akkuş ve Zeren, 2019: 54).

2.6.4. İslami Finansal Algısı ve İslami Finansal Okuryazarlık

Finansal okuryazarlık, finansı anlama yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Temizel ve Bayram, 2011: 75). Bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları finansal sorunların çözümüne katkı sağlayan finansal okuryazarlık kavramı, finansal piyasaların da etkin ve verimli çalışmasını sağlar (Fettahoğlu, 2015: 102).

İslami finansal okuryazarlık ise, şeriata uygun finansı anlama yeteneğidir (Abdullah vd., 2017: 70). Bir diğer tanımda İslami finansal okuryazarlık, kişinin İslami öğretilere göre finansal kaynakları yönetmede finansal bilgi, beceri ve tutumu kullanma yeteneği olarak belirtilmektedir (Abdul Rahim vd., 2016: 33).

İslami finansal okuryazarlık, İslami finansal işlemlerle ilgili bilgi sahibi olma, İslami finansın temellerini anlama ve yorumlama, ürün ve hizmetleri ile ilgili bilgi sahibi olma ve anlama, İslami kuralların farkında olma ve finansal karar alırken bu doğrultuda hareket etme olarak tanımlanabilir (Antara vd., 2016: 199; Çömlekçi, 2017: 1423). Ayrıca, İslami finansal okuryazarlık, finansal işlemlerde yer alan para, borç, tasarruf, harcama, zekât gibi şeriatla uyumlu ve şeriatla uyumlu olmayan diğer unsurları (tefecilik, kumar, rüşvet, belirsizlik ve aldatma gibi kavramları) anlama yeteneği anlamına da gelmektedir (Çalış, 2023: 32).

Finansal planlama (din temelli yatırım, tekafül, emeklilik planları), İslam miras hukuku, zekât, vesayet ve hayırsever bağışlardan oluşan (gelir, tüketim ve tasarrufların yönetimi) finansal veya temel servet yönetimi olarak tanımlanır (Saray ve Güngör, 2022: 310). İslami finansal okuryazarlık, bireylerin, İslami finansal finansal eğitim olarak ürün ve kavramlarla ilgili bilgi sahibi olması veya tecrübe kazanarak elde edilen bilgi birikimi ile kazanılmaktadır (Abdullah ve Anderson, 2015: 4). Bireylerin İslami finans okuryazarlık seviyeleri faiz esasına dayanan finansal okuryazarlık seviyesine benzer olarak tasarruf, banka tercihi, emeklilik planı ve yatırım gibi finansal karar ve davranışları üzerinde belirleyici etkiye sahiptir (Çömlekçi, 2017: 1424; Yıldız, 2020: 731).

Bireylerin hayatlarında, inançlarında, hayat tecrübelerinde, bilgi ve davranışlarının şekillenmesinde dini bağlılıkların önemli bir etkiye sahiptir (Altundere, 2017: 247). Müslümanın, hayatının her alanında ise İslam'ın rehberliği ile din, ticaret ve finansal yönetim gibi konularda ilim öğrenmesi hayati önem taşımaktadır. Zira ilim öğrenmek Müslümanlar için farz sayılmaktadır (Çalış, 2023: 32). Müslümanların finansal davranışları; temel varlık yönetimi (tasarruf, tüketim, kazanç) finansal planlama, hayır dağıtımı (vakıf ve sadaka) ve zekât olmak üzere 4 temel prensip üzerine olup, bu davranışları gerektiği gibi yapabilmek için İslami finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması gereklidir (Bildirici Çalık, 2021: 365). Bu sebeple, bireylerin İslami finansal okuryazarlık seviyelerinin arttırmaları önem taşımaktadır. İslami finans piyasalarının gelişmesi ve finansal piyasalardan aldığı payın artmasına yol açmaktadır İslami finansın gelişimi bireylerin bu konulardaki bilgi birikimleri ile doğrudan ilgilidir (Öner ve Canbaz, 2023: 90-91). İslami ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olunması, bireylerin finansal kararlar alırken İslami finansın temel esaslarını gözetme bilmesi ve İslami kuralların bilincinde hareket edebilme kabiliyetine sahip olmalarına imkân sağlamakta olup, bireyler finansal kaynaklarını yönetirken finansal bilgi, beceri ve davranış yeteneğini İslami öğretiler doğrultusunda geliştirmektedirler (Bekereci, 2018: 44-45).

İslami açıdan ürün ve hizmetlerden haberdar olarak finansal araçlara yatırım yapabilme yetisi olan (Erdoğan, 2020: 11-12). İslami finansal okuryazarlık ile ilgili çalışmalar, İslami finansın kavramlarının öğrenilmesini öncelerken, finansal sistemin işleyişi ve riskleri hakkında da farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir. Bu doğrultusunda İslami finansal okuryazarlık (Yıldırım, 2020: 57);

1. İslami finans kavramları hakkında bireylerin bilgi sahibi olabilmelerini, eleştirel bakabilmelerini ve yeni çözümler üretebilmelerini sağlamalı,
2. Finansal riskler ve farklı seçenekler arasından seçim yapabilme becerisini sağlayacak bilgi ve tecrübeyi kazandırmalı,
3. Bireylerin, tasarruflu ve dengeli bir harcama politikası yürütmesine destek olmalı,
4. Bireylerin, İslami finansal sisteme bağlılığını artırmalıdır.

Finans sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak İslami finans alanında da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Amacı riski minimum seviyeye indirmek olan İslami finans, sosyal ve ekonomik kalkınmada sürekliliği amaç edinmektedir (Çanakçı, 2014: 57). Bu sebeple bireylerin İslami finans noktasında farkındalık kazanmaları, İslami ürünler hakkında bilgi sahibi olmaları ve yatırımlarını, kazançlarını ve birikimlerini İslami esaslara göre değerlendirme arzusunda olanlar için İslami finansal okuryazarlık oldukça önemli bir yere sahiptir (Doğan Altundere, 2020: 72-74). İslamî finansla ilgilenen herkesin, faizsiz finans ürünleri ve kavramları hakkında bilgilendirilmesi, finansal risk ve seçenekler ile İslâmî finans ilkelerine uygun olan ve olmayan ürün ve pratikler arasında seçim yapabilecek farkındalıkta olmaları İslami finansa olan güveni artıracaktır (Yıldırım, 2020: 56).

İslami finansal ürünler sayesinde dini hassasiyeti olan bireylerin de piyasalara katılma imkânları olmakta ve bu sayede piyasaya dahil olmayan âtıl fonlar ekonomiye katılabilmektedir (Dolgun, 2020: 69-70). Bu sebeple, İslami finansal okuryazarlıkla ilgili çalışmaların çoğaltılması ve İslami finansın ilkelerine göre ölçekler geliştirilmeye çaba gösterilmesi İslami finansal okuryazarlık adına büyük önem arz etmektedir (Bekereci, 2018: 44-45; Altuntaş Taşpunar, 2019: 59).

2.7. İslami Finansta Yatırımcı Davranışı Hakkında Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Sektioğlu (2012), çalışmasında, kadın ve erkekler arasından dindar olan yatırımcıların düşük risk alma oranlarının oldukça yüksek olduğu ve bu doğrultuda portföylerini oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer olarak dindar olmayan ve dine karşı tutumu hakkında fikri olmayan erkek ve kadın yatırımcılarında da portföylerini oluştururken genellikle düşük risk almaları da çalışmasında görülmektedir.

Savaşan vd. (2013), çalışmaları sonucunda katılımcıların yarıdan fazlasının finansman ihtiyacını karşılamada faizli-faizsiz banka ayrımı yapmadan sadece maliyet unsurunu dikkate alıp, en düşük maliyetli olanları tercih ettikleri ve %60'lık bir kesimin katılım bankalarını tam olarak İslami olmadığı yönünde görüşleri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Syukriah vd (2014), Malezya'da akademisyenlere yönelik yaptıkları çalışmada tutum ve algılanan davranışsal kontrolün, yatırımcıların İslami birim güven fonuna yatırım yapma niyetiyle

doğrudan doğruya pozitif bir ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada aynı zamanda algılanan davranışsal kontrolün, yatırımcıların İslami birim güven fonlarına yatırım yapma niyetine karşı anlamlı bir pozitif ilişki gösterdiğini ortaya koymuş ve İslami birim güven fonuna yatırım yapma niyetinde olan yatırımcıların, algılanan davranış kontrolüne büyük ölçüde güvendiği tespit edilmiştir.

Abbes ve Abdelhedi-Zouch (2015), İslami yatırımcının duyarlılığı ile Suudi hisse senedi piyasası getirileri arasındaki ilişki üzerine Hac hacılığının etkisini araştırmak için yaptıkları çalışmalarında, İslami yatırımcının duygularının önemli ölçüde İslami borsa performansını etkilediği, Hac ve Kurban Bayramı vesilelerle dini bayramların iyi bir ruh hali yarattığı görülmüştür. İslami yatırımcının duyarlılığı yatırımcının kendi değişiminden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Toraman vd. (2015), çalışmasında katılımcıların çoğu sistem hakkında yeterince bilgi verilmediği görüşünü belirtirken bir kısmı ulaşılabilirlik noktasında sorun yaşadığını diğer yatırımcılar ise sistemsiz bilgi seviyesinin yetersiz olduğu ve yatırım yapılacak ürünlerden haberlerinin olmadığı durumları üzerine görüş bildirmişlerdir.

Mutlu (2016), çalışmasında katılımcıların İslam bankasında işlem tecrübesi olanların, tecrübesi olmayanlara göre İslami finans okuryazarlığı seviyelerinin daha yüksek olduğunu ve Türkiye’de % 41,78 oranında güven eksikliğinden ve % 21,56 oranında dini nedenlerden İslami finansa dahil olmama davranışı sergiledikleri sonucuna ulaşmıştır.

Özen vd. (2016), çalışmasında katılımcıların yaş, eğitim seviyesine ve gelir düzeyine göre bilgi düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğu ve faiz algısının eğitim düzeyine ve gelir seviyesine göre farklılık gösterdiği sonucu elde etmiştir.

Çömlekçi (2017), çalışmasında katılımcıların büyük çoğunluğunun İslami finansal bilgi seviyelerinin düşük olduğunu ve yine katılımcıların % 60’ının İslami Finansal Okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmiştir. Bireylerin finansal tutumlarının ve davranışlarının İslami finansal bilgi seviyelerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Katılım hesapları, kredi kârtı ve finansman ürünlerini kullanım düzeylerini İslami finansal bilgi düzeyleri değil, faizsiz bankacılık prensipleri etkilemektedir.

Türkan ve Arpacık (2017), çalışmalarında katılımcıların katılım bankacılığı hakkında bilgi seviyelerinin yeterli olmadığını görmüşlerdir. %67,3’ü katılım bankacılığını geleneksel bankacılığa alternatif olarak görürken, %87’si katılım bankalarının kalkınma üzerinde olumlu etkileri olacağını düşünmektedir. Katılım bankalarının uyguladığı vade farkını faiz olarak nitelendirenlerin sayısı oldukça fazla çıkmıştır.

İslah (2018), çalışmasında bireysel yatırımcıların İslami finansal okuryazarlık düzeyi ile tasarruf yapma, riske karşı tutum, finansal davranışı arasında % 0,01 seviyesinde anlamlı ve negatif yönlü ilişki görmüştür.

Bekereci (2018), çalışmasında öğrencilerin İslami finansmanın varlığa dayalı olması gerektiğini ve sözleşmelerin belirsizlik içermesi halinde İslam tarafından hükümsüz kabul edildiğini bildikleri, finansal işlemlerde uyulması gereken kurallar ve düzenlemelerden haberdar oldukları ancak finansal piyasalarda İslami finansal araçlar hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları sonucu elde etmiştir.

Kervan (2018), çalışması neticesinde katılım bankalarının farkındalık sorununa insanların bu bankaların sunduğu yatırım ürünleri hakkında yeterince bilgiye sahip olmaması ve banka çalışanlarının kendi müşterilerine de belli oranlarda bilgi aktarmasından kaynaklandığını, Sukuk, Mudarebe, Seleem ve İcare gibi ürünler hakkında bilgi sahibi olunmaması sonucunda katılım bankaları istenen düzeyde fon toplayamadığını sonucuna ulaşmıştır.

Balkanlı (2019), çalışmasında katılımcıların %30'u katılım bankaları tarafından yapılan işlemlerin İslami finans ilkelerine göre olmadığını, %25'i kâr payı ile faiz arasında bir fark olmadığını, %22,7'si konvansiyonel banka ile katılım bankası arasında ayırım olmadığını ve %26,4'ü çalıştıkları katılım bankasında karar merciinde görev alan kişilerin İslami finans ilkelerine uygun hareket etmediği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.

Yılmaz (2019), çalışmasında üniversite öğrencilerinin İslami bankacılığa yaklaşımını incelemiştir. Çalışmanın sonucunda üniversite öğrencilerinin İslami bankacılık yaklaşımı pozitif yönde olmakla birlikte İslami bankacılık ve finans hakkında bilgi düzeyinin oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Misra vd. (2019), çalışmalarında Hindistan'da sezgisel ve analitik yeteneklerini şekillendirmede dindarlık ve bilincin nedensel rolünü araştırmışlardır. Daha bilinçli ve dindar bir yatırımcının diğerlerinden daha iyi performans gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Karakuş (2019), çalışmasında İslami finansal araçlara dair katılımcıların bilgi düzeyini araştırmıştır. Normal finansal araçlara yönelik bilgi ve kullanım seviyesi oldukça yüksek bir orandır. Buna karşılık İslami finansal araçlara karşı bilgi düzeyi oranı çok düşüktür.

Er ve Güneysu (2019), Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencilerinden 336 adeti üzerine yaptıkları çalışmalarında katılımcıların % 33,3'ü İslami bankaların diğerlerine göre daha iyi bir alternatif olduğuna inandıklarını %53'ü yatırım yaparlarken dini duygularından etkilendiklerini belirtmiştir.

Turan ve Demirci (2019), çalışmasında katılım bankalarının yüksek maliyetler çıkarması ve işlemlerin faiz getirisi olan bankalar gibi olması ve bundan dolayı dindar kesimin katılım bankalarının İslami sınırlar içinde olduğuna yönelik genel bir şüphe duymalarına yol açtığını öngörmektedir.

Terzi vd. (2019), çalışmalarında Türkiye’de ve Avrupa’da İslami finansa inancın oldukça kuvvetli olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %65’i inançları gereğince İslami bankalarda kalmaktadır.

Arpacık (2019), TRB1 bölgesinde yapmış olduğu çalışmasını din görevlileri ile yürütmüştür. Din görevlileri ihtiyaç duyduklarında katılım bankalarını tercih ettiklerini, söz konusu bankalarda görülen işlemlerin İslami kaidelere göre ilerlemediğini ve faizli işlemlerin daha çok olduğunu ifade etmişlerdir. Geleneksel bankaların alternatifi olarak gördükleri Katılım bankacılığını yeterince bilmedikleri ve İslami finans algılarının zayıf oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Katırcı (2020), çalışmasında Diyanet personellerinin katılım bankalarının İslami esaslara dayalı faizsizlik prensibine güvenmedikleri bunun nedeninin ise katılım bankacılığı hakkında bilgilerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca çalışmada katılımcılar, katılım bankalarından kredi çekmek istediklerinde prosedürlerin çok fazla olmasından, yeterli miktarda nakit para vermemesinden, verilen kredilerin geleneksel bankaların verdiği kredilerden yüksek maliyetli olmasından, katılım banka kârtlarının piyasada kullanımında sıkıntılar yaşadıklarını belirtmektedirler.

Canbaz (2020), çalışmasında ülkemizde katılım bankalarının faaliyetlerini incelemiştir. Finansman aracı olarak yüksek bir seviyede “murabaha” yönteminin kullanıldığını ve fon toplama safhasında “Mudarebe” yöntemiyle çalışıldığını görmüştür. Müslüman toplumlarda bankacılık sistemini faiz ile özdeşleştirdiği için uzak duran bir kesim bulunmakta olduğunu ve bu kesimdeki insanların İslami bankacılık uygulamalarına karşı güvensizlikleri bulunduğunu öngörmektedir.

Yıldız (2020), çalışmasında erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre İslami finans ilkeleri genel bilgi seviyesi ve katılım bankacılığı bilgi seviyelerinin daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca, çalışmada temel finans, ekonomi katılım bankacılığı, İslami finans prensipleri ve İslami finans ürünleri bilgi düzeyleri eğitim durumu ve gelir düzeyine göre farklılaştığını görülmektedir. Bireylerin İslami finansa ilişkin farkındalığı ve bilgisi artıkça katılım bankalarını seçmeye yönelik eğilimleri artmaktadır.

Erdoğan (2020), çalışması sonucunda, katılımcıların finansal tutum, finansal davranış, İslami bilgi seviyesi, İslami finans ürünleri ve katılım hesaplarına yönelik verilerde medeni durum, cinsiyet ve yaş ile ilişkilerde anlamlı farklılaşmalar görmemiştir.

Yıldırım (2020), Tokat GOP üniversitesi akademisyen ve idari personeline yönelik yaptığı çalışmasında İslami finans sistemi ve İslami finansal araç bilgi düzeylerini düşük seviyede tespit etmiştir. Katılımcıların %48,2'si İslami banka ile konvansiyonel banka arasında fark olmadığını düşünmekte olup, katılımcıların İslami banka tercih oranları oldukça düşük seviyede görülmektedir.

Türk (2020), üniversiteli gençlere yönelik çalışmasında katılım bankacılığının bilinirlik düzeyinin oldukça düşük olduğu ve gelir düzeyi arttıkça katılım bankalarının işleyişinin bilinirliği de artma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dolgun (2020), çalışmasında İslami finans bilgisinde en düşük başarı oranını iktisadi/idari bilimler fakültesi öğrencilerinde olduğunu tespit etmiştir. Bunun sebebini fakültede İslami finans konusunda nitelikli eğitimin olmadığına işaret etmektedir.

Alp (2020), çalışmasında katılımcıların %91,5'i konvansiyonel bankacılığı,%8,5'i katılım bankacılığını kullandığını tespit etmiştir. Her iki banka türünün tercih edilmesinde işlem hızını ve maliyetini en önemli faktör olarak ortaya koymuştur. Bankaları tercih ederken dini faktörlerin etkili faktör olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Süngü ve Dilek (2020), 648 kişi üzerinde yaptıkları bir anket çalışmasında katılım ve geleneksel bankacılığın işleyişine istinaden algılar için hizmet kalitesi ve ücretlendirme, makroekonomik katkı, dini görüş açısı, teknoloji ve çevresel faktörlerine ulaşmış olup, katılımcıların İslami bankaların ülkemize makro ekonomik katkı sağladığı yönde yüksek algısı varken, dini görüş açısı faktörü orta dereceli algı seviyesinde olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Korkmaz (2020), çalışmasında meta analiz yöntemini kullanmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde cinsiyete değişkenine doğrultusunda dini inanç boyutu, genel dindarlık ve dini ibadet boyutunda kadınların erkeklerden daha dindar bir görünüm sergilediği sonucuna ulaşmıştır.

Doğan Altundere (2020), çalışmasını üniversite öğrencileri ile yürütmüştür. Araştırma sonucu üniversite öğrencilerinin İslami finans okuryazarlık seviyesinin düşük olduğu ve buna bağlı olarak çoğunun İslami finans hakkında farkındalıklarının olmadığı göstermektedir.

Dinç (2020), Türkiye genelinde 72 şehirden 8733 kişiye anket uygulamış ve 3047 adet anket verisine ulaştığı çalışmasında, Türkiye'de toplumun faizsiz finansal davranışının ilkesel olarak

güçlü olduğu, faizsiz finansal farkındalığın yeterli düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Yine aynı çalışmaya göre Faizsiz Finansal Okuryazarlık İslami Finansal okuryazarlığa göre dar anlamda kullanılmış bir kavram olarak tanımlanmıştır.

Ahmetoğulları (2020), çalışmasında dindarlık seviyeleri ile faizsiz finansal ürünlerini satın alma davranışları arasında ilişkinin bulunmadığını tespit etmiştir. Ancak katılım banka ürün ve hizmetlerini daha kullanışlı ve güvenilir olarak gördüklerinde katılımcıların faizsiz finansal ürünlerini satın alma tutumlarının olumlu anlamda arttıracağı sonucunu elde etmiştir.

Wan Ahmad, W.M. vd. (2020), Malezyalı öğrenciler üzerine yaptıkları çalışmalarında finansal eğitim ve uygulamalara maruz bırakmanın finansal okuryazarlık puanlarını etkilediğini görülmektedir. Muamelatla ilgili derslere katılan öğrenciler daha iyi finansal okuryazarlık puanları göstermiştir.

Amaroh ve Istianah (2020), Kudüs'te kadın gruplarının İslami finansal okuryazarlığını anlamayı amaçladıkları çalışmalarında, katılımcıların İslami finans bilgisi yüksek düzeyde (%51) olduğu sonucuna ulaşmıştır. Katılımcılar dini değerlere uyması ve iç huzur vermesi nedeniyle İslami finans kurumlarını tercih etmektedirler.

Fauzi vd. (2020), Endonezya'da 220 Müslüman katılımcıya uyguladıkları çalışmasında dindarlığın tüketici niyetleri üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu, kâr - zarar paylaşımının müşteri niyetleri üzerinde önemli bir negatif etkiye sahip olduğunu görmüşlerdir.

Gündoğdu (2021), çalışmasında katılım bankalarında dağıtılan kâr paylarının nasıl algılandığını araştırmıştır. Çalışmada katılımcıların %34'i kâr payının faizden farklı olduğuna inanmadığı ve %22'sinin yapılan işlerin gerçek projeler dayanmadığını düşündüğü sonucu elde edilmiştir.

Azmat vd. (2021), çalışmasında dindarlığın finansal piyasalardaki risk ve getiri üzerindeki etkisini incelemiştir. Müşterinin dindarlığının, sektörü teolojik bir riske maruz bırakırken finansal araçların talebini ve getirilerini etkileyebileceği savunmaktadır.

Ahmetoğulları (2021), çalışmasında Bursa, İstanbul ve Kocaeli illerinde İslami davranışsal finans tutumu ölçeği için 150 kişinin verilerini analiz ederek, cinsiyete göre, gelire göre ve yaşa göre dini motivasyon ve farkındalık ile rasyonel müşteri seçimi değişkenleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Din vd. (2021), çalışmalarında İslami finansal ürünlerde bilişsel önyargıların bilgi mevcudiyeti, kontrol yanılması ve kendine atfetmenin bireysel sürü davranışı üzerindeki etkisini

ortaya koymuşlardır. İslami finansal okuryazarlığın yeterince gelişmediği ve bu nedenle bireysel yatırımcı karar verme sürecinde bilişsel önyargıların etkisinin görüldüğünü belirterek, genellikle yatırımcıların finansal okuryazar olmadığını ve iyi yatırım ürünlerini değerlendiremediklerini öngörmektedirler.

Işık (2021), faizsiz finansal okuryazarlık düzeylerini karşılaştırmıştır. Türkiye ve Malezya örneklemelerinin kullanıldığı çalışmada faizsiz finansal okuryazarlığın faizsiz finans ve bankacılığın kullanım düzeyi üzerindeki etkisi incelemiştir. İslami finansal okuryazarlığın, faizsiz finans ve bankacılık kullanımını artıracığı ve bu sayede faizsiz bankacılığın sektör içerisindeki payının arttırılmasına katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır. Yazar, Türkiye’de; uzun yıllar %5 düzeylerinde olan faizsiz bankacılığın 2020 yılında %7,16 düzeyine çıkmış olan faizsiz bankaların sektör içindeki payının, 2025 yılı hedefi olan %15 düzeyine yükseltilmesi için İslami finansal okuryazarlığın önemli olduğunu vurgulanmaktadır.

Bildirici Çalık (2021), katılım bankası çalışanlarının mesleki tecrübe ve aldıkları eğitimlerin İslami finansal bilgi düzeyine etkilerinin araştırıldığı çalışmada banka çalışanlarının fon kullandırma yöntemleri hakkında temel İslami finansal bilgi düzeylerinin arttırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır

Güngör ve Güleç (2021), 302 kamu çalışanı üzerine yaptıkları çalışmalarında katılımcıların eğitim ve gelir seviyeleri arttıkça ulusal ve dini değer düzeylerinin azalma eğiliminde olduğu, ulusal ve dini değerlere sahip kişilerin ağırlıklı olarak gayrimenkullere yatırım yaptığı, faizli ürünlerden kaçındıkları, milli ve dini değerlerin faizli kredi kullanımında belirleyici unsur olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Sumer ve Dilmaç (2021), Erzurum ili Oltu kırsalında yaptıkları çalışmalarında, geleneksel bankacılık ürün ve hizmetlerinin daha kolay olması, katılım bankalarının yeterli şube ağının olmaması, katılım bankaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için katılımcıların katılım bankalarını tercih etmedikleri sonuçlarına ulaşmışlardır.

Yurtadur (2021), çalışmada katılım bankalarının sahip olduğu finansal araçların kullanılmasıyla ilgili olarak müşterilere bilgi verilmesiyle kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bireysel ve kurumsal müşterilerden elde edilen veriler ışığında bu araçların bütün özelliklerinin çok iyi bilinmesi gerektiği ve müşterilere daha etkili bilgi verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Yine bu araçların anlatımı sırasında tüm medya hizmetlerinin kullanılması ve kanalların aktif olması gerektiği de belirtilmiştir. Katılım bankalarının müşterilerine diğer bütün bankalarla aralarındaki farkı açıklayıcı ve tablolar halinde anlatmalarının gerekliliği çalışmanın diğer bir sonucudur.

Junaidi vd. (2021), çalışmasında dindarlığın tüketicilerin bağlılığı ve materyalizmi üzerinde önemli ve olumlu etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca tüketicilerin bağlılığı ve tüketicilerin materyalizmi değişkenlerinin dindarlık ve tüketicilerin tercihleri arasında kısmi aracılık yaptığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre dindarlık tüketici tercihlerini etkilemektedir.

Fauzi vd. (2021a), Endonezya’da yapmış oldukları çalışmasında dindarlığın tüketici güvenini ve niyetini etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmaya göre bankanın imajı halkın güvenini etkilerken ve halkın finansman sağlama niyetini etkilememektedir. Güven Dindarlık ile tüketici niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Dindarlığın güven yoluyla tüketici niyeti üzerindeki etkisinin önemli bir olumlu etkisi vardır. Yazarlara göre, müşteriler İslami bankaların kullandığı mekanizmalar ve sözleşmelerden haberdar olmasada, din Müslümanlar için İslami bankacılık için en önemli motivasyondur.

Fauzi vd. (2021b), Endonezya’da yapmış oldukları çalışmasında dindarlığın tüketici güvenini ve niyetini önemli ölçüde etkilediğini, kâr ve zarar paylaşımı güveni önemli ölçüde etkilediğini ancak tüketici niyetlerini etkilemediğini ortaya koymaktadırlar.

Husin vd. (2021), Malezya’da yapmış oldukları çalışmasında dindarlık ve algılanan güvenin, yatırım yapma tutumu ile anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yatırım yapma tutumun yatırım kararı davranışı ile anlamlı bir ilişkisini ve dindarlığın algılanan güven ile anlamlı bir ilişkisini tespit etmişlerdir. Ayrıca, dindarlık ile yatırım kararları arasındaki ilişkide ve algılanan güven ile yatırım kararları arasındaki ilişkide tutumun aracılık ettiğini ortaya koymuşlardır.

Kevser ve Doğan (2021), çalışmasında katılımcıların İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğu, cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum, İslami banka müşterisi olma gibi değişkenlerin de İslami finansal okuryazarlık düzeyi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. İslami finansal kuruluşların tanınırlığı yüksek düzeyde çıkarken, İslami finansal kuruluşların gerçekleştirdikleri işlemler hakkında bilinirlik en düşük düzeyde çıkmıştır. Çalışmada kadın katılımcıların İslami finansal okuryazarlık oranı erkek katılımcılara göre daha yüksektir. Serbest meslek sahibi kişilerin İslami finansal okuryazarlık düzeyi Kamu ve özel sektör çalışanları ile karşılaştırıldığında daha yüksek çıkmıştır. Çalışma sonucuna göre, yaş ilerledikçe bireyler tasarruf ve yatırım konusunda daha fazla farkındalık geliştirme eğilimindedir.

Pilatin (2022), çalışmasında katılım bankacığını kullananların oranı kullanmayanları kıyasla daha az çıkmıştır. Katılım bankacılığı hakkında en çok hizmet alan bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğu görülmüştür. İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi bu sırayı ikinci ve üçüncü olarak takip etmektedir.

Alsayigh ve Al-Hayali (2022), Musul Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi yüksek lisans öğrencilerinin üzerinde yaptıkları çalışmalarında İslami finansal okuryazarlık testinde başarılı olmada yaş ve erkek cinsiyetin kritik faktörler olduğunu tespit etmişlerdir. Katılımcıların yaşı arttıkça İslami finansal okuryazarlık düzeyinde artış olduğu, erkek katılımcıların kadınlara göre daha fazla İslami finansal okuryazar olduğu, eğitim düzeyi arttıkça İslami finansal okuryazarlık düzeyinde artış olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir.

Shadid vd. (2022), Pakistan'da yapmış oldukları çalışmasında yatırımcıların temel dini inançları doğrultusunda yönlendirildiklerini, yatırımcıların kendi değerlendirmelerinin ve yatırım deneyiminin İslami yatırımların etkisine kısmen aracılık ettiği sonucunu elde etmişlerdir.

Firdausil ve Kasri (2022), çalışmasında Endonezya Üniversitesi'ndeki öğrencilerin %50,1'sinin orta düzeyde, %43,5'inin yüksek düzeyde İslami finansal okuryazarlığa sahip olduğunu tespit etmiştir. İktisat ve İşletme Fakültesi'nde okuyan, gelir düzeyi daha yüksek olan ve İslami banka hesabına sahip olan katılımcılarda daha yüksek düzeyde İslami finansal okuryazarlığa sahip olma eğilimi bulunmuştur. Cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim düzeyi değişkenleri bu çalışmada İslami finansal okuryazarlık düzeyini anlamlı düzeyde etkilememiştir.

Ateşçi ve Çam (2022), Erzinan ilinde yaptıkları çalışmalarında bireylerin katılım bankacılığını tercih etmelerine sebep olarak, riskten kaçınma, sürü davranışı, belirsizlikten kaçınma, pişmanlıktan kaçınma, aşırı güven, otoriterlik ve muhafazakârlık ve tatmin faktörü dahil 7 faktör belirlemişlerdir. Çalışmalarında katılım bankacılığını dini sebeplerden dolayı seçen ve eğitim seviyesi yüksek olan insanların belirsizlikten kaçınma, riskten kaçınma eğiliminin artış gösterdiğini, aşırı güvenlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Katılımcılardan gelir ve eğitim seviyesi düşük olan bireylerin pişmanlıktan kaçınma eğilimini daha yüksek bulan yazarlar sürü davranışı faktörünün yaşamın her alanında önemli bir etken olarak karşımıza çıktığını belirtmişlerdir. Dini sebeplerle katılım bankacılığını tercih etmenin rasyonel olduğunu düşünenlerin muhafazakârlık ve tatmin faktörü eğiliminin yüksek olduğu sonucu ulaşılmıştır.

Saray ve Güngör (2023), çalışmalarında İslami finansal okuryazarlık açısından evli olanların bekâr olanlara göre daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Yine veriler doğrultusunda finansal araçlara ilişkin bilgi seviyesi ile katılımcıların medeni durumları arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Finansal doğrultuda karar alınırken İslami kaidelere bağlılığın olduğunu kanıtlayan bulgular olmasına rağmen finansal araçlara ait bilgilerin seviyesinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın diğer bir sonucu katılımcıların İslami banka ve geleneksel bankaların aynı işi yaptığı görüşünde fikir birliğinde olmalarıdır.

Öner ve Canbaz (2023), çalışmalarında üniversitelerde çeşitli fakültelerde okumakta olan 543 öğrencinin İslami finansla karşı duyarlılıkları yüksek çıksa bile İslami finansal okuryazarlık

seviyelerinin yüksek olmadığı, cinsiyet bazlı yapılan incelemede kadınların İslami finansa karşı duyarlılıklarının ve İslami finansal okuryazarlık seviyelerinin erkeklere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Yusfiarto vd. (2022), çalışmasında İslami finansal okuryazarlık ile yani tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol arasında İslami sermaye piyasasındaki yatırım niyetleri için doğrudan veya dolaylı olarak önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar Endonezya hükümetiyle birlikte İslami finansal okuryazarlığın yalnızca İslami eğitim kurumlarında değil, daha geniş bir topluma yayılmasının faydalı olacağı görüşünü savunmaktadırlar. Bu, İslami finansal okuryazarlığın önemine vurgu yapan araştırmacılar, İslami finans kavramı ve değerleri üzerine eğitimin toplumda ve paydaşlarda olumlu tutumlar oluşturabileceğini savunmaktadırlar.

Dinç vd. (2023), çalışmasında Türkiye'nin İslami finans farkındalığının önemli ölçüde daha yüksek olduğuna, kadın katılımcıların önemli ölçüde daha yüksek İslami finans farkındalığı seviyelerine işaret ederken, erkek katılımcılar önemli ölçüde daha yüksek İslami finans bilgisi seviyelerine işaret etmektedir.

Pratama ve Utami (2024), Endonezya'da İslami bankada tasarruf kararı üzerinde dindarlığın, sosyal çevrenin ve motivasyonun etkisini araştırmışlardır. Çalışmada dindarlığın tasarruf kararları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki gösterdiğini, İslami bankalarında sosyal çevrenin tasarruf kararı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, motivasyonun İslami bankalarda tasarruf kararı üzerinde pozitif etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, bir kişinin dindarlık düzeyi ne kadar yüksekse, İslam bankasında tasarruf etmeyi seçme ihtimalinin de o kadar yüksek olduğu, çevrenin etkisinin yüksek olduğunu hissetmelerine rağmen bireylerin İslami bankalarda tasarruf yapma kararlarının etkilenmediği, bireylerin hissettikleri motivasyon düzeyi ne kadar yüksek olursa, İslami bankalarda tasarruf yapmayı tercih etme olasılıklarının da o kadar yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mahdzan vd. (2024), Malezya'da İslami finansal okuryazarlığın (IFL) ve nedenlerin (dini, etik ve ekonomik) İslami finansal ürünlerin tutulması (IFP) üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada, İslami finansal okuryazarlığın ve dini motiflerin IFP'leri olumlu etkilediğini, ekonomik motiflerin ise IFP'leri olumsuz etkilediği, etik motiflerin IFP'ler üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Murhadi vd. (2024), finansal bilgi ve cinsiyet, meslek, yaş, eğitim ve gelir gibi demografik özellikler dahil olmak üzere demografik faktörler ile aşırı güvene karşı önyargı, eğilim etkisi ve sürü önyargısı dahil olmak üzere Endonezya'da yatırımcı davranış önyargıları arasındaki ilişki üzerine yapılan bu çalışmada, aşırı güven yanlılığı gelir ve finansal okuryazarlığı önemli ölçüde etkilediği, aşırı güven önyargısının cinsiyeti, mesleği, yatırım deneyimini, eğitimi veya yaşı

etkilemediği, eğilim etkisinin finansal okuryazarlığını ve demografik faktörleri etkilemediği, sürü davranışı yanlılığının finansal okuryazarlığı, yatırım deneyimini ve geliri önemli ölçüde etkilediğini, ancak sürü davranışı yanlılığının cinsiyeti, mesleği, eğitimi, yaşı veya geliri etkilediği sonucuna ulamışlardır. Kısaca bu çalışma ile finansal okuryazarlığın aşırı güven ve sürü davranışı üzerinde, yatırım deneyiminin sürü yanlılığı üzerinde ve gelir düzeyinin aşırı güven ve sürü yanlılığı üzerinde pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMA VE ÖNERİLER

3.1. Araştırmanın amacı

Bu çalışmada; dindarlık ve İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin İslami finasta yatırımcı davranışlarının algılanması ve sisteme güven duyulması üzerine etkilerinin kamu çalışanları üzerinden ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca, kamu çalışanlarının İslami finans kurumlarına ve ürünlerine yönelik algı ve farkındalık düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, gelir, eğitim ve yaşadıkları bölgelere göre anlamlı ilişkilerin ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırmanın önemi

Çalışmanın önemi; İslami finansal sistemine duyulan güven algısı, İslami finans algısı, faiz algısı, İslami finansal okuryazarlık algısı, İslami finans tanıtım algısı üzerine dindarlığın etkisi Türkiye genelinde 81 ilde çalışan kamu personeli aracılığı ile ortaya konularak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Literatürde son yıllarda artan oranda dindarlığın satın alma tercihlerine etkileri ve yatırımcı tercihleri ile ilişkisi üzerine çalışmalar rastlamak mümkündür.

Yine son yıllarda İslami finans uygulaması olan ülkelerde İslami finansal okuryazarlık ve yatırımcı davranış ilişkileri üzerine çalışmalar görülmektedir. Ülkemizde İslami finansal okuryazarlık alanında çalışmalar oldukça yeni bir alan olduğu için bu çalışma ile literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

İslami finans sektörüne duyulan güven algısı, İslami finans algısı, faiz algısı, İslami finansal okuryazarlık algısı, İslami finans tanıtım algısı üzerine dindarlığın etkisini ortaya koymak amacıyla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur. Ayrıca İslami finansal okuryazarlık algısının; güven algısı, İslami finans algısı, faiz algısı, İslami finans tanıtım algısı üzerine etkisi ortaya koymak içinde hipotezler oluşturulmuştur. Ölçekler üzerinde yaş, cinsiyet, yaşanan bölge, gelir ve eğitim düzeyinin ilişkilerini göstermek için hipotezler kurulmuştur. Bu kısımda toplam 33 hipotez yer almaktadır.

Dindarlık algısının, güven algısının, İslami finans algısının, faiz algısının, İslami finansal okuryazarlık algısının ve İslami finans tanıtım algısının yaş, cinsiyet, yaşanılan bölge, gelir ve eğitim düzeyine göre farklılaşmalarını ortaya için 6 adet hipotez kurulmuştur.

Söz konusu hipotezler aşağıda yer verilmiştir.

3.3.1.Yapısal Eşitlik Modeli Hipotezleri

- H₁: Dindarlık algısı ile güven algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₂: Dindarlık algısı ile faiz algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₃: Dindarlık algısı ile İslami finansal okuryazarlık algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₄: Dindarlık algısı ile İslami finans algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₅: Dindarlık algısı ile İslami finans tanıtım algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₆: İslami finansal okuryazarlık algısı ile güven algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₇: İslami finansal okuryazarlık algısı ile faiz algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₈: İslami finansal okuryazarlık algısı ile İslami finans algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.
- H₉: İslami finansal okuryazarlık algısı ile İslami finans tanıtım algısı arasında pozitif yönlü etki ve anlamlı ilişki vardır.

3.3.2.Dindarlık Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₁₀: Yaşı ile kamu çalışanlarının dindarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₁: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının dindarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₂: Eğitimi ile kamu çalışanlarının dindarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₃: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının dindarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.3. Faiz Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₁₄: Yaşı ile kamu çalışanlarının faiz algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

- H₁₅: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının faiz algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₆: Eğitimi ile kamu çalışanlarının faiz algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₇: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının faiz algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.4. Güven Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₁₈: Yaşı ile kamu çalışanlarının güven algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₁₉: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının güven algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₀: Eğitimi ile kamu çalışanlarının güven algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₁: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının güven algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.5. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₂₂: Yaşı ile kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₃: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₄: Eğitimi ile kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₅: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.6. İslami Finans Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₂₆: Yaşı ile kamu çalışanlarının İslami finans algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₇: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının İslami finans algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₈: Eğitimi ile kamu çalışanlarının İslami finans algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₂₉: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının İslami finans algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.7. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği Hipotezleri

- H₃₀: Yaşı ile kamu çalışanlarının İslami finans tanıtım algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₃₁: Cinsiyeti ile kamu çalışanlarının İslami finans tanıtım algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₃₂: Eğitimi ile kamu çalışanlarının İslami finans tanıtım algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H₃₃: Yaşadıkları bölgeler ile kamu çalışanlarının İslami finans tanıtım algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.3.8. Farklılık Hipotezleri

- H₃₄: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃₅: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃₆: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri yaşadıkları bölgeye göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃₇: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algıları eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃₈: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri medeni durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.
- H₃₉: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri gelir durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

3.4. Verilerin Toplanması

3.4.1. Evren ve Örneklem/Araştırma Grubu

Çalışmanın evreni; düzenli gelirleri olması ve genel olarak okuryazarlık düzeylerinin yüksek olması sebebi ile çalışmanın evreni kamu çalışanları seçilmiştir. Statü ve unvan ayrımına gidilmeksizin tüm kamu çalışanları çalışmaya dahil edilmiştir.

Türkiye'nin yedi bölgesinde görev yapan tüm kamu çalışanları olup, bu sayı 2024 yılı itibari ile 5.238.424 kişidir (<https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/>). Tablo 22'de yer alan örnek büyüklüklere göre çalışmanın örneklem büyüklüğü en az 400 kişi olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye'deki 81 ilden veri alınması hedeflenmiştir.

Tablo 22: Belirli Evrenler İçin Kabul Edilebilir Örnek Büyüklükleri

Evren Büyüklüğü	Gerekli Örneklem Büyüklüğü
50.000 kişi	381 kişi
75.000 kişi	382 kişi
100.000 kişi	384 kişi
1.000.000 kişi	384 kişi
10.000.000 kişi ve üzeri	384 kişi

Kaynak: Altunışık vd., 2010: 135

3.4.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın verileri araştırmacı tarafından oluşturulan “İslami Finasta Yatırımcı Davranışları ve Algıları Ölçeği” ile toplanmıştır. Bunun için anket formu literatürden (Pompian, 2006; Nathie, 2009; Ayub, 2007; Ede, 2007; Böyükaslan, 2012; Küden, 2014) esinlenerek araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Söz konusu ankete 2024 yılında uzman görüşleri doğrultusunda düzenlemeler yapılarak son hali verilmiştir. Anket Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 05.06.2024 tarihli 47 sayılı kararı ile onaylandıktan sonra Google Forms uygulaması ile çevrim içi hale getirilerek Haziran-Temmuz 2024 tarihleri arasında kamu çalışanlarına WhatsApp uygulaması aracılığı ile ulaştırılmıştır. Çalışmaya birden fazla katılımın engellenmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Veriler Google Forms uygulaması aracılığı ile depolanmıştır.

Anket toplam 61 sorudan ve 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kategorik ve açık uçlu sorular yer almaktadır. İkinci bölümde Dindarlık Algısı Ölçeği, İslami Finans Algısı Ölçeği, Faiz Algısı Ölçeği, Güven Algısı Ölçeği, İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği ve İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği yer almaktadır. Bu bölümdeki sorulara 5'li likert sistemi (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) ile cevap verilmektedir (Rensis Likert, ö. tarihi: 1981). Anket formu Ek'de yer almaktadır.

3.4.2.1. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği'ne ilişkin maddelerin belirlenmesinde için literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu

alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak bu görüşmelerden elde edilen görüşler kayıt altına alınmıştır. Sonrasında bu görüşler içerik çözümlenmesiyle ölçekte yer alması planlanan madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzunun kapsam geçerliği alan uzmanlarına danışılarak test edilmiştir.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenilirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

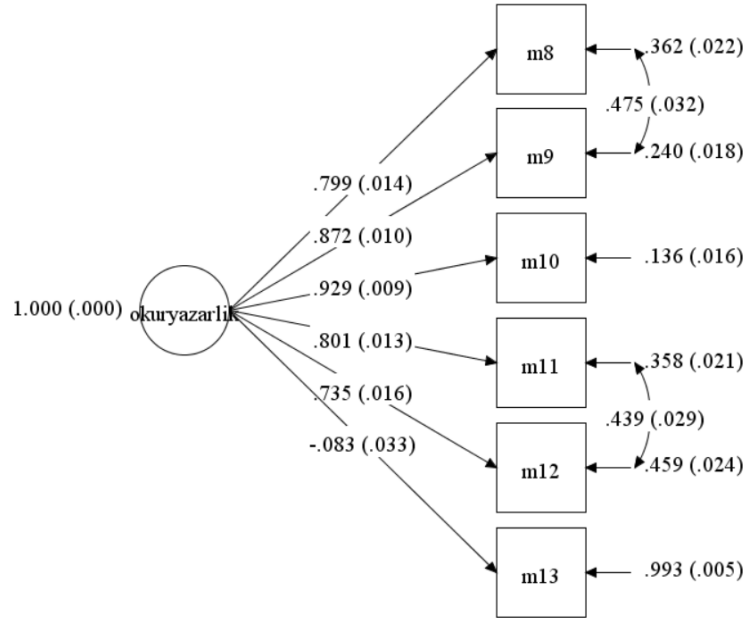
AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.854) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 10 madde üzerinden yapılan analizlerde iki maddenin farklı faktörler altında yer alması ve faktörler arasındaki farkın 0.1'den küçük olması nedeniyle bu maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan analizlerde boyutlar arasındaki farkın çok az olduğu ve faktör yükünün 0.32'den az olduğu iki madde çıkarılarak çözümlenmiştir. Sonuçta kalan altı maddenin toplam varyansın % 64.6'sını açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak belirlenmiştir. Maddelerin çıkarılmasında boyutlara ait yük değerleri ve alanyazın incelemeleri ön planda tutulmuştur. Ölçekten çıkarılan maddeler sonrasında açıklanan varyansın arttığı ve tek faktörlü bir yapıyı ortaya

çıkardıkları belirlenmiştir. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği'nde yer alan altı maddeye ait faktör yük değerlerinin 0.53 ile 0.90 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçekteki maddelere verilen cevapların güvenilirliğini belirlemek amacıyla iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin hesaplanan Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.81$ bulunmuştur. 0.80 ve üzerinde bulunan alfa değerlerinde güvenirliliğin oldukça yüksek olduğunu ifade edilmektedir (Nunnally, 1978: 265). Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 9'de İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 23'de model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 9. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 9'da verilen İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. İlk test edilen modelin uyum indisleri incelendiğinde kabul edilebilir sınırların dışında olduğu belirlenmiştir. Kullanılan Mplus programı tarafından sunulan modifikasyon önerileri incelendiğinde m8 ve m9 ile m11 ve m12 arasında kovaryans belirlenmesi önerilmiştir. Modifikasyonun yapılmasından önce maddeler arasındaki ilişkinin incelenmesi önerilmektedir (Sümer, 2000: 65). Modifikasyon yapılacak maddeler istatistiksel ilişkisinin yanında anlamca da incelendiğinde maddeler anlamca ilişki olduğuna karar verilerek modifikasyon gerçekleştirilmiştir.

Tablo 23. İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	4.3
RMSEA	<0.08	0.059
RMSEA %90 CI.	-	0.038 - 0.081
CFI	> 0.90	0.994
TLI	> 0.90	0.988
SRMR	< 0.10	0.024

Kaynak: (*), İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 23’de verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2.2. İslami Finans Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle İslami Finans Algısı Ölçeği’nde kullanılması planlanan maddelerin belirlenmesi için literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak bu görüşmelerden elde edilen görüşler kayıt altına alınmıştır. Sonrasında bu görüşler içerik çözümlenmesiyle ölçekte yer alması planlanan madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzunun kapsam geçerliği alan uzmanlarına danışılarak test edilmiştir.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki

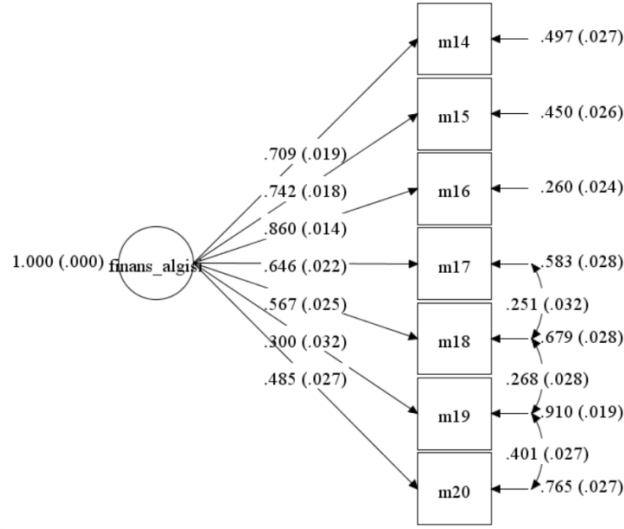
değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.825) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 9 madde ile gerçekleştirilen analizlerde farklı boyutlar arasındaki yük değerlerinin 0.32'den az olması nedeniyle iki madde çıkarılarak analiz tekrar gerçekleştirilmiştir. Sonuçta kalan yedi maddenin toplam varyansın %50.7'sini açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak belirlenmiştir. Maddelerin çıkarılmasında hem literatürdeki incelemeler hem de boyutlara ait yük değerleri referans alınmıştır. İslami Finans Algısı Ölçeği'nde yer alan yedi maddeye ait faktör yük değerlerinin 0.54 ile 0.80 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçeğin güvenirlik değerinin belirlenmesi için güvenirlik belirleme tekniklerinden iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin hesaplana Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.83$ olarak hesaplanmıştır. Nunnally (1978: 265) 0.80 ve üstündeki güvenirlik değerlerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 10'da İslami Finans Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 24'de model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 10. İslami Finans Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 10’da verilen İslami Finans Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. İlk test edilen modelin uyum indisleri incelendiğinde kabul edilebilir sınırların dışında olduğu belirlenmiştir. Kullanılan Mplus programı tarafından sunulan modifikasyon önerileri incelendiğinde m17, m18, m19 ve m20 arasında kovaryans belirlenmesi önerilmiştir. Modifikasyon yapılacak maddeler istatistiksel ilişkisinin yanında anlamca da incelendiğinde maddeler anlamca ilişki olduğuna karar verilerek modifikasyon gerçekleştirilmiştir.

Tablo 24. İslami Finans Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	10.7
RMSEA	< 0.08	0.079
RMSEA %90 CI.	-	0.078 - 0.099
CFI	> 0.90	0.955
TLI	> 0.90	0.913
SRMR	< 0.10	0.046

Kaynak: (*) İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 24’de verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2.3. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği için madde yazımında literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak ölçek için madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzuna ait kapsam geçerliğine kanıt sunmak için alan uzmanlarından görüş alınmıştır.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

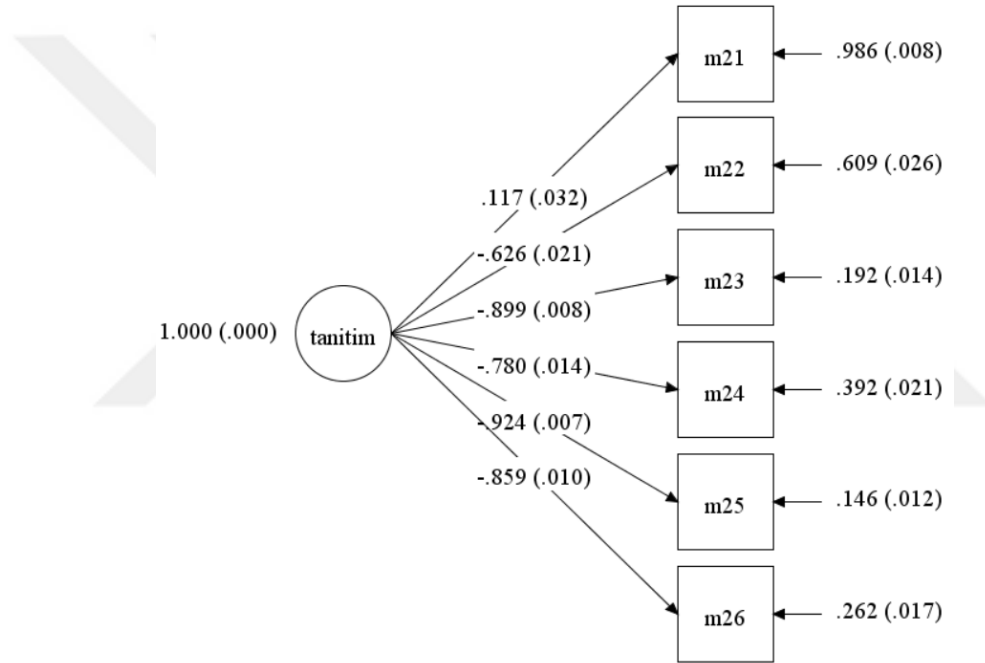
AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.880) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 9 madde üzerinden yapılan analizlerde boyutlar arasındaki farkın çok az olduğu ve faktör yükünün 0.32'den az olduğu üç madde çıkarılarak çözümler yeniden yapılmıştır. Sonuçta kalan altı maddenin toplam varyansın %61,92'sini açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak belirlenmiştir. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği'nde yer alan altı maddeye ait faktör yük

değerlerinin 0.73 ile 0.91 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçeğin güvenirlik değerinin belirlenmesi için güvenirlik belirleme tekniklerinden iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin hesaplana Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.82$ olarak hesaplanmıştır. Nunnally (1978: 265) 0.80 ve üstündeki güvenirlik değerlerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 11’de İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 25’te model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 11. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 11’de verilen İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 25. İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	4.1
RMSEA	< 0.08	0.057
RMSEA %90 CI.	-	0.039 - 0.076
CFI	> 0.90	0.992
TLI	> 0.90	0.986
SRMR	< 0.10	0.017

Kaynak: (*), İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 25’te verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2.4. Güven Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle Güven Algısı Ölçeği’ne ait madde yazımında literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak ölçek için madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzuna ait kapsam geçerliğine kanıt sunmak için alan uzmanlarından görüş alınmıştır.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenilirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümlemeler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

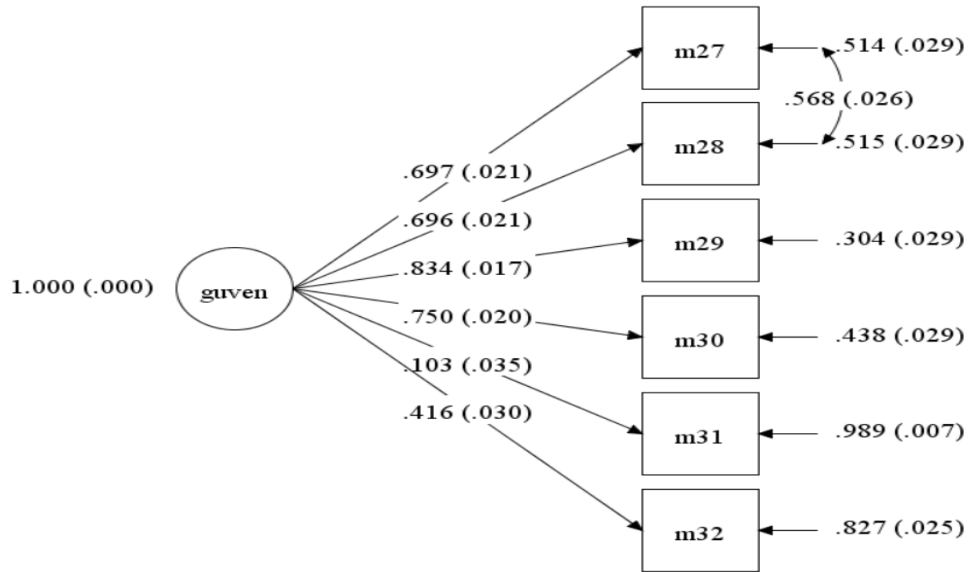
AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.780) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz

edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 7 madde üzerinden yapılan analizlerde faktör yükünün 0.32'den az olduğu bir madde çıkarılarak çözümleme yeniden yapılmıştır. Sonuçta kalan altı maddenin toplam varyansın %50.1'ini açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak belirlenmiştir. Güven Algısı Ölçeği'nde yer alan altı maddeye ait faktör yük değerlerinin 0.50 ile 0.84 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçeğin güvenirlik değerinin belirlenmesi için güvenirlik belirleme tekniklerinden iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin hesaplanan Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.76$ olarak hesaplanmıştır. Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 12'de Güven Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 26'de model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 12. Güven Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 12'de verilen Güven Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 26. Güven Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	5.1
RMSEA	< 0.08	0.067
RMSEA %90 CI.	-	0.048 - 0.087
CFI	> 0.90	0.984
TLI	> 0.90	0.969
SRMR	< 0.10	0.025

Kaynak: (*) İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 26’ da verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2.5. Faiz Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle Faiz Algısı Ölçeği’ne ilişkin maddelerin yazımına katkı sağlaması için literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak bu görüşmelerden elde edilen görüşler kayıt altına alınarak elde edilen görüşler içerik çözümlemesi yoluyla ayrıştırılmış ve ölçek için madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzuna ait kapsam geçerliğine kanıt sunmak için alan uzmanlarından görüş alınmıştır.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin

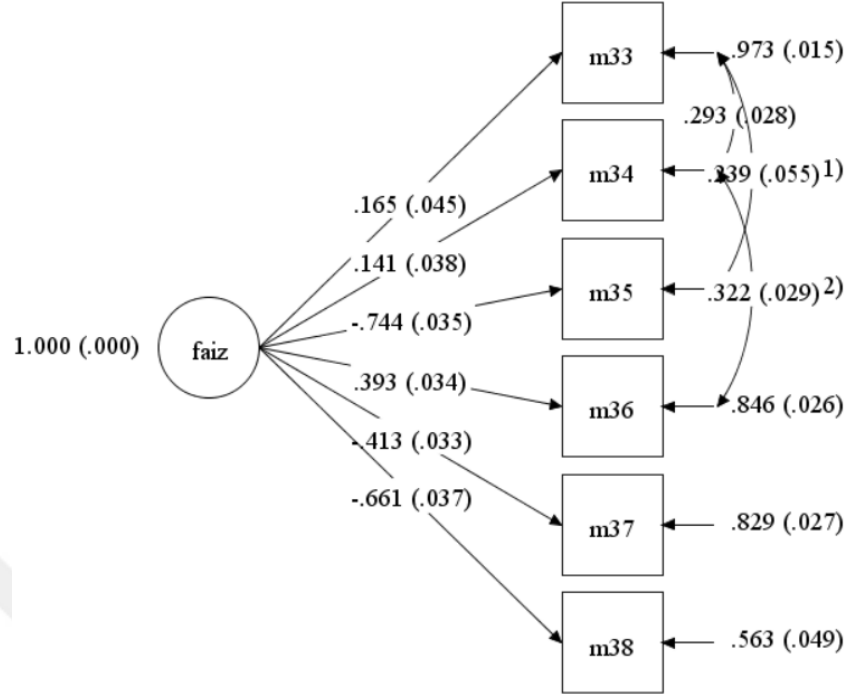
dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.790) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 10 madde üzerinden yapılan analizlerde boyutlar arasındaki farkın çok az olduğu ve faktör yükünün 0.32'den az olduğu dört madde çıkarılarak çözümleme yeniden yapılmıştır. Sonuçta kalan altı maddenin toplam varyansın %33.79'unu açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak belirlenmiştir. Faiz Algısı Ölçeği'nde yer alan altı maddeye ait faktör yük değerlerinin 0.34 ile 0.73 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçeğin güvenirlik değerinin belirlenmesi için güvenirlik belirleme tekniklerinden iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin hesaplana Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.83$ olarak hesaplanmıştır. Nunnally (1978: 265) 0.80 ve üstündeki değerlerin yüksek olduğunu belirtmiştir. Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 13'te Faiz Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 27'de model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 13. Faiz Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 13'te verilen Faiz Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. İlk test edilen modelin uyum indisleri incelendiğinde kabul edilebilir sınırların dışında olduğu belirlenmiştir. Kullanılan Mplus programı tarafından sunulan modifikasyon önerileri incelendiğinde m33, m34, m35 ve m36 arasında kovaryans belirlenmesi önerilmiştir. Modifikasyon yapılacak maddeler istatistiksel ilişkisinin yanında anlamca da incelendiğinde maddeler anlamca ilişki olduğuna karar verilerek modifikasyon gerçekleştirilmiştir.

Tablo 27. Faiz Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	15
RMSEA	< 0.08	0.079
RMSEA %90 CI.	-	0.078 - 0.122
CFI	> 0.90	0.903
TLI	> 0.90	0.901
SRMR	< 0.10	0.048

Kaynak: (*) İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 27'de verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2.6. Dindarlık Algısı Ölçeği

Çalışmada öncelikle Dindarlık Algısı Ölçeği için literatür taraması yapılarak kavramın ilişkili olduğu yapılara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu yapıya ait kavramı belirten ifadeler konu alan uzmanları ile görüşmeler yapılarak bu görüşmelerden elde edilen görüşler kayıt altına alınmıştır. Sonrasında bu görüşler içerik çözümlenmesiyle ölçekte yer alması planlanan madde havuzu oluşturulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2021: 243). Madde havuzunun kapsam geçerliği alan uzmanlarına danışılarak test edilmiştir.

Ölçeğe ait madde havuzu için görüşlerden elde edilen ifadelerin yazımında; üç konu alan uzmanı, iki ölçme ve değerlendirme uzmanı ve iki din adamından görüş alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen görüşler ile ölçeğin hem görünüş geçerliği hem de kapsam geçerliği ile ilgili değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönütlerden yola çıkılarak ölçeğe ait ön uygulama formu hazırlanmıştır. Ölçek ülkenin yedi bölgesindeki kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Ölçeğe ait veri toplama uygulaması Google Form yardımıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ölçeğe ait yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğe ait güvenirlik değerlerinin belirlenmesi bu grupta gerçekleştirilmiştir.

Kamu çalışanlarından elde edilen yanıtların ölçek yapısının ortaya çıkarması için AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA yapılması için veriler öncelikle kullanılan analiz programı olan SPSS programına aktarılmıştır. Verilerin aktarımından sonra AFA varsayımları test edilmiştir. Öncelikle kayıp veriler temizlenmesi ve rastgele yanıtlar olup olmadığı incelenmiştir. Verilerin dağılımlarına ait uç değerlerin incelenmesi için z değerleri hesaplanmış ve (-3, +3) aralığı dışındaki değerler çalışmaya dahil edilmemiştir. Verilerin normalliği için hem çarpıklık ve basıklık katsayıları hem de grafiksel incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonrasında verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek parametrik analizlere çözümler yapılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Yapılan grafiksel incelemeler sonucunda doğrusallık varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

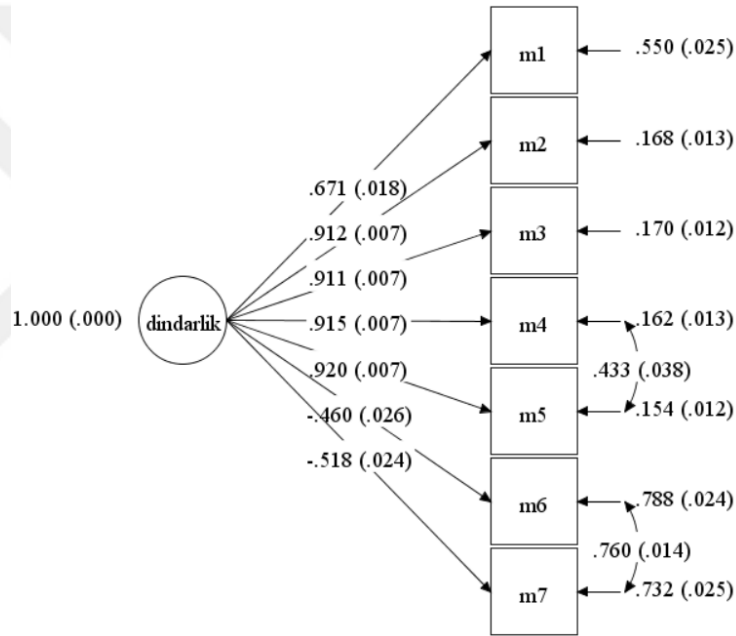
AFA öncesinde yapının faktör çıkarması ve küreselliğin kontrol edilmesi için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre KMO değeri (0.854) ve Bartlett testinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < 0.05$). Faktör analitik yöntemlerden Temel Eksen Faktörleme yapılmasına karar verilmiştir. Özgün ve hata varyanslarının kaldırılarak ortak varyansın analiz edilmesi nedeniyle bu teknik tercih edilmiştir (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Faktörleşmenin daha iyi belirlenmesi için eğik döndürme türlerinden promax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Başlangıçta 9 madde üzerinden yapılan analizlerde boyutlar arasındaki farkın çok az olduğu ve faktör yükünün 0.32'den az olduğu iki madde çıkarılarak çözümleme yeniden yapılmıştır. Sonuçta kalan yedi maddenin toplam varyansın %66.62'sini açıklayan tek boyutlu bir yapı olarak

belirlenmiştir. Dindarlık Algısı Ölçeği'nde yer alan yedi maddeye ait faktör yük değerlerinin 0.62 ile 0.91 arasında değiştiği belirlenmiştir. Tek boyutlu desenlerde açıklanan varyansın %30 olması yeterli olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd., 2010: 197).

Ölçeğin güvenirlik değerinin belirlenmesi için güvenirlik belirleme tekniklerinden iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin hesaplanan Cronbach Alfa değeri $\alpha=0.80$ olarak hesaplanmıştır. Nunnally (1978: 265) 0.80 ve üstündeki değerlerin yüksek olduğunu belirtmiştir. Geliştirilen ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Mplus programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 14'de Dindarlık Algısı Ölçeği için DFA modeli, modele ilişkin standart kestirimler verilmiştir. Tablo 28'de model uyum indisleri sunulmuştur.

Şekil 14. Dindarlık Algısı Ölçeğine İlişkin Standart Kestirimler ve Hataları

Şekil 14'de verilen Dindarlık Algısı Ölçeğine ilişkin modelde kestirilen faktör yüklerinin hepsinin manidar olduğu belirlenmiştir. İlk test edilen modelin uyum indisleri incelendiğinde kabul edilebilir sınırların dışında olduğu belirlenmiştir. Kullanılan Mplus programı tarafından sunulan modifikasyon önerileri incelendiğinde m4, m5, m6 ve m7 arasında kovaryans belirlenmesi önerilmiştir. Modifikasyon yapılacak maddeler istatistiksel ilişkisinin yanında anlamca da incelendiğinde maddeler anlamca ilişki olduğuna karar verilerek modifikasyon gerçekleştirilmiştir.

Tablo 28. Dindarlık Algısı Ölçeği Model Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	6.1
RMSEA	< 0.08	0.074
RMSEA %90 CI.	-	0.059 - 0.091
CFI	> 0.90	0.990
TLI	> 0.90	0.982
SRMR	< 0.10	0.017

Kaynak: (*), İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 28’de verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin daha yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

3.4.3. Araştırmanın Kısıtları ve Varsayımları

Araştırmanın kısıtı, belirlenen tarihler arasında araştırmaya katılan katılımcıların Türkiye’deki herhangi bir kamu kurumunda çalışıyor olmasıdır.

Araştırmanın varsayımları; birinci olarak kendini güvende hissetmeyen deneklerin sorulara gerçekte düşündükleri değil de başka kişileri memnun edecek cevaplar vermesi anlamına gelen “Denek Önyargısı”nın (Altunışık vd., 2010: 125) olmadığı, İkincisi katılımcıların anket formundaki sorulara samimi ve doğru cevap verdikleri ve son olarak örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.

3.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada örneklem belirlenirken “Kolayda Örnekleme” yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme; araştırmacının yargıları vasıtası ile ana kütle içerisinde örnek kesimi belirlediği tesadüfi olmayan bir örnekleme yöntemi olup, verilerin kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanması sebebiyle tercih edilmiştir (Zikmund, 1997: 428; Malhotra, 2004: 321; Aaker, 2007: 394). Kolayda örnekleme yöntemine göre, kamu kurumlarında çalışan personeller aracılığı ile kurum WhatsApp gruplarına anket formuna ilişkin bağlantı gönderilerek Türkiye geneli 81 ildeki kamu çalışanlarına ulaşılmıştır.

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket, cevaplayıcının önceden belirlenmiş bir formda ve belirli bir sıralamayla oluşturulan sorulara yanıt vermesi şeklinde ilerleyen veri toplama tekniğidir (Altunışık vd., 2010: 78).

Çalışmada elde edilen veriler ilk önce SPSS programından ormalılık testleri ile analizi yapılmış, ardından anket veya ölçeğin özelliğini ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilen bir yöntem olan “Güvenirlilik Analizi” (Kayış, 2010: 403) yapılmıştır. Güvenirlilik analizi esnasında ana kriter olarak “Cronbach Alfa Değeri” kabul edilmiştir. Cronbach Alfa, iç tutarlılık güvenilirliğini, bir ölçüt içindeki maddeler arasından ne kadar tutarlı olduğunu ölçtüğünden 0 ile 1 arasında değer alması kabul edilmiştir (Kayış, 2010: 405; Kline, 2011: 69 Karagöz, 2016: 941).

Değer Aralığı	Değerlendirme
$0,00 \leq a < 0,40$	<i>ölçek güvenilir değildir.</i>
$0,40 \leq a < 0,60$	<i>ölçek güvenirliliği düşüktür.</i>
$0,60 \leq a < 0,80$	<i>ölçek oldukça güvenilirlerdir.</i>
$0,80 \leq a < 1,00$	<i>ölçek yüksek derecede güvenilirlerdir.</i>

Çalışmada gruplar arası farklılığın tespit edilebilmesi için Tek Yönlü MANOVA analizi kullanılmıştır. Bu analizin kullanılmasının sebebi bağımsız değişkenin birden çok bağımlı değişkene etki etmesidir (Antalyalı, 2010: 155; Karagöz, 2019: 494). Yine çalışmada çok değişkenli ve değişkenlerin nedensel ve ilişkisel olarak tanımlanmasına yardımcı olan Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) tercih edilmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011: 5; Karagöz, 2016: 950).

Bu çalışmada kullanılan yöntemler hakkında aşağıda bilgiler yer almaktadır.

3.5.1. Faktör Analizi

Faktör analizi, birbirleri ile ilişkili olabilecek değişkenler arasındaki ilişkiler gözetilerek kavramsal olarak ilişkili sayıca daha az yeni değişkenlerin belirlenmesini hedefleyen çok değişkenli bir tekniktir (Büyüköztürk, 2002: 472). Faktör analizi; veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığının incelenmesi, faktörlerin elde edilmesi, faktörlerin döndürülmesi ve faktörlerin isimlendirilmesi şeklinde dört aşamadan oluşmaktadır (Kalaycı, 2010: 321). Bunun yanı sıra çalışılacak örneklem büyüklüğünün değişken sayısının en az beş katı olması gerekmektedir (Karagöz, 2016: 877). Faktör analizi yapılırken veri setinin uygunluğunu öğrenmek için korelasyon analizi, Bartlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, olmak üzere 3 yöntem kullanılmaktadır. Burada önemli olan KMO değerleridir (Kalaycı, 2010: 322). Tablo 29’da faktör analizinin kabul edilebilirlik ölçütleri verilmiştir.

Tablo 29. Faktör Analizinin Kabul Edilebilirlik Ölçütleri

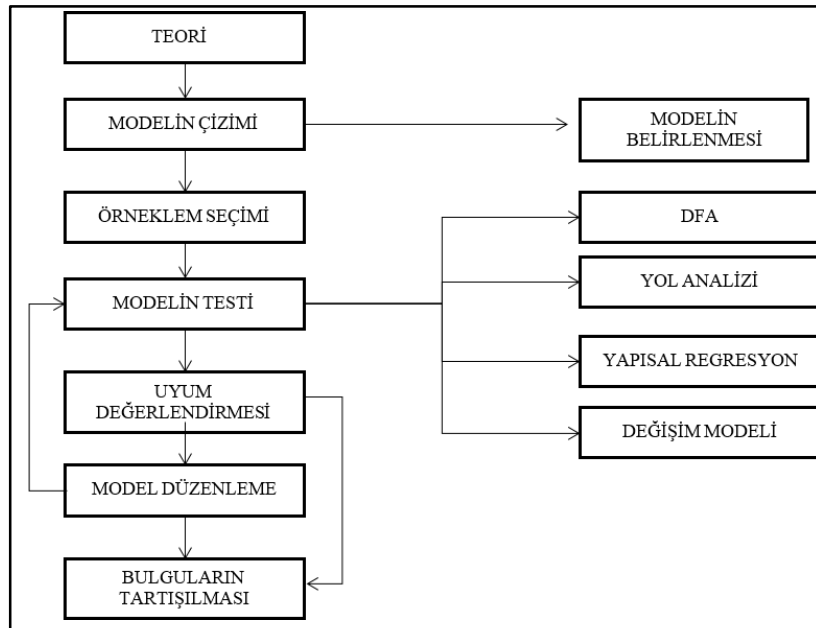
KMO Değeri	Yorumu
$0.90 \leq$	Mükemmel
$0.80 \leq$	Çok İyi
$0.70 \leq$	İyi
$0.60 \leq$	Orta
$0.50 \leq$	Zayıf
0,50'nin altı	Kabul Edilemez

Kaynak: Kalaycı, 2010: 322

3.5.2. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)

Yapısal eşitlik modeli, belirli bir teoriye dayalı olarak gözlenen ve gözlenemeyen değişkenlerin nedensel ve ilişkisel bir model içinde tanımlanmasına dayanan çok değişkenli bir istatistiksel modeldir (Meydan ve Şeşen, 2011: 5; Karagöz, 2016: 950). Yapısal eşitlik modelleri, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin geçerliliğini test etmektedir (Çelik vd, 2011: 113). YEM, tesadüfi olmayan ve tesadüfi ölçüm hatalarını açıklama, tam-bilgi kestirimlerinin kullanımıyla ilişkili bağımlı değişkenler ile modelleri kolayca birleştirme ve oldukça karmaşık görünen modelleri karşılaştırabilmeye imkân sağlar (Meydan ve Şeşen, 2011: 8). Yapısal eşitlik modeli çalışmaları yapılırken araştırmacının kullanacağı değişkenlerin gerçek hayatta aralarındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü açıklayabilecek bilgiye sahip olması gerekmektedir (Çerezci, 2010: 2). Şekil 15’de yapısal eşitlik modelinin oluşturulması verilmiştir.

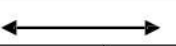
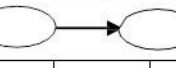
Şekil 15: Bir Yapısal Eşitlik Modelinin Oluşturulması

Kaynak: Meydan ve Şeşen, 2011: 19

3.5.2.1. Yapısal Eşitlik Modellemesindeki Temel Kavramlar

Yapısal eşitlik modelleri gözlenemeyen ve gizil olarak isimlendirilen değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerinde denenmesinde kullanılan geniş kapsamlı istatistiksel bir tekniktir (Çerezci, 2010: 1). YEM’de bağımlı ve bağımsız değişken kavramlarının yerine dışsal (exogenous) ve içsel (endogenous) değişken tanımlamaları kullanılmaktadır. Bu farklılığın en önemli sebebi, bir değişkenin diğer değişken için bağımsız değişkenken aynı anda başka bir değişken için bağımlı değişken olabilmesidir (Kelloway 1998’de aktaran Meydan ve Şeşen, 2011: 9). Burada bahsi geçen gizil değişkenler; gözlemlenemeyen değişkenler olup, psikolojide motivasyon; sosyolojide güçsüzlük; eğitimde sözlü ifade yeteneği gibi doğrudan gözlemlenemediğinden, doğrudan da ölçülemez (Meydan ve Şeşen, 2011: 10). YEM, şematik olarak gösterilen yapılardır. Kullanılan temel şekiller ve anlamları aşağıdaki gibidir (Kline, 2011: 95; Meydan ve Şeşen, 2011: 11).

Şekil	Anlamı
	Daire ya da elips: Gizil değişken
	Kâre ya da dikdörtgen: Gözlemlenen değişken
	Tek yönlü ok: Bir değişkenin diğer bir değişken üzerindeki etkisi
	Çift yönlü ok: İki değişken arasındaki kovaryans ya da varyans
	Gözlemlenen bir değişkeninin gizil bir değişken üzerindeki yol katsayısı
	Gizil bir değişkenin başka bir gizil değişken üzerindeki yol katsayısı
	Gözlemlenen bir değişkenle ilgili ölçüm hatası
	Gizil bir faktörün tahmininde artık hatası

3.5.2.2. Yapısal Eşitlik Modellemesinin Varsayımları

YEM Varsayımları aşağıdaki gibidir (Karagöz, 2016: 958-959);

1. Değişkenler çok değişkenli normal dağılım göstermelidir. Normal dağılımı olmaması halinde veri setindeki aşırı değerler temizlenmeli ve veri seti normal dağılıma uygun hale getirilmelidir.
2. Gizli değişkenler çok değişkenli normal dağılım göstermelidir.
3. Değişkenler arasındaki ilişki doğrusal olmalıdır.
4. Seride değrler standart olmalıdır.
5. Her gizli değişkenin ölçülmesi için üç veya daha fazla gözlenen değişken olmalıdır.
6. Hata terimleri arasında korelasyon olmamalıdır.
7. Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) olmamalıdır.
8. Örneklem hacmi, karmaşık olmayan modeller için 100’den, karmaşık modeller için ise 200’den çok olmalıdır.

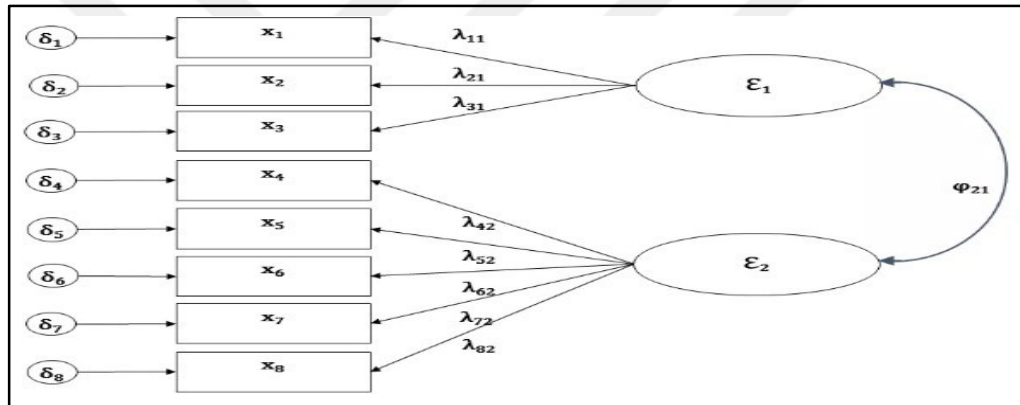
3.5.2.3. Yapısal Eşitlik Modelleme Tipleri

Çalışmada öncelikle doğrulayıcı faktör analizi yapılarak yapısal regresyon modeli yöntemi kullanılmıştır. Bu modellerin açıklamaları aşağıda yer almaktadır.

3.5.2.3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

Çoğunlukla gözlemlenen değişkenin gizil bir değişkene ait oluşumun veya birçok gizil değişken arasında tanımlanan ilişkilerin varlığının test edilmesi için tercih edilen bir modeldir. Doğrulayıcı faktör analizi modellerinde, değişkenler arasındaki etkileşim değil değişkenler arasındaki ilişki önemlidir. Bu nedenle gizil değişkenler arasındaki ilişki, çift yönlüdür (Meydan ve Şeşen, 2011: 14). Şekil 16’da doğrulayıcı faktör analizi verilmiştir.

Şekil 16: Doğrulayıcı Faktör Analizi

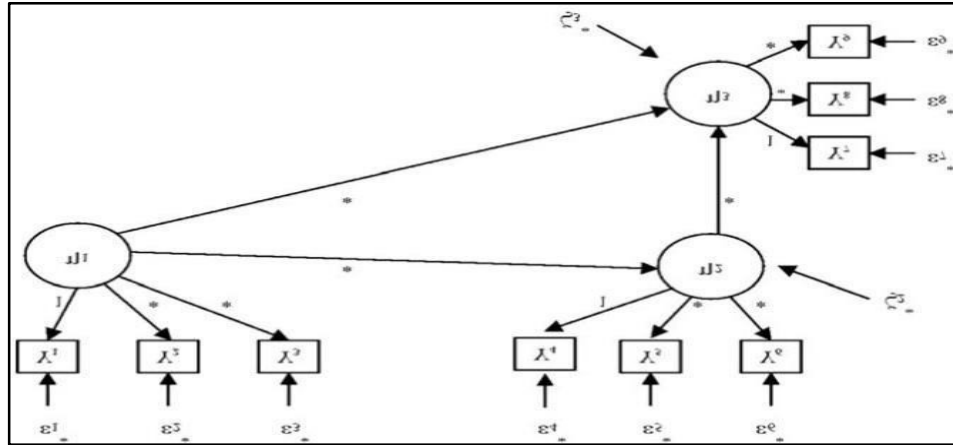

Kaynak: <https://sedatsen.files.wordpress.com/2019/04/sem-teorik-sunum.pdf>

3.5.2.3.2. Yapısal Regresyon Modeli

Gizli değişkenler arasında bilinmeyen etkileşimin ortaya çıkarılması amacıyla kullanılmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2011: 15; Karagöz, 2016: 965). Şekil 17’de görüldüğü üzere YEM burada iki parçadan oluşmaktadır. Parçalardan birincisi, gözlenen değişkenleri gizil değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi ile bağlayarak uygulanan ölçüm modeli; ikincisi ise birbirine eş zamanlı eşitlik ile sistemleri bağlayarak uygulanan yapısal modeldir (Yılmaz ve Varol, 2015: 29).

Şekil 17: Yapısal Regresyon Analizi

Kaynak: <https://sedatsen.files.wordpress.com/2019/04/sem-teorik-sunum.pdf>

3.5.2.4. Modelin Test Edilmesi

Yapısal eşitlik modellemesinde, uyum indeksleri modelin test edilmesinde ölçüt olarak kabul edilir. Uyum ile ilgili testler, örneklem kovaryans matrisi ile modelin kovaryans matrisinin karşılaştırılması esasına dayanır. Bu iki matris arasındaki fark fazla olduğunda veri setinin teorik modele uygun olmadığı, matrisler arası fark az olduğunda ise veri setinin teorik modele uygun olduğu sonucuna ulaşılır. Çözümlemeler neticesinde uyum indeksleri, model ile veri arasında uyum olduğunu gösteriyorsa, oluşturulan model kabul edilir. (Karagöz, 2016: 968).

Tablo 30’da uyum indekslerine ilişkin ölçütlere yer verilmiştir.

Tablo 30: YEM Araştırmalarında Kullanılan Uyum İndekslerine İlişkin Mükemmel ve Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
χ^2 / sd	$0 \leq \chi^2 / sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2 / sd \leq 3$
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$
NFI (TLI)	$0.95 \leq NFI (TLI) \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI (TLI) \leq 0.95$
RFI	$0.95 \leq RFI \leq 1.00$	$0.90 \leq RFI \leq 0.95$
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
SRMR	$0.00 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$
PNFI	$0.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$
PGFI	$0.95 \leq PGFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PGFI \leq 0.95$

Kaynak: İlhan ve Çetin, 2014: 31

Analizlerde hangi uyum indekslerinin kullanılması gerektiğine dair kesinlik yoktur. Bununla birlikte genel olarak χ^2 , CMIN, CFI, GFI, RMSEA vb. indeks değerleri verilmektedir (Keith, 2015: 292-298; Karagöz, 2016: 975).

3.5.3. Tek Yönlü MANOVA

Bir bağımsız değişkenin, birden fazla bağımlı değişkene etki ettiği durumlarda tek yönlü MANOVA kullanılır. Tek yönlü MANOVA'daki temel varsayımlar, ANOVA ile benzerlik göstermektedir. Ancak tek yönlü MANOVA'da farklı olarak kovaryans eşitliği de aranmaktadır (Antalyalı, 2010: 155; Karagöz, 2019: 494).

3.6. Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde veri toplama araçları kullanılarak elde edilen bulgular ve bu bulgulara yönelik yorumlara yer verilmiştir. Bu bulgular ışığında araştırmanın amacı özetlenerek yorumlanmıştır.

3.6.1. Betimsel Bulgular

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarına ait kişisel bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 31'de verilmiştir.

Tablo 31: Araştırmaya Katılan Kamu Çalışanlarına Ait Kişisel Bilgilerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Değişken	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	407	41.3
	Erkek	578	58.7
Yaş	19-24	147	14.9
	25-34	414	42.0
	35-49	349	35.4
	50 ve üzeri	75	7.6
Medeni Durum	Bekâr	422	42.8
	Evli	563	57.2
Yaşanılan Bölge	Marmara	213	21.6
	Ege	100	10.2
	İç Anadolu	157	15.9
	Karadeniz	179	18.2
	Akdeniz	89	9.0
	Doğu Anadolu	146	14.8
	Güneydoğu Anadolu	101	10.3
Eğitim Düzeyi	Lise	138	14.0
	Ön Lisans	248	25.2
	Lisans	419	42.5
	Lisansüstü	180	18.3
Toplam Gelir Durumu (Aylık)	30.000-34.000	253	25.7
	34.100-39.000	172	17.5
	39.100-44.000	149	15.1
	44.100-49.000	114	11.6
	49.100-54.000	72	7.3
	54.100 TL üzeri	225	22.8
Toplam		985	100.0

Tablo 31’de görüldüğü gibi araştırmanın çalışma grubunda yer alan kamu çalışanlarının cinsiyet değişkenine göre dağılımı 407 kadın (%41.3) ve 578 erkek (%58.7) biçimindedir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunu erkek kamu çalışanları oluşturmaktadır. Kamu çalışanlarının yaş değişkenine ilişkin dağılımı incelendiğinde 147 kişinin (%14.9) 19-24 yaş, 414 kişinin (%42) 25-34 yaş, 349 kişinin (%35.4) 35-49 yaş ve 75 kişinin (%7.6) 50 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına göre kamu çalışanlarının yaşadıkları bölgeye göre dağılımları incelendiğinde 89 kişinin (%9) Akdeniz bölgesinde, 213 kişinin (%21.6) Marmara bölgesinde yaşadığı belirlenmiştir. Kamu çalışanlarının eğitim durumuna ilişkin dağılımı incelendiğinde 138 kişinin (%14) lise mezunu, 248 kişinin (%25.2) ön lisans mezunu, 419 kişinin (%42.5) lisans mezunu ve 180 kişinin (%18.3) lisansüstü mezunu olduğu görülmüştür. Kamu çalışanlarının 422’sinin (%42.8) bekâr ve 563’ünün (%57.2) evli olduğu belirlenmiştir. Son olarak kamu çalışanlarının aylık toplam gelir değişkenine ilişkin dağılımı incelendiğinde 253 kişinin (%25.7)

30.000-34.000 TL, 225 kişinin (%22.8) 54.100 TL ve üzeri aylık toplam gelire sahip olduğu görülmüştür.

3.6.2. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında kurulan hipotezlerin denenmesi için ele alınan değişkenler ile Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi hem gözlenen hem de gizil değişkenlerin aynı andan analiz edilmesine olanak sağlayan bir tekniktir (Kline, 2011: 9). Araştırma kapsamında yer alan yaş, katılımcıların yaşadıkları bölge, cinsiyet ve eğitim düzeyi kategorik değişkenleri ile dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı, İslami finansal okuryazarlık algısı, faiz algısı ve güven algısı sürekli değişkenleri analizde kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 33 adet hipotez kurulmuş ve bu hipotezler değişkenler gözetilerek Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. Analiz için öncelikle varsayımlar incelenmiştir.

YEM analizi yapılması için bazı varsayımların sağlanması gerekmektedir. Bunlar;

- Yeterli örneklemin sağlanması,
- Değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi,
- Kayıp verilerin incelenmesi,
- Uç değerlerin incelenmesi,
- Tekli ve çoklu normalliğin incelenmesi,
- Doğrusallığın incelenmesidir (Kline, 2011: 71; Şen, 2020: 39).

Yukarıda yer alan varsayımlar YEM yapılabilmesi için sağlanmalıdır. Bu gereklilikten yola çıkılarak öncelikle kayıp veriler incelenmiş ve kayıp verilerin olmadığı gözlemlenmiştir. Değişkenler arası ilişkiler için korelasyon değerlerine bakılmış ve değişkenler arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Verilerin tekli normalliğinin incelenmesi için ölçeklerden elde edilen toplam puanlar üzerinde z değerleri incelenmiş ve 13 katılımcıya ait değerlerin kabul edilen +3, -3 normal aralığının dışında olduğu belirlenmiş ve veri setinden çıkarılmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013: 226). Çoklu normalliğin incelenmesi için Cook uzaklıkları incelenmiş ve çoklu normallik varsayımını ihlal eden verilerin olmadığı belirlenmiştir. Değişkenlerin doğrusallık gösterme varsayımlarının incelenmesi için VIF ve CI değerleri incelenerek doğrusallık varsayımının ihlal edilmediği belirlenmiştir. Varsayımların incelenmesi sonucunda örneklemdaki veri sayısının 985 olduğu belirlenmiştir. YEM analizi büyük örneklemelere ihtiyaç duymaktadır. Geriye kalan örneklem büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda YEM için gerekli örneklem büyüklüğünün sağlandığı kabul edilerek analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Analiz süreci sonunda kurulan modele ait uyum indeksleri incelenmiş ve bu uyum indeksleri Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 32: Yapısal Eşitlik Modeline Ait Model Uyum İndeksleri

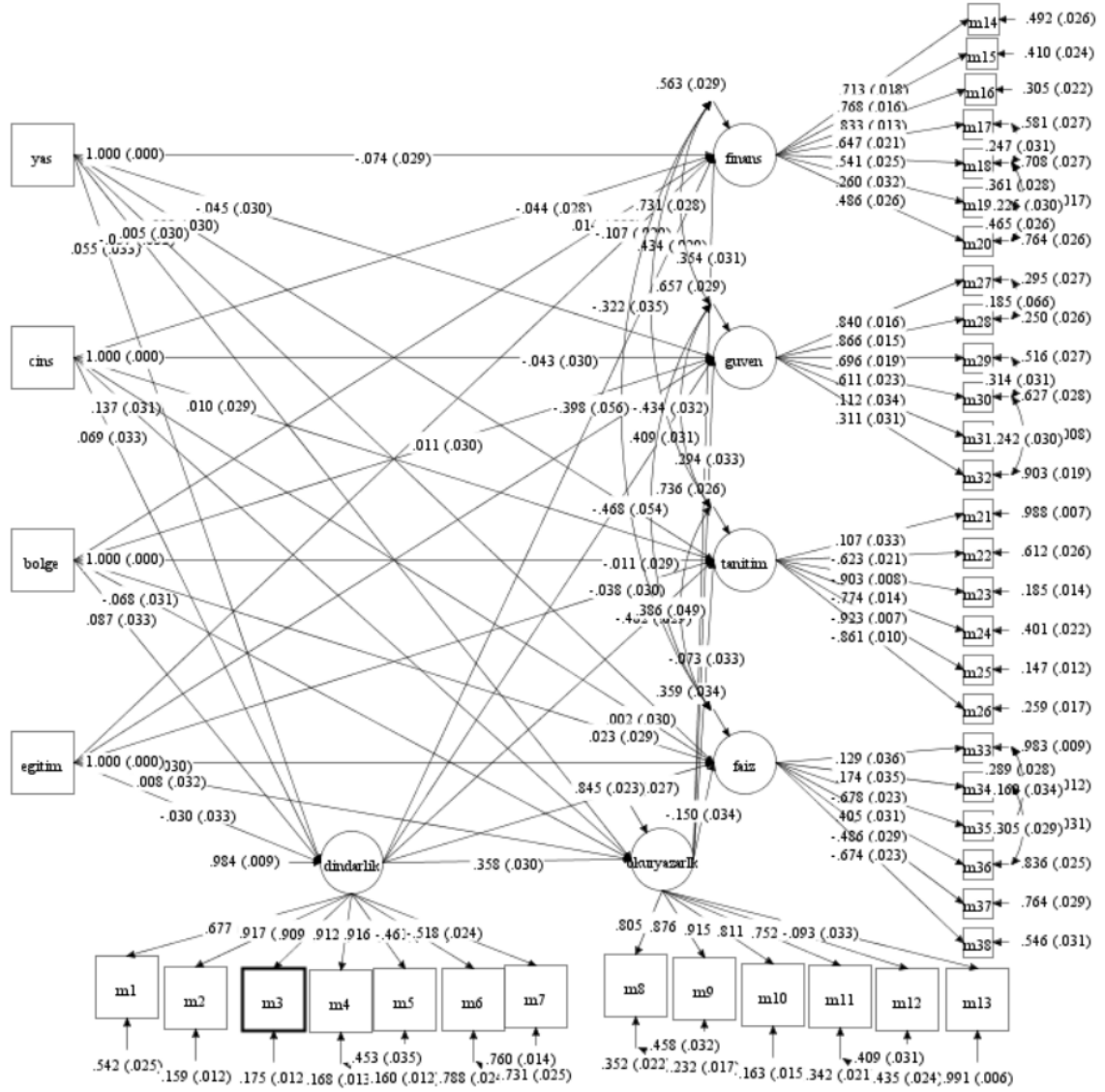
Uyum İndeksi	Ölçüt*	Model Değeri
χ^2 / sd	< 5	15
RMSEA	< 0.08	0.079
RMSEA %90 CI.	-	0.078 - 0.122
CFI	> 0.90	0.903
TLI	> 0.90	0.901
SRMR	< 0.10	0.048

Kaynak: (*) İlhan ve Çetin, 2014: 31

Tablo 32’de verilen model uyum indisleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır. Modele ait uyum indeksleri değerlendirildiğinde, ölçüt olarak ele alınan değerlere göre CFI ve TLI değerlerinin yüksek olduğu; RMSEA ve SRMR değerinin ise ölçüt olarak ele alınan değerlerden daha düşük olduğu belirlenmiştir. Belirlenen bu sonuçlara göre ölçeğin uygulanan katılımcı grubu için doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

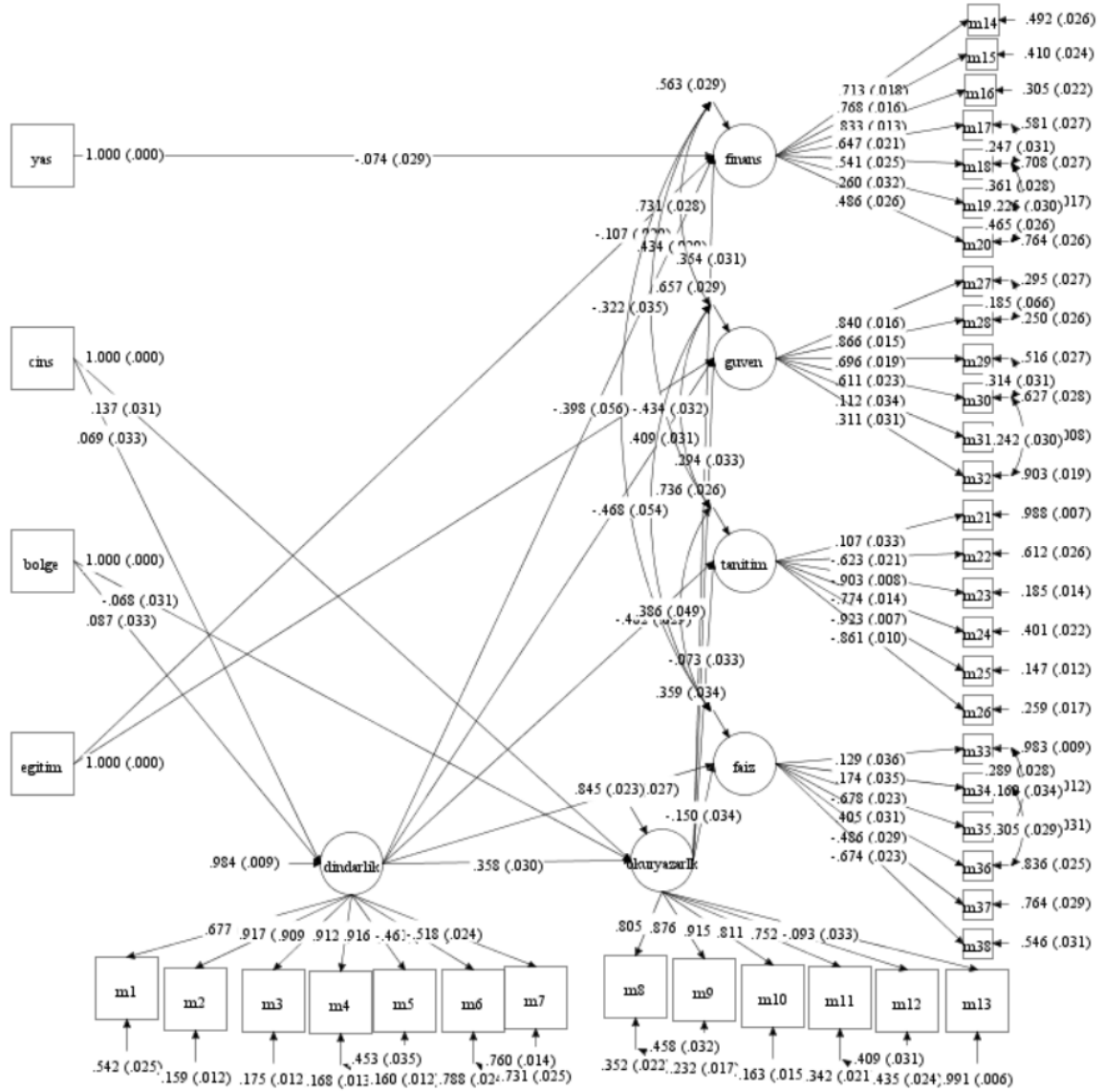
Öncelikle varsayımların kontrol süreci sonrasında denenecek hipotezler göz önünde bulundurularak analiz programına girilecek olan kodlar yazılmış ve veri seti programa aktarılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına hipotezlerin denenmesi için kurulan yapısal modelde değişkenlerden elde edilen katsayılar ait değerler aşağıda yer alan Şekil 18’de verilmiştir.

Şekil 18: Kurulan Yapısal Eşitlik Modeline Ait Görsel

YEM’de değişkenler arasındaki katsayıların hepsinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Analiz çıktılarına göre hesaplanan katsayılardan anlamlı olanları Şekil 19’da verilmiştir.

Şekil 19: Kurulan Yapısal Eşitlik Modelinde Anlamlı Olan Katsayılara Ait Görsel

Şekil 19 incelendiğinde modelde yer alan değişkenlerin aynı anda analizini sağlayan YEM'e ait anlamlı olan katsayılar görülmektedir. Bu katsayılar incelendiğinde sonuçlara ait özet bilgiler Tablo 33'de verilmiştir.

Tablo 33: Kurulan YEM'e Ait Katsayılar ve Hipotezlerin Kabul Durumları

İlişkili Değişkenler		Standartlaştırılmış Katsayılar	St. Hata	p	Hipotez Kabul Durumu
Güven Algısı	Dindarlık Algısı	0.409	0.031	0.000*	H ₁ : Kabul
Faiz Algısı	Dindarlık Algısı	-0.734	0.027	0.000*	H ₂ : Ret
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	Dindarlık Algısı	0.358	0.030	0.000*	H ₃ : Kabul
İslami Finans Algısı	Dindarlık Algısı	0.434	0.029	0.000*	H ₄ : Kabul
İslami Finans Tanıtım Algısı	Dindarlık Algısı	-0.482	0.029	0.000*	H ₅ : Ret
Güven Algısı	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	0.294	0.033	0.000*	H ₆ : Kabul
Faiz Algısı	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	-0.151	0.034	0.000*	H ₇ : Ret
İslami Finans Algısı	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	0.355	0.031	0.000*	H ₈ : Kabul
İslami Finans Tanıtım Algısı	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	-0.074	0.033	0.026*	H ₉ : Ret
Dindarlık Algısı	Yaş	0.055	0.033	0.103	H ₁₀ : Ret
	Cinsiyet	0.069	0.033	0.035*	H ₁₁ : Kabul
	Eğitim Düzeyi	-0.030	0.033	0.366	H ₁₂ : Ret
	Bölge	0.087	0.033	0.007*	H ₁₃ : Kabul
Faiz Algısı	Yaş	0.005	0.030	0.762	H ₁₄ : Ret
	Cinsiyet	0.002	0.030	0.948	H ₁₅ : Ret
	Eğitim Düzeyi	0.026	0.029	0.395	H ₁₆ : Ret
	Bölge	0.023	0.029	0.428	H ₁₇ : Ret
Güven Algısı	Yaş	-0.044	0.029	0.136	H ₁₈ : Ret
	Cinsiyet	-0.043	0.030	0.155	H ₁₉ : Ret
	Eğitim Düzeyi	-0.065	0.030	0.030*	H ₂₀ : Ret
	Bölge	0.011	0.030	0.713	H ₂₁ : Ret
İslami Finans Okuryazarlık Algısı	Yaş	-0.057	0.028	0.073	H ₂₂ : Ret
	Cinsiyet	0.137	0.028	0.000*	H ₂₃ : Kabul
	Eğitim Düzeyi	0.008	0.028	0.798	H ₂₄ : Ret
	Bölge	-0.068	0.028	0.028*	H ₂₅ : Ret
İslami Finans Algısı	Yaş	-0.072	0.028	0.009*	H ₂₆ : Ret
	Cinsiyet	-0.044	0.028	0.117	H ₂₇ : Ret
	Eğitim Düzeyi	-0.107	0.028	0.000*	H ₂₈ : Ret
	Bölge	0.014	0.028	0.621	H ₂₉ : Ret
İslami Finans Tanıtım Algısı	Yaş	-0.010	0.029	0.719	H ₃₀ : Ret
	Cinsiyet	0.010	0.029	0.317	H ₃₁ : Ret
	Eğitim Düzeyi	-0.038	0.030	0.199	H ₃₂ : Ret
	Bölge	-0.011	0.029	0.706	H ₃₃ : Ret

*p<0.05

Tablo 33 incelendiğinde; öncelikle Dindarlık Algısı ile Güven Algısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Standartlaştırılmış katsayı incelendiğinde bu değerin 0.409 olduğu görülmektedir. Bu da kamu çalışanlarının dindarlık düzeyinde bir birim artış olduğunda güven algılarında 0.409 birimlik artış olduğunu yani pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde İslami Finansal Okuryazarlık Algısı- Dindarlık Algısı, İslami Finans Algısı- Dindarlık Algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ancak İslami Finans Tanıtım Algısı-Dindarlık Algısı ile Faiz Algısı-Dindarlık Algısı arasında ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Bu da kamu çalışanlarının İslami Finans Tanıtım Algısı düzeyi arttıkça Dindarlık Algısı düzeylerinin azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde kamu çalışanlarının Faiz Algısı arttıkça Dindarlık Algısı düzeylerinin anlamlı şekilde azaldığı yorumu yapılabilir.

Güven Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; yaş, cinsiyet ve katılımcıların yaşadıkları bölge ile güven algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Ancak katılımcıların eğitim düzeyleri ile Güven Algısı düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı ve ancak ters yönlüdür. Pozitif yönde artış olduğuna yönelik kurulan hipotez reddedilmiştir.

İslami Finansal Okuryazarlık Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; yaş ve katılımcıların eğitim düzeyleri ile İslami Finansal Okuryazarlık Algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Yani bu değişkenler için kurulan hipotezler reddedilmiştir. Ancak katılımcıların cinsiyetleri ve yaşadıkları bölge ile İslami Finansal Okuryazarlık Algısı düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Anlamlı çıkan bu değişkenlerden erkeklerin İslami Finansal Okuryazarlık Algısı düzeylerinin daha yüksek olduğu yani bu hipotezin kabul edildiği, katılımcıların yaşadıkları bölge ile İslami Finans Okuryazarlık Algısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğuna yönelik kurulan hipotez kabul edilmiştir.

İslami Finans Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; cinsiyet ve yaşadıkları bölgelere göre İslami Finans Algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Yani bu değişkenler için kurulan hipotezler reddedilmiştir. Ancak katılımcıların yaşları ve eğitim düzeyleri ile İslami Finans Algısı düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Anlamlı çıkan bu değişkenlerden katılımcıların yaşları arttıkça İslami Finans Algısı düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Yani pozitif yönde artış olduğuna yönelik kurulan hipotez reddedilmiştir. Benzer şekilde katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça İslami Finans Algısı düzeylerinin negatif yönde etkilendiği belirlenmiştir (-0.107 ; $p<0.05$). Bu sonuca göre kurulan hipotez reddedilmiştir.

İslami Finansal Tanıtım Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet ve yaşadıkları bölgelere göre İslami Finansal Tanıtım Algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Yani bu değişkenler için kurulan hipotezler reddedilmiştir.

Faiz Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; yaş cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşadıkları bölgelere göre Faiz Algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Yani bu değişkenler için kurulan hipotezler reddedilmiştir.

Dindarlık Algısı değişkenine yönelik kurulan hipotezler ve analiz sonuçları incelendiğinde; yaş ve eğitim düzeyi değişkenlerine göre katılımcıların Dindarlık Algısı düzeyleri arasındaki ilişkilerin istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$). Yani bu değişkenler için kurulan hipotezler reddedilmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri ile Dindarlık Algısı düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı olduğu belirlenmiştir (0.069; $p<0.05$). Buna göre kurulan hipotez kabul edilmiştir. Benzer şekilde katılımcıların yaşadıkları bölgeler ile Dindarlık Algısı düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı olduğu belirlenmiştir (0.087; $p<0.05$). Buna göre kurulan hipotez kabul edilmiştir.

Ayrıca yapılan YEM analizi ile kamu çalışanlarının İslami Finansal Okuryazarlık Algısı ile kurulan hipotezler incelendiğinde; katılımcıların İslami Finansal Okuryazarlık Algısı ile Güven Algısı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu belirlenmiştir (0.294; $p<0.05$). Buna göre kurulan hipotez kabul edilmiştir. Benzer şekilde katılımcıların İslami Finansal Okuryazarlık Algısı ile İslami Finans Algısı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu belirlenmiştir (0.355; $p<0.05$). Buna göre kurulan hipotez kabul edilmiştir. Ancak katılımcıların İslami Finansal Okuryazarlık Algısı ile İslami Finans Tanıtım Algısı arasındaki ilişkinin anlamlı fakat negatif yönlü olduğu belirlenmiştir (-0.074; $p<0.05$). Buna göre kurulan hipotez reddedilmiştir. Benzer şekilde İslami Finansal Okuryazarlık Algısı ile Faiz Algısı arasındaki ilişkinin anlamlı fakat negatif yönlü olduğu belirlenmiştir (-0.151; $p<0.05$). Bu sonuca göre kurulan hipotez reddedilmiştir.

3.6.3.Farklılık Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada kamu çalışanlarının faiz algısının, güven algısının, dindarlık algısının, İslami finans algısının, İslami finans tanıtım algısının ve İslami finansal okuryazarlık algısının bazı değişkenler açısından (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni hal, coğrafi bölge ve gelir düzeyi) anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Verilerin analizi için öncelikle parametrik test varsayımlarının kontrolü gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin her birinden elde edilen puanların parametrik test tekniklerine uygunluğu için öncelikle normal dağılım varsayımını karşılaması gerekmektedir. Elde edilen puanların normallik varsayımının sınanması

için Kolmogorov Smirnov testi kullanılmıştır. Ayrıca normallik varsayımının test edilmesinde basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir (Field, 2009: 133). Tablo 34’de Kolmogorov Smirnov testi sonuçları ile basıklık ve çarpıklık katsayılarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 34: Puan Dağılımlarının Normalliğine İlişkin Kolmogorov Smirnov Testi Sonuçları ve Çarpıklık-Basıklık Değerleri

	Kolmogorov-Smirnov Testi			Çarpıklık	Basıklık
	İstatistik	sd	p		
Faiz Algısı	0.143	985	0.000	-0.642	1.040
Güven Algısı	0.125	985	0.000	-0.171	0.282
Dindarlık Algısı	0.093	985	0.000	-0.399	0.058
İslami Finans Algısı	0.092	985	0.000	-0.034	-0.001
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	0.082	985	0.000	0.357	-0.351
İslami Finans Tanıtım Algısı	0.145	985	0.000	-0.588	-0.098

Tablo 34’de verilen Kolmogorov Smirnov Testi verilerine göre, toplam puanlara ait istatistik değerlerinin anlamlılık düzeylerinin 0,05’ten küçük olduğu görülmektedir. Dağılımlar normal dağılımdan farklılaşmaktadır. Ancak bu netice tek başına yeterli değildir. Bu nedenle sosyal bilimlerde betimsel istatistiklerden standart sapma, medyan, ortalama, çarpıklık ve basıklık gibi değerler üzerinden de normallik yorumu yapılabilmektedir (Deniz, 2020: 94). Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında bu değerlerin tamamının (-1.5 ile 1.5) aralığında olduğu görüldüğünden puanlara ilişkin dağılımların normal olduğu varsayılmıştır (Büyüköztürk vd., 2014: 63). Ayrıca Merkezi Limit Teoremine göre, incelenen dağılımların örneklem büyüklüğü 30’dan fazla olduğundan dağılımın normal dağılıma yaklaşacağı varsayılarak normal dağılım varsayımının sağlandığına karar verilmiştir (Field, 2009: 134). Buna göre elde edilen ölçek puanları için parametrik testlerin kullanılabileceğine karar verilmiştir (Field, 2009: 134).

Parametrik test varsayımlarından normalliğin incelenmesinden sonra varyansların homojenliği varsayımı test edilmiştir. Varyansların ölçeklerin toplam puanları düzeylerinde eşit olup olmadığına Levene testi ile bakılmıştır. Bu incelemeler sonucunda ele alınan değişkenlerin her biri açısından (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni hal, coğrafi bölge ve gelir düzeyi) oluşan alt gruplarda ölçek puanlarının varyansları arasında anlamlı farklılık olmadığı ($p>0.05$) görülmüştür. Böylece ölçeklerin toplam puanlarının incelenen her bir değişken için varyansların homojenliği varsayımını sağladığı belirlenmiştir. İncelenen bağımlı değişkenlerin (katılımcıların faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı) sayısının birden fazla olması nedeniyle gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığının incelenmesinde çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır.

MANOVA sonuçlarına geçilmeden önce analizin normal dağılım ve varyansların homojenliği dışındaki varsayımlarının sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. MANOVA’nın kullanılabilmesi için değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olması gerekmektedir. Doğrusal ilişki, saçılım

grafikleri incelendiğinde verilerin saçılımının kabaca düz bir çizgi olarak gözlemlenmesi demektir (Pallant, 2015: 204). Buna göre araştırmada kullanılan ölçeklerin toplam puanları arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığını belirlemek için saçılım grafikleri incelenmiş ve doğrusallık gereğinin de tüm ölçek toplam puanları için sağlandığı görülmüştür.

MANOVA'nın bir diğer varsayımı ise bağımlı değişkenler arasında çoklu bağlantının olmamasıdır. Bağımlı değişkenler arasında $r=0.80$ ve daha fazla korelasyonun olması çoklu bağlantının var olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmadaki bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik ikili korelasyon katsayıları incelenmiş ve elde edilen değerler Tablo 35'de verilmiştir.

Tablo 35: Bağımlı Değişkenler Arasındaki İlişkiler

	Faiz Algısı	Güven Algısı	Dindarlık Algısı	İslami Finans Algısı	İslami Finansal Okuryazarlık Algısı
Faiz Algısı	1				
Güven Algısı	0.41	1			
Dindarlık Algısı	0.29	0.41	1		
İslami Finans Algısı	0.39	0.66	0.45	1	
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	0.27	0.38	0.31	0.46	1
İslami Finans Tanıtım Algısı	0.33	0.48	0.43	0.42	0.28

Tablo 35'de verilen değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik hesaplanan Pearson r korelasyon katsayılarına bakıldığında $r=0.80$ 'in üzerinde korelasyon katsayısının bulunmadığı görülmektedir. MANOVA ile ilgili varsayımların sağlandığı belirlendikten sonra katılımcıların faiz algısının, güven algısının, dindarlık algısının, İslami finans algısının, İslami finans tanıtım algısının ve İslami finansal okuryazarlık algısının ele alınan değişkenler açısından (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni hal, coğrafi bölge ve gelir düzeyi) karşılaştırılmasına ilişkin MANOVA ile elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

H_{34} : Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 36'da sunulmuştur.

Tablo 36: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	Sd	F	p
Faiz Algısı	19-24	147	17.05	4.14	3-981	0.691	0.558
	25-34	414	17.01	3.68			
	35-49	349	17.34	3.61			
	50 ve üzeri	75	17.46	3.29			
Güven Algısı	19-24	147	17.22	4.90	3-981	2.116	0.097
	25-34	414	16.67	4.61			
	35-49	349	16.12	4.79			
	50 ve üzeri	75	16.80	4.67			
Dindarlık Algısı	19-24	147	20.91	5.09	3-981	0.661	0.576
	25-34	414	21.63	5.56			
	35-49	349	21.57	5.64			
	50 ve üzeri	75	21.62	5.41			
İslami Finans Algısı	19-24	147	19.68	5.55	3-981	4.890	0.002
	25-34	414	18.30	6.24			
	35-49	349	17.53	5.62			
	50 ve üzeri	75	18.86	5.43			
İslami Finans Tanıtım Algısı	19-24	147	18.36	4.84	3-981	0.868	0.457
	25-34	414	19.05	5.61			
	35-49	349	19.06	5.80			
	50 ve üzeri	75	19.49	5.37			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	19-24	147	14.95	5.01	3-981	2.918	0.033
	25-34	414	13.66	5.36			
	35-49	349	13.95	5.47			
	50 ve üzeri	75	14.96	5.05			

Tablo 36 incelendiğinde kamu çalışanlarının faiz algısının, güven algısının, dindarlık algısının ve İslami finans tanıtım algısının yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$). Bunun yanında kamu çalışanlarının İslami finans algısı katılımcıların yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc analizinde 19-24 yaş grubundaki katılımcıların İslami finans algısının 35-49 yaş grubundaki katılımcıların İslami finans algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc analizinde 19-24 ile 50 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların İslami finansal okuryazarlık algısının 25-34 ile 35-49 yaş grubundaki katılımcıların İslami finansal okuryazarlık algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

H₃₅: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 37’de sunulmuştur.

Tablo 37: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	F	p
Faiz Algısı	Kadın	407	16.87	3.83	1-983	4.473	0.035
	Erkek	578	17.38	3.59			
Güven Algısı	Kadın	407	16.18	4.54	1-983	4.487	0.034
	Erkek	578	16.83	4.85			
Dindarlık Algısı	Kadın	407	20.74	5.14	1-983	13.304	0.000
	Erkek	578	22.03	5.69			
İslami Finans Algısı	Kadın	407	17.84	5.86	1-983	3.728	0.054
	Erkek	578	18.58	5.92			
İslami Finans Tanıtım Algısı	Kadın	407	18.78	5.71	1-983	0.930	0.335
	Erkek	578	19.12	5.43			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	Kadın	407	13.07	4.86	1-983	23.770	0.000
	Erkek	578	14.74	5.56			

Tablo 37 incelendiğinde kamu çalışanlarının İslami finans algısının ve İslami finans tanıtım algısının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$). Bunun yanında kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Erkeklerin İslami finansal okuryazarlık algısı kadınların İslami finansal okuryazarlık algısından anlamlı bir şekilde büyüktür. Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı ve dindarlık algısı da cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Bu değişkenlerin üçüne ilişkin erkeklerin kadınlara göre algısının anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmüştür.

H₃₆: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri yaşadıkları bölgeye göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin yaşadıkları bölgeye göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 38’de sunulmuştur.

Tablo 38: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Yaşadıkları Bölgeye Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	F	p
Faiz Algısı	Marmara	213	16.84	3.61	6-978	1.147	0.333
	Ege	100	17.82	4.26			
	İç Anadolu	157	17.43	3.23			
	Karadeniz	179	17.08	3.59			
	Akdeniz	89	17.46	3.67			
	Doğu Anadolu	146	16.92	4.25			
	Güneydoğu Anadolu	101	17.05	3.28			
Güven Algısı	Marmara	213	16.13	4.89	6-978	1.417	0.205
	Ege	100	16.16	4.63			
	İç Anadolu	157	17.08	4.41			
	Karadeniz	179	16.88	4.78			
	Akdeniz	89	16.41	4.53			
	Doğu Anadolu	146	17.06	5.24			
	Güneydoğu Anadolu	101	15.97	4.22			
Dindarlık Algısı	Marmara	213	21.00	5.64	6-978	1.102	0.359
	Ege	100	20.88	5.80			
	İç Anadolu	157	21.96	4.78			
	Karadeniz	179	21.36	5.70			
	Akdeniz	89	21.58	5.83			
	Doğu Anadolu	146	22.19	5.71			
	Güneydoğu Anadolu	101	21.66	5.00			
İslami Finans Algısı	Marmara	213	18.16	5.92	6-978	0.675	0.670
	Ege	100	17.99	5.70			
	İç Anadolu	157	18.48	5.43			
	Karadeniz	179	18.11	6.09			
	Akdeniz	89	18.85	6.63			
	Doğu Anadolu	146	18.78	6.26			
	Güneydoğu Anadolu	101	17.55	5.24			
İslami Finans Tanıtım Algısı	Marmara	213	18.97	5.80	6-978	0.983	0.435
	Ege	100	17.96	5.17			
	İç Anadolu	157	19.55	4.98			
	Karadeniz	179	18.83	5.80			
	Akdeniz	89	19.03	5.86			
	Doğu Anadolu	146	18.91	5.65			
	Güneydoğu Anadolu	101	19.44	5.34			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	Marmara	213	14.22	5.30	6-978	0.933	0.470
	Ege	100	14.37	5.20			
	İç Anadolu	157	13.80	4.75			
	Karadeniz	179	14.31	5.73			
	Akdeniz	89	14.39	5.34			
	Doğu Anadolu	146	14.08	5.80			
	Güneydoğu Anadolu	101	13.00	5.09			

Tablo 38 incelendiğinde kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin yaşadıkları bölgeye göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$).

H₃₇: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algıları eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algılarının eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 39'da sunulmuştur.

Tablo 39: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	F	p
Faiz Algısı	Lise	138	17.69	3.48	3-981	1.502	0.213
	Ön Lisans	248	16.88	4.09			
	Lisans	419	17.11	3.58			
	Lisansüstü	180	17.28	3.55			
Güven Algısı	Lise	138	17.52	4.52	3-981	3.759	0.011
	Ön Lisans	248	16.83	4.91			
	Lisans	419	16.06	4.76			
	Lisansüstü	180	16.64	4.46			
Dindarlık Algısı	Lise	138	22.52	5.59	3-981	1.958	0.119
	Ön Lisans	248	21.25	5.61			
	Lisans	419	21.44	5.32			
	Lisansüstü	180	21.20	5.68			
İslami Finans Algısı	Lise	138	20.00	5.87	3-981	5.899	0.001
	Ön Lisans	248	18.60	6.10			
	Lisans	419	17.81	5.81			
	Lisansüstü	180	17.60	5.63			
İslami Finans Tanıtım Algısı	Lise	138	18.83	5.32	3-981	0.606	0.611
	Ön Lisans	248	18.62	5.51			
	Lisans	419	19.13	5.66			
	Lisansüstü	180	19.25	5.55			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	Lise	138	14.97	5.24	3-981	4.924	0.002
	Ön Lisans	248	13.95	5.28			
	Lisans	419	13.43	5.21			
	Lisansüstü	180	14.93	5.66			

Tablo 39 incelendiğinde kamu çalışanlarının faiz algısının, dindarlık algısının ve İslami finans tanıtım algısının eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$). Bunun yanında kamu çalışanlarının İslami finans algısı eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan

post-hoc analizinde lise mezunu katılımcıların İslami finans algısının lisans velisansüstü mezunu katılımcıların İslami finans algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Kamu çalışanlarının güven algısı eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc analizinde lise mezunu katılımcıların güven algısının diğer gruplardaki katılımcıların güven algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc analizinde lise mezunu katılımcıların İslami finansal okuryazarlık algısının lisans mezunu katılımcıların algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

H₃₈: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri medeni durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 40'da sunulmuştur.

Tablo 40: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	F	p
Faiz Algısı	Bekâr	422	17.08	3.79	1-983	0.379	0.538
	Evli	563	17.23	3.63			
Güven Algısı	Bekâr	422	16.59	4.95	1-983	0.014	0.906
	Evli	563	16.55	4.57			
Dindarlık Algısı	Bekâr	422	20.90	5.41	1-983	8.759	0.003
	Evli	563	21.95	5.54			
İslami Finans Algısı	Bekâr	422	18.31	5.94	1-983	0.033	0.855
	Evli	563	18.25	5.88			
İslami Finans Tanıtım Algısı	Bekâr	422	18.60	5.58	1-983	3.427	0.064
	Evli	563	19.26	5.52			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	Bekâr	422	14.09	5.27	1-983	0.040	0.842
	Evli	563	14.02	5.40			

Tablo 40'a göre kamu çalışanlarının dindarlık algısı medeni durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir ($p<0.05$). Evli olanların dindarlık algısı bekâr olanların algısından anlamlı bir şekilde büyüktür. Bunun dışında kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, İslami finans algısı,

İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin ise medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$).

H₃₉: Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri gelir durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin gelir durumuna göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesine yönelik MANOVA sonuçları Tablo 41'de sunulmuştur.

Tablo 41: Kamu Çalışanlarının Faiz Algısının, Güven Algısının, Dindarlık Algısının, İslami Finans Algısının, İslami Finans Tanıtım Algısının ve İslami Finansal Okuryazarlık Algısının Gelir Durumuna Göre Karşılaştırılmasına İlişkin MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	n	$\bar{X}$	S	sd	F	p
Faiz Algısı	30.000-34.000	253	16.67	3.77	5-979	3.136	0.008
	34.100-39.000	172	17.56	4.10			
	39.100-44.000	149	17.54	3.60			
	44.100-49.000	114	16.56	3.53			
	49.100-54.000	72	16.73	3.48			
	54.100 TL üzeri	225	17.62	3.43			
Güven Algısı	30.000-34.000	253	16.92	4.89	5-979	0.872	0.499
	34.100-39.000	172	16.81	5.26			
	39.100-44.000	149	16.28	4.79			
	44.100-49.000	114	16.28	3.97			
	49.100-54.000	72	15.88	4.15			
	54.100 TL üzeri	225	17.06	5.24			
Dindarlık Algısı	30.000-34.000	253	21.24	5.52	5-979	1.086	0.366
	34.100-39.000	172	21.84	5.78			
	39.100-44.000	149	21.55	5.70			
	44.100-49.000	114	22.40	5.01			
	49.100-54.000	72	21.12	5.03			
	54.100 TL üzeri	225	21.17	5.53			
İslami Finans Algısı	30.000-34.000	253	18.54	5.69	5-979	0.715	0.612
	34.100-39.000	172	18.81	6.16			
	39.100-44.000	149	18.14	6.26			
	44.100-49.000	114	18.01	5.57			
	49.100-54.000	72	17.61	6.00			
	54.100 TL üzeri	225	18.01	5.84			
İslami Finans Tanıtım Algısı	30.000-34.000	253	18.70	5.38	5-979	1.025	0.402
	34.100-39.000	172	18.68	6.03			
	39.100-44.000	149	19.76	5.28			
	44.100-49.000	114	18.95	5.36			
	49.100-54.000	72	18.43	5.71			
	54.100 TL üzeri	225	19.20	5.58			
İslami Finansal Okuryazarlık Algısı	30.000-34.000	253	14.33	5.19	5-979	0.267	0.931
	34.100-39.000	172	14.16	5.53			
	39.100-44.000	149	13.80	5.42			
	44.100-49.000	114	13.93	4.82			
	49.100-54.000	72	13.79	4.98			
	54.100 TL üzeri	225	13.98	5.72			

Tablo 41 incelendiğinde kamu çalışanlarının güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$). Kamu çalışanlarının faiz algısı gelir düzeyine göre incelendiğinde anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Anlamlı farkın hangi grubun lehine olduğunu tespit etmek için post-hoc analizi yapılmış ve gelir düzeyi 49.100-54.000 TL olan katılımcıların faiz algısının diğer gruplardaki katılımcıların faiz algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye 1980’li yıllarda Özel Finans Kuruluşları ile İslami finans sistemine giriş yapmış olmasına rağmen sektörün gelişimi Malezya ve Endonezya’nın oldukça gerisinde kalmıştır. Bu alanda yapılan yayın ve araştırmalarda sayı olarak oldukça geride olduğumuz görülmektedir. Çalış (2023) yapmış olduğu çalışmada; ülkemizde 2021 yılında İslami finansla ilgili yapılan çalışma sayısı 94 adet iken aynı yıl Endonezya (1.130 adet), Malezya (743 adet) ve Suudi Arabistan (347 adet)’da yapılan çalışma sayısının daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Türkiye’de İslami finasta yatırımcı davranışları oldukça yeni bir alandır. Özellikle, dindarlık ile yatırım ürünlerini satın alma davranışları arasındaki ilişki ve etkiler araştırılmaktadır. Ayrıca İslami finansal okuryazarlık ile yatırım ürünlerini satın alma davranışları arasındaki ilişki ve etkileri de yeni araştırma alanlarında yer almaktadır. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından son yıllarda bu kavramların düzeylerini belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışmaları yapılmaktadır. 2019-2024 yılları arasında literatürde üniversite öğrencilerine, din görevlilerine ya da katılımbankası müşterileri gibi belirli gruplara yöneltilen anketler ile dindarlık düzeyi, İslami finansal okuryazarlık ve İslami finansal ürünleri satın alma davranışları üzerine yapılan çalışmalar artış göstermeye başlamıştır.

İslami finansın yalnızca Müslümanlar için olduğu ve bir pazarlama hilesi olduğuna dair yaygın görüş ile birlikte İslami bankacılığın güvenli olmadığına dair sonuçlar (Alrifai, 2015: 159-160) literatürde oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Din vd. (2021)’ne göre, İslami finansal okuryazarlık yeterince gelişmediğinde bireysel yatırımcı karar verme sürecinde bilişsel önyargıların etkisinde kalmaktadır. Toplumumuz tarafından dini bilgi düzeyleri yüksek olduğu düşünülen din görevlilerinin İslami finans sistemine bilişsel önyargılarla yaklaşmaları Arpacık (2019) ve Katırcı (2020) yapmış oldukları çalışmalarda belirtilmiştir. Öyle ki, din görevlileri tarafınca katılım bankalarındaki işlemlerin İslami kaidelere göre ilerlemediğini düşündükleri ve katılım bankalarının İslami esaslara dayalı faizsizlik prensibine güvenmedikleri yönünde ortak bir görüş ortaya çıkmıştır. Bunu başlıca nedenleri bilgi yetersizliği (Işık, 2021: 169) ve İslami finans algılarının zayıf olmasıdır. Yıldırım (2020), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi akademisyen ve idari personeline yönelik yaptığı çalışmada İslami finans sistemi ile İslami finansal araç bilgi düzeylerini düşük seviyede tespit ederek bu görüşü desteklemektedir.

Dindarlık ve İslami finansal okuryazarlık düzeylerinin İslami finasta yatırımcı davranışlarının algılanması ve sisteme güven duyulması üzerine etkilerinin kamu çalışanları üzerinden ortaya

konulmasının amaçlandığı bu çalışmada anket uygulaması Türkiye’de yer alan kamu çalışanlarına WhatsApp uygulaması aracılığı ile iletilmiştir. 81 ilden sağlık, eğitim, emniyet, diyanet vb. birçok kamu kurumu çalışanlarından veri sağlanmıştır. Her ilden en az 10 adet veri olmak üzere toplam 1005 adet veri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve Mplus uygulamaları kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca kamu çalışanlarının İslami finans kurumları ile ürünlerine yönelik algı ve farkındalık düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, gelir, eğitim ve yaşadıkları bölgelere göre anlamlı ilişkiler olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre;

-Kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı ile İslami finans tanıtım algısı arasındaki ilişkinin anlamlı fakat negatif yönlü olduğu belirlenmiştir. Yani İslami finansal okuryazarlık düzeyleri arttıkça İslami finansın tanıtılması hakkındaki düşüncelerinde düşüş olmaktadır. Çalışma bulgularına göre İslami finansal okuryazarlık algısı ile İslami finans algısı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı ilişki göstermektedir ki, kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık düzeyleri arttıkça İslami finans sektörü hakkında bilgi düzeyleri de artmaktadır. Aynı şekilde İslami finans algısı ile dindarlık algısı arasında anlamlı olan ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Katılımcıların İslami finansa ilgi duymaları üzerinde kendilerini dindar hissetme düzeylerinin etkisi vardır. İslami finansal okuryazarlık algısı ile dindarlık algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki görülmektedir. İslami finans bilgi düzeyi artan katılımcı kendini daha fazla dindar olarak görmektedir.

-Kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık algısı ile güven algısı arasındaki pozitif yönlü ve anlamlı ilişkinin olması, İslami finansal okuryazarlık algısı ile faiz algısı arasındaki ilişkinin anlamlı fakat negatif yönlü olması sonuçları elde edilmiştir. Kamu çalışanlarının İslami finansal okuryazarlık seviyeleri arttıkça faiz algıları azalmakta ve sisteme olan güvenleri artmaktadır. Benzer şekilde katılımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça İslami finans sistemine güvenleri de artmaktadır.

-Dindarlık düzeyi ile İslami finansın tanıtımı algısı arasında var olan negatif yönlü ve anlamlı ilişkiyi incelersek, kamu çalışanlarının İslami finans tanıtım algısı düzeyi arttıkça dindarlık algısı düzeylerinin azaldığı şeklinde yorumlayabiliriz. Yani kamu çalışanları İslami finansın tanıtımı dini hassasiyetten değil daha çok sistemi tanımak istediğinden talep etmektedir. Benzer şekilde faiz algısı ile dindarlık algısı arasında ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların faiz algısı arttıkça dindarlık algısı düzeylerinin anlamlı şekilde azaldığı yorumu yapılabilir. İslami finansal sistemde yer alan işlemlerden elde edilen gelirin faize benzediğine inananlar, elbette kendilerini daha fazla dindar görmeye başlamayacaklardır.

-Katılımcıların yaşları ile güven algısı, faiz algısı, İslami finansal okuryazarlık algısı, İslami finansal tanıtım algısı ve dindarlık algısı düzeyleri arasında bağlantı bulunamamıştır. Ancak

katılımcıların yaşları ile İslami finans algısı düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani katılımcıların yaşları arttıkça İslami finans algısı düzeyleri azalmaktadır. Kevser ve Doğan (2021), Alsayigh ve Al-Hayali (2022) yapmış oldukları çalışmalarında katılımcıların yaşı arttıkça İslami finansal okuryazarlık düzeyinde de artış olduğunu, yaş ilerledikçe bireyler tasarruf ve yatırım konusunda daha fazla farkındalık geliştirme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda literatürde yer alan bazı çalışmalarda (Çömlekçi, 2017; Yılmaz, 2019; Karakuş, 2019; Yıldırım, 2020) gençlerin İslami finansal okuryazarlık düzeyi düşük çıkmıştır. Bu çalışmada ise genç katılımcıların İslami finans algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı diğer yaş gruplarındaki katılımcıların algılarından dahayüksek olduğu görülmüştür. Bunun nedeni Kevser ve Doğan (2021)'a göre, son yıllarda Türkiye'de İslami finans ve bankacılık alanında üniversitelerde bölüm ve programlarının açılması ile birlikte bu alanda yapılan akademik çalışmalarda artışlardır. Bu sayede gençlerin farkındalığı artarken İslami finansal okuryazarlık düzeyinin de artacağı öngörülmektedir.

-Katılımcıların cinsiyetleri ile güven algısı, faiz algısı, İslami finans algısı ve İslami finansal tanıtım algısı düzeyleri arasında ilişki bulunamamıştır. Ancak, katılımcıların cinsiyetleri ile İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kevser ve Doğan (2021) çalışmasının tersine, Alsayigh ve Al-Hayali (2022), Öner ve Canbaz (2023) ile Dinç vd. (2023)'in çalışmalarına benzer şekilde erkeklerin İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların cinsiyetleri ile dindarlık algısı düzeyleri arasındaki ilişki olduğu ve Korkmaz (2020)'in gerçekleştirmiş olduğu çalışmanın tersine erkeklerin dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında cinsiyete göre karşılaştırmak için yapılan analiz erkek katılımcıların faiz algısının ve güven algısının kadınlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

-Katılımcıların eğitim seviyeleri ile dindarlık algısı, faiz algısı, İslami finansal tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Güngör ve Güleç (2021), kamu çalışanı üzerine yaptıkları çalışmalarında katılımcıların eğitim ve gelir seviyeleri arttıkça milli ile dini değer düzeylerinin azaldığını savunmaktadır. Bu çalışmada ise katılımcıların eğitim seviyeleri ile İslami finans algısı ve güven algısı düzeyleri arasında ters yönlü ilişki bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça İslami finans algısı ve güven algısı düzeylerinin negatif yönde etkilendiği görülmektedir. Lise mezunu katılımcıların İslami finans algısının lisans velisansüstü mezunu katılımcıların İslami finans algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Kamu çalışanlarının güven algısı eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık vardır. Lise mezunu katılımcıların güven algısının diğer gruplardaki katılımcıların güven algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Wan Ahmad, W.M. vd. (2020) göre, öğrencileri finansal eğitim ve uygulamalara maruz bırakmak finansal okuryazarlık puanlarını etkilemektedir. Alsayigh ve Al-Hayali (2022)'e göre, eğitim düzeyi arttıkça İslami finansal okuryazarlık düzeyinde artış olmaktadır. Ancak bu çalışmada literatürden farklı olarak kamu

alışanlarının eğitim düzeyi artıkça İslami finansal okuryazarlık düzeyinde azalış tespit edilmiştir. Ayrıca İslami finansal okuryazarlık algısında eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık olarak lise mezunu katılımcıların İslami finansal okuryazarlık algısının lisans mezunu katılımcıların algısından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

-Katılımcıların yaşadıkları bölge ile güven Algısı, İslami finans algısı, faiz algısı ve İslami finansal tanıtım algısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, katılımcıların yaşadıkları bölge ile İslami finansal okuryazarlık algısı ve dindarlık algısı düzeyleri arasındaki anlamlı ilişki vardır. Kamu alışanlarının faiz algısı, güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin Pilatin (2022) aksine yaşadıkları bölgeye göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

-Kamu alışanlarının dindarlık algısı medeni durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Evli olanların dindarlık algısı bekâr olanların algısından büyüktür. Saray ve Güngör, (2023), yapmış oldukları çalışmalarında İslami finansal okuryazarlık açısından evli olanların bekâr olanlara göre daha yüksek bir düzeyde olduğu savunurken, bu çalışmada kamu çalışanlarının faiz algısı, güven algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Erdoğan (2020) alışması ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

-Kamu alışanlarının faiz algısı gelir düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir. (zen vd., 2016) alışmalarında da benzer bir sonuç elde etmişlerdir. Gelir düzeyi 49.000 TL zeri olan katılımcıların faiz algısının diğer gruplardaki katılımcıların faiz algısından daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışmada; güven algısı, dindarlık algısı, İslami finans algısı, İslami finans tanıtım algısı ve İslami finansal okuryazarlık algısı düzeylerinin gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Alp (2020), Süngü ve Dilek (2020) ve Ahmetoğulları (2020; 2021) alışmalarında dindarlık seviyeleri ile faizsiz finansal ürünlerini satın alma davranışları arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını, dini motivasyon ve farkındalık ile rasyonel müşteri seçimi değişkenleri arasında anlamlı bir fark olmadığı savunurken, Abbas ve Abdelhedi-Zouch (2015), İslami yatırımcının dini hassasiyetinin önemli ölçüde İslami borsa performansını etkilediğini, Misra vd. (2019) dindar bir yatırımcının diğerlerinden daha iyi performans gösterdiğini savunmaktadır. Fauzi vd. (2020) dindarlığın tüketicilerde niyetleri üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu görüşüne benzer şekilde bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, dindarlığın İslami finans algısını olumlu yönde etkilediği ve katılımcıların İslami finans ile ilgilenmelerine dindarlığın katkıları olduğunu söylenebilir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda dindarlığın; tasarruf kararı üzerinde (Pratama ve Utami, 2024), tüketicilerin bağlılığı ve materyalizmi üzerinde (Junaidi vd., 2021), güven yoluyla tüketici niyeti üzerinde (Fauzi vd., 2021a) olumlu ve pozitif etkisi olduğu ortaya konulmaktadır. Husin vd. (2021) göre dindarlık ve algılanan güvenin, yatırım yapma tutumu ile anlamlı bir ilişkisi vardır. Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında literatüre benzer şekilde katılımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça İslami finans sistemine güvenlerinin de artacağı yorumu yapılabilir. Aynı şekilde İslami finansal okuryazarlık seviyelerinin artırılması ile Turan ve Demirci (2019) ile Saray ve Güngör (2023) ait çalışmalarda da görüldüğü üzere İslami banka ve geleneksel bankaların aynı işi yaptığı görüşün yaygın olması ve İslami finans sistemine şüphe ile yaklaşılması sorunlarının önüne geçilmesi mümkündür.

Kısaca dindarlığın, yatırımcı davranışlarını etkilediğini (Klein vd., 2017: 61) söylemek mümkündür. Ancak, (Nathie, 2009; Süngü ve Dilek, 2020) çalışmalarında görüldüğü üzere birçok ülkede yatırım davranışlarını etik ve şeriat kaygılardan daha fazla piyasa güçlerinin, yatırım konseptleri ve uygulamaları ile, piyasa aracılığı hizmetlerine aşinalığının ve ekonomik faktörlerin (yerel ve global) etkilediğini söylenebilir. Shadid vd. (2022), göre yatırımcıların temel dini inançları doğrultusunda yönlendirildiğini, yatırımcıların kendi değerlendirmelerinin ve yatırım deneyiminin İslami yatırımların etkisine kısmen aracılık ettiğini öngörmektedir. Bu şekilde yatırım yapılması halinde Ateşçi ve Çam (2022) göre bankayı tercih edenlerin belirsizlikten kaçınma eğiliminin arttığı görülmektedir. Bu sebeple gelecekte, Türkiye’de yaşayan bireysel yatırımcıların İslami finansal yatırım kararlarının ve davranışlarının altında nedenlerin keşfinde tutum ve davranışların daha derinlemesine araştırılması gerektiği hakkında görüş beyan etmek yanlış olmayacaktır.

Yine, elde edilen bulgulara dayanarak Türkiye'deki ilgili paydaşların, özellikle İslami finansal okuryazarlığı düşük ve orta düzeyde olan gruplar için çeşitli stratejiler ve kapsamlı eğitim programları aracılığıyla geliştirmeye devam etmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın sonuçları ile Müslüman ülkelerdeki İslami finansal okuryazarlık ve İslami finans literatürünün zenginleştirilmesine katkı sağlanması beklenmektedir. Gül (2021), Er (2023)’in vurguladığı üzere, İslami finansın piyasa payını artırmak ve kitlesel olarak geniş alanlara ulaşmak için finansal teknoloji uygulamalarını kullanarak eğitim süreçleri ile farkındalık artırma çabalarına odaklanılmalıdır.

Ülkemizde Kervan (2018), Yurttadur (2021), Kevser ve Doğan (2021)’in yapmış oldukları çalışmalara göre İslami finansal kuruluşların tanınırlığı yüksek düzeyde çıkarken, İslami finansal kuruluşların gerçekleştirdikleri işlemler hakkında bilinirlik düşük düzeyde çıkmaktadır. Bu sebeple, şirketlerin tüketici niyet ve tutumlarının analizlerine iyice yoğunlaşması gerekmektedir. Finansal teknolojiler kullanılarak sistemsel iyileştirmeler gerçekleştirilmeli, dijitalleşme sağlanmalı ve sistemin anlaşılır olmasını sağlayacak projeler geliştirilmelidir. İslami finansal araçların anlatımı

için tüm medya kanallarının kullanılması ve sosyal medya platformlarının kullanımı ile geniş kitlelere ulaşılması sağlanmalıdır.

Bu alışmalar sayesinde, İslami finansal okuryazarlık ve İslami finansal algı düzeylerinin artırılması ile ekonomik veya etnik sebeplerden değil dini sebeplerden İslami finansal ürünlerin satın alınması (Mahdzan vd., 2024) ile ilgili bulgulara ulaşmak mümkün olabilecektir. Ayrıca gelecekteki araştırmacılar bu araştırmaya etnik köken, aylık harcamalar, kişilik türleri ve bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı gibi ek demografik değişkenleri dahil ederek geliştirebilirler. Bu sayede İslami finansal okuryazarlığın aşırı güven, sürü davranışı, tutum yanlılığı üzerinde (Murhadi vd., 2024) etkilerinin araştırılması üzerine çalışmalar daha da geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2015), **Faizsiz Finans Standartları**, TKBB Yayınları, Yayın No: 10 <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ-FINANS-STANDARTLARI.pdf>, (19.04.2021)
- Aaker, David A. vd., (2007), **Marketing Research**, 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.
- Abbes, Mouna Boujelbene ve Abdelhedi-Zouch, Mouna (2015), “Does Hajj Pilgrimage Affect The Islamic Investor Sentiment?”, **Research in International Business and Finance**, Vol.35, 138–152
- Abdullah, Mohommad Azmi ve Anderson, Alex (2015), “Islamic Financial Literacy Among Bankers in Kuala Lumpur”, **Journal of Emerging Economies and Islamic Research**, 3(2), 79-94
- Abdullah, Mohammad Azmi vd. (2017), “Factors Determining Islamic Financial Literacy Among Undergraduates”, **Journal of Emerging Economies and Islamic Research**, 5(2), 67-76
- Abdul-Rahman, Yahia (2017), **İslam’da Bankacılık ve Finansman** (Çev. Salih Tuğ ve M. Abdullah Tuğ), 2.baskı, İZU Yayınları, İstanbul
- Abdul Rahim, Siti Hafizah vd. (2016), “Islamic Financial Literacy and its Determinants among University Students: An Exploratory Factor Analysis”, **International Journal of Economics and Financial Issues**, 6(S7), 32-35
- Ahmetoğulları, Kayhan (2020), **Dindarlık ve Faydacılığın Faizsiz Finansal Ürünleri Satın Alma Davranışlarıyla Etkileşimi: Kuşakların Farklılığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Düzce Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ahmetoğulları, Kayhan (2021), **İslami Davranışsal Finans: Teoriden Pratiğe Yeni Bir Paradigma**, 1.baskı, İKSAD yayınları, Ankara
- Akça, Emine Dilşad ve Yıldız, Mualla (2020), “Dindar İnsan Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması”, **Bilimname XLIII**, 2020/3, 409-435
- Akgüneş, Ahmet Oğuz (2020), İslami ve Kovansiyonel Borsa Endekslerine Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Katılım30 ve BIST30 Örneği, Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (175-192), Nobel Yayınları, Ankara
- Akın, Cihangir (1986), **Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma**, 1.baskı, KayhanYayınları, İstanbul
- Akın, Faruk ve Ece, Nalan (2010), “İslami Finans Sistemi İçerisinde İslami Bankacılığın Yeri ve Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişimi”, **Mevzuat Dergisi**, 13(151), 4-5

- Aktaş, Fatma Rabia (2012), **Davranışsal Finans ve Yatırımcı Psikolojisi İmkb Üzerine Ampirik Bir Analiz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akkuş, Hilmi Tunahan ve Zeren, Feyyaz (2019). “Tüketici Güven Endeksi ve Katılım-30 İslami Hisse Senedi Endeksi Arasındaki Saklı İlişkinin Araştırılması: Türkiye Örneği”, **Third Sector Social Economic Review**, 54(1), 53-70
- Akten Çürük, Suna (2013), **İslami finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akten Çürük, Suna (2019), “İslami finasta Risk Yönetimine İlişkin Yeni Arayışlar: Türev Ürünlerin Kullanımı” **Turkish Studies**, Vol: 14, Sayı: 3, 1045-1055
- Aktepe, İshak Emin (2010), **İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, Erkam Matbaası, İstanbul
- Aktepe, İshak Emin (2013), **Sorularla Katılım Bankacılığı**, Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayın no: 4, Erkam Matbaası, İstanbul
- Aktepe, İshak Emin (2017), **Katılım Finans**, TKBB Yayınları, Yayın No: 9 <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Finans.pdf> (19.04.2021)
- Aksoy, Tolga ve Şahin, Işıl (2015), “Belirsizlik Altında Karar Alma: Geleneksel ve Modern Yaklaşımlar”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1-28
- Alkhamees, Ahmad A. (2021), **İslami finans Endüstrisinde Yaratıcı Şer’î Uygunluğun Analizi**, (Çev. Sercan Kâradoğan), 1.baskı, Albaraka Yayınları, İstanbul
- Aloui, Chaker vd. (2016), “Investors’ Sentiment and US Islamic and Conventional Indexes Nexus: A Time–frequency Analysis”, **Finance Research Letters**, Volume 19, November 2016, 54- 59
- Alp, Sati (2020), **Türkiye’de Bireysel Müşterilerin Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılık Tercihlerini Etkileyen Faktörler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Alrifai, Tariq (2017), **İslami finans ve Yeni Finansal Sistem**, 1.baskı, Buzdağı Yayınları, Ankara
- Alsayigh, Nameer A.J ve Al-Hayali, Zainab M.A. (2022), “Islamic Financial Literacy, Concepts, and Indicators”, **Asian Journal of Economics, Business and Accounting**, 22(21), 6-19
- Altunışık, Remzi vd. (2010), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı**, 6.baskı, SakaryaYayıncılık, Sakarya
- Altuntaş Taşpunar, Semra (2019), “İslami finansal Okuryazarlık ve Helal Okuryazarlık İlişkisi”, **Istanbul Management Journal**, sayı: 86, 57-73
- Amaroh, Siti ve Istianah (2020), “Women and Islamic Financial Literacy”, **Palastren Jurnal Studi Gender**, Volume 13, Number 2, DOI: 10.21043/palastren.v13i2.6523, .259-280

- Amrani, Oumniya ve Najab, Amal (2020), “COVID-19 and Islamic Banking Services: Digitalization As a Post-Crisis Solution (Case of Morocco)”, **EJIF-European Journal of Islamic Finance**, No: 16, <http://www.ojs.unito.it/index.php/EJIF> (19.04.2021)
- An-Nabhani, Taquiuddin (2004), **The Economic System of Islam**, Sixth Edition, www.ht.bangladesh.info/sites/default/files/books/Economics%20system.pdf, (06.07.2017)
- Anbar, Adem ve Eker, Melek (2009), “Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algılamalarını Etkileyen Demografik ve Sosyoekonomik Faktörler”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 129-150
- Antalyalı, Ömer L (2010), “Varyans Analizi (ANOVA-MANOVA)”, Şeref Kalaycı (Ed.), **SPPS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, 5.baskı içinde (131-181), Asil Yayın, Ankara
- Antara, Pornomo M. vd. (2016), “Bridging İslamic Financial Literacy and Halal Literacy: TheWay Forward in Halal Ecosystem”, **Procedia Economics and Finance**, 37, 196-202.
- Antoniou, Constantinos vd. (2013), “Cognitive Dissonance, Sentiment, and Momentum”, **Journal of Financial and Quantitative Analysis**, 48(1), 245-275
- Apaydın, H.Yunus (2001), “Kârz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 24, içinde (520-525), <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.07.2017)
- Aras, Osman Nuri ve Öztürk, Mustafa (2011), “Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, No: 2, 167-179
- Arpacık, Mustafa (2019), **Din Görevlilerinin İslami finansal Araçlara ve Katılım Bankacılığına Bakış Açısı: TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) Bölgesi Üzerine Ampirik Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Archer, Simon vd. (2009), **Takaful Islamic Insurance**, Conceot and Regulatory Issues, John Wiley&Sons (Asia) Pte. Ltd., Singapore
- Ardehali, Parisa Hosseini (2004), **Assessing Financial Risk Tolerance of Portfolio Investors Using Data Envelopment Analysis**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Toronto
- Aren, Selim (2019), “Davranışsal Finansın Psikolojik Eğilimlerinin Kavramsal Değerlendirmesi”, **İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 127- 160

- Asutay, Mehmet (2007), "A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System" (Çev.Fatih Yardımcıoğlu ve Salih Ülev), **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2014, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 4, 119-137
- Ateşçi, Ömer ve Çam, Alper Veli (2022), "Katılım Bankacılığının Davranışsal Finans Kapsamında Değerlendirilmesi: Erzincan İlinde Bir Uygulama", **The Journal of International Scientific Researches**, 7 (2), 114-130
- Aybakan, Bilal (2009), "Selem", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 36, içinde (402- 405), [http: //www.islamansiklopedisi.info/](http://www.islamansiklopedisi.info/) (14.07.2017)
- Aydın, Suat (2010), **Davranışsal Finans Tartışmaları Kapsamlı Bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ayub, Muhammad (2007), **Understanding Islamic Finance**, JohnWiley&Sons Ltd., England
- Ayub, Muhammad (2017), **İslami Finansı Anlamak** (Çev. Ed. Suna Akten Çürük, Raif Parlakkaya), 1.baskı, İktisat Yayınları, İstanbul
- Aydın, Üzeyir ve Ağan, Büşra (2017), **Davranışsal Finans, Finansal Yatırım Kararlarının Davranışsal Temeli**, 1.baskı, Ekin Yayınları, Ankara
- Aydın, Salih ve Güneysu, Yusuf (2022), "Aşırı Güven Eğilimi ile Yatırım Performansı Arasında Risk Eğiliminin Aracılık Rolü: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 37, 157-172
- Azmat, Saad vd.(2021),"Religiosity, Neglected Risk and Asset Returns: Theory and Evidence From Islamic Finance Industry", **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money**, [https: //doi.org/10.1016/j.intfin.2021.101294](https://doi.org/10.1016/j.intfin.2021.101294) (19.04.2021)
- Bafra, Erdem (2015), **Katılım Bankacılığı Uygulamasında İslami Bankacılık Sözleşmelerinin Temelleri**, 1.baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Bafra, Erdem (2016), **İslami Bankacılıkta Sukuk (KiraSertifikaları) ve Uygulaması**, 1.baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Balkanlı, Cemil (2019), **Katılım Bankası Çalışanlarının İslami finans Hassasiyeti (Marmara Bölgesi Örneği)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bardakoğlu, Ali (2002), "Kumar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 26, içinde (364- 367), [http: //www.islamansiklopedisi.info/](http://www.islamansiklopedisi.info/) (14.07.2017)
- Bayar, Yılmaz (2011), "Yatırımcı Davranışlarının Davranışçı Yaklaşım Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 133-160

- Bayındır, Servet (2004), **Faizsiz Bankacılık İşlemlerinin İslâm Fıkıhı'ndaki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bayındır, Servet (2007), “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 249-273
- Bayındır, Servet (2015), **Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)**, 1.baskı, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul
- Bayındır, Servet (2021), **40 Soruda Sukûk ve Borsa**, 1.baskı, İktisat Yayınları, İstanbul
- Bedir, Murteza (2010), “Sünnet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 38, içinde (150- 153) [http: //www.islamansiklopedisi.info/](http://www.islamansiklopedisi.info/) (14.07.2017)
- Bekereci, Nur Esra (2018), **İslami Finansal Okuryazarlık Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Bir Alan Araştırması**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bildirici Çalık, Esra (2021), “Katılım Bankası Personelinin İslami finansal Bilgi Düzeyinin ve Faizsiz Bankacılık İlkelerine Duyarlılığının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2021, Sayı: 52, 361-392
- Borsa İstanbul**, [https: //borsaistanbul.com/tr/endeks/1/3/katilim](https://borsaistanbul.com/tr/endeks/1/3/katilim), (23.12.2023)
- Borsa İstanbul**, [https: //borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/102/bist-katilim-50](https://borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/102/bist-katilim-50), (16.01.2024)
- Borsa İstanbul**, [https: //borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/108/bist-katilim-30](https://borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/108/bist-katilim-30), (16.01.2024)
- Bostancı, Faruk (2003), “**Davranışçı Finans**”, Yeterlilik Etüdü, Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi, İstanbul, 1-45
- Bozkuş, Sezer ve Üçdoğru, Şenay (2007), “Hanehalkı Tasarruf Tercihleri Türkiye Örneği”, **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, 24-25 Mayıs 2007, Malatya,.1-20
- Bozkurt, Ayhan (2019), **Katılım Bankacılığı Kapsamında Katılım Emeklilik Yatırım Fonları Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Böyükaslan, Adem (2012), **Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Afyonkârahisar Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Büyükoztürk, Sener (2002), “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Gelistirmede Kullanımı”, **Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Sayı: 32, 470-483
- Büyükoztürk, Şener vd. (2014). **Sosyal Bilimler İçin İstatistik**, 15. Baskı, Pegem Yayınları, Ankara

- Camgöz, Mevlüt (2018), **İslami Sermaye Piyasaları, Araştırma-İnceleme**, 1.baskı, Ekin Yayınevi, Ankara
- Canbaş, Serpil ve Kandır, Serken Yılmaz (2007), “Yatırımcı Duyarlılığının İmkb Sektör Getirileri Üzerindeki Etkisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, 219-248
- Canbaz, Mustafa (2016), **Katılım Bankacılığı**, 1.baskı, BetaYayınları, İstanbul
- Canbaz, Muhammet Fatih (2019), **İslami finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen ve Katılım Bankaları İçin Bir Model Önerisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Canbaz, Muhammet Fatih (2020), “İslam İktisadı ve Finansında Temel Sorunlar”, **KOCATEPEİİBF Dergisi**, Aralık 2020, 22(2), 244-257
- Canbaz, Muhammet Fatih (2022), “Türkiye’de İslami Bankacılığın Düünden Bugüne Gelişimi” **Journal of International Banking, Economy and Management Studies**, Vol.: 5 Issue: 1 Year: 2022, 28-60
- Canbaz, Muhammet Fatih ve Çonkar, Kemalettin (2020), ”Karz-ı Hasen ve Katılım Bankalarının Tecrübesi”, Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (49-67), Nobel Yayınları, Ankara
- Canbay, Şerif ve Pirali, Kerem (2019), “Türkiye’de İslami Finans Enstrümanlarına Yeni Bir Model Önerisi: Karz-ı Hasen ve Robertson Gecikmesinin Finansman Kaynağı Olarak Kullanımı”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, 285-299
- Charles, Amélie vd. (2015), “Risk and Ethical Investment: Empirical Evidence From Dow Jones Islamic indexes”, **Research in International Business and Finance**, No. 35, 33–56
- Cebeci, İsmail (2010), **Modern İslam İktisadı Literatüründe Murabaha Tartışmaları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Cebeci, İsmail (2019), “Sukûk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: Ek-2, içinde (523-527) <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.01.2023)
- Chusniah, Dita N.A ve Samsuri, Andriani (2023), “A Systematic Literature Review of Religiosity on Cumsumers’ Desicions in Choosing Islamic Bank”, **JPS (Jurnal Perbankan Syariah)**, Oktober 2023, Vol.4, No.2, 249-265
- Çambel, Hakan (2017), “Katılım Bankaları Tarafından Uygulanan Fon Toplama ve Fon Kullandırma Yöntem ve Esasları”, Feridun Kaya (Ed.), **Katılım Bankacılığı**, 1.baskı içinde (126-146), Beta Yayınları, İstanbul
- Çağrı, Mustafa (1993), “Cimrilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 8 içinde(4-5) <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.07.2017)

- Çakar, Recep (2020), "Zekatın Kurumsallaşması: Türkiye Sermaye Piyasalarında Bir Uygulama", Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (15-25), Nobel Yayınları, Ankara
- Çakmak, Ahmet ve Ünal, Efe (2024), "Yüksek Öğretimde İslami finansın Son 35 yılı: 1989-2023 Arası Dönemde Türkiye’de İslami finans Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi". **Journal of Islamic Economics**, 4(1), 57-76
- Çalık, Abdurrahman (2011), **Tekâfül Sigorta Sistemi ve Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çalış, Nevzat (2023) "İslami finansal Okuryazarlığın Türkiye ve İslam Ülkeleri Kapsamında Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi" Burak Darıcı, Şeyma Şahin Kutlu, Mustafa Kevser (Ed.), **Finans ve Mutluluk Ekonomisi**, 1.baskı içinde (s.19-35), Ekin Yayınevi, Ankara
- Çalışkan, İbrahim (1989), "İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 31(1-4), 348-366
- Çanakcı, Mehmet (2014), "Çok Kutuplu Dünyada İslami finans Piyasalarının Gelişimi ve Sukuk İhraçları", **Türkiye İslam İktisadi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 43-58
- Çankaya, Serkan (2015), "Portföylerde Getiri ve Risk Hesaplamaları", Feridun Kaya (Ed.), **Finansal Yönetim**, 1.baskı içinde (459-469), Beta Yayınları, İstanbul
- Çatak, Çiğdem ve Yılmaz Arslan, Sena (2023), "Behavioral Investor Types- Determinants of Individual Investors' Financial Risk Tolerance", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Temmuz 2023 (99), 223-236
- Çelik, H.Eray vd. (2011), "Yapısal Eşitlik Modellemesinde Çok Değişkenli Normallik Varsayımı Altında Bir Uygulama" , **E-Journal of New World Sciences AcademyPhysical Sciences**, 3A0042, 6, (4), 112-123
- Çelik, Serkan ve Kaya, Feridun (2017), "Gözde Finansman Aracı; Sukuk", Feridun Kaya (Ed.), **Katılım Bankacılığı**, 1.baskı içinde (147-193), Beta Yayınları, İstanbul
- Çerezci, Esra Tuğçe (2010), **Yapısal Eşitlik Modelleri ve Kullanılan Uyum İyiliği Endekslerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Fen Bilimleri Enstitüsü
- Çıkmaz, Teyfik (2023), **Davranış Eğilimleri ve Sosyo Demografik Özelliklerin Borsaya Katılım Üzerindeki Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Çokluk, Ömay vd. (2010), **Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları**. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara

- Çömlekçi, İstemi (2017), “İslami Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerine Bir Araştırma”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 63, 1423-1439
- Demir, Fatih (2023), “Rasyonel ve İrrasyonel Yatırımcı Duyarlılığı İle Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Etkileşim: BRICS ve MIST Ülkeleri Örneği”, **İktisat, Finans ve Bankacılık Alanında Teoriler, Politikalar ve Uygulamalar**, Gazi Kitapevi, <https://www.researchgate.net/publication/374926184>, (17.12.2023)
- Demir, Yusuf ve Kocabıyık, Turan (2008), “Türkiye’de Kurumsal Yatırımcılar ve Kurumsal Yatırımcıların Portföy Oluştururken Gösterdikleri Davranış Şekillerine İlişkin Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt. XXIV, Sayı.1, 181-197
- Demir, Ozan (2020), **Kooperatif Katılım Bankacılığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Demireli, Erhan (2008), “Etkin Piyasa Kuramından Sapmalar: Finansal Anomalileri Etkileyen Makro Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma”, **Ege Akademik Bakış**, Vol. 8, No.1, 215-241
- Deniz, Kaan Z. (2020). **Herkes İçin İstatistik Olay**, Nobel Yayınları, Ankara
- Deniz, Arzu ve Erciş, Aysel (2008), “Kişilik Özellikleri İle Algılanan Risk Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, Temmuz, 301-330
- Deniz, Abdulkaki (2006), **İslam Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Din, Sajid Mohy Ul vd. (2021), “The Impact of Behavioral Biases on Herding Behavior of Investors in Islamic Financial Products” **Frontiers in Psychology**, February, Vol: 11, Article no: 600570, www.frontiersin.org (19.04.2021)
- Dinç, Yusuf (2020), **Faizsiz Finansal Okuryazarlık Araştırma Raporu**, 1.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul
- Dinç, Yusuf vd (2023), “Revisiting The Concept of Islamic Financial Literacy in a Boundaryless Context: Cross-country Comparison of Islamic Financial Literacy”, **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, 14/8, 1364-1382
- Dizdarlar, H. Işın ve Şenel, Öykü (2016), “Yatırımcıların Risk Alma Davranışı Üzerine Bir Uygulama”, **International Journal of Social Sciences and Education Research**, Cilt: 2, Sayı: 3, 992-1009
- Doğan, Lütfi (2004), **Sünnetin Işığında İslâm Ahlâkının Esasları (63 Hadis-i Şerif ve Açıklamaları)**, 1.Baskı, Yurt Ofset, İstanbul

- Doğan Altundere, Merve Büşra (2020), “İslami Finans Okuryazarlığı ve Finansal Tercihlere Etkisi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, .69-98
- Dolgun, İpek (2020), **İslami finansal Okuryazarlığın Kavramsal Önemi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Uygulamalı Bir Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Döm, Serpil (2003), **Yatırımcı Psikolojisi: İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma**, 1.baskı, Eylül 2003, Değişim Yayınları, İstanbul
- Dönmez, İbrahim Kâfi (2000), “İcmâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde (417-431), cilt: 21, <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.07.2017)
- Döndüren, Hamdi (1993), Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi, Erkam Yayınları, İstanbul
- Döndüren, Hamdi (1996), “İslam Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri”, **İlam Araştırma Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Temmuz-Aralık, 53-80
- Durusoy, Ali (2002), “Kıyas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde (525-529), cilt: 25, <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.07.2017)
- Durmuş, Abdullah (2022), “Modern Bir Yatırım Yöntemi Olarak Yatırım Fonu”, **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2022/3, 246-271
- Ede, Müjdat (2007), **Davranışsal Finans ve Bireysel Yatırımcı Davranışları Üzerine Ampirik Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- Emeç, Abdulkadir Sezai (2021), **İslami finans ve Ekonomik Büyüme**, 1.baskı, Gazi Kitabevi, Ankara
- Engin, Cem vd. (2020), “Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Durumlarının Tespitine Yönelik Bir Alan Çalışması”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 2, 283-315
- Er, Hülya (2023), “İslami finans ve Finansal Teknolojinin Gelecekteki Rolü” Yücel, Rahmi (Ed), Akyıldız, Yaşar (Ed), Er, Hülya (Ed), **Dijitalleşmenin Finans Sektörüne Getirdiği Yenilikler**, 1.baskı içinde (91-114), Özgür Yayınları, Gaziantep
- Er, Bünyamin ve Güneysu, Yusuf (2019), “The Effect of Political Identity Definiton on Islamic Finance Perception in Turkey”, **Global Journal of Economics and Business Studies**, Cilt: 8 Sayı: 16, 52-60
- Eren, Eren (2000), **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, 1.baskı, BetaYayınevi, İstanbul
- Erdoğan, Seyfettin vd. (2020), “The Effects of The Covid-19 Pandemic on Conventional and Islamic Stock Markets In Turkey”, **Bilimname XLII**, 2020/2, 89-110

- Erdoğan, Aytaç (2020), **Katılım Bankacılığı Müşterilerinin İslami finansal Okuryazarlığı ve Yatırım Tercihleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Erdoğan, Fatma (2022), “Cumhuriyet Döneminde İslami finansın Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **Journal of Academic Opinion**, 2022 2(2), 48-53
- Fama, Eugene (1970), “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work”, **The Journal of Finance**, May, Vol: 25, No: 2, 383-417
- Fauzi, Rizal Ula Ananta vd. (2020), “The Influence Of Religiosity, Profit Loss And Sharing And Corporate Image Toward Consumer Intentions Of Muamalat Bank Financing”, **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies** 6/2 (2020): 105-123
- Fauzi, Rizal Ula Ananta vd. (2021a), “The Role of Trust as Mediator in the Effect of Religiosity and Bank Image towards Consumers’ Intention: An Empirical Case Study of Bank Muamalat, Indonesia”, **Asia Pacific Journal of Social Science Research**, Volume 6 Issue 1
- Fauzi, Rizal Ula Ananta vd. (2021b), “The Effect of Religiosity, Profit Loss And Sharing on Consumer Trust and Intention to Financing in Islamic Bank”, **Li Falah-Jurnal Studi Ekonomi Dan Bisnis Islam**, Volume 6 (No.2)
- Fettahoğlu, Sibel (2015), “Hane Halkının Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Kocaeli’nde Bir Araştırma”. **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 67, 101-116.
- Field, Andy (2009). **Discovering statistics using SPSS**. 3 rd edition, Sage Publications, New York
- Firdausil, Muhammad R. A ve Kasri, Rahmatina A. (2022), “Islamic Financial Literacy Amongst Muslim Students in Indonesia: A Multidimensional Approach”, **AL-MUZARA’AH** , Special Issue 2022, DOI: 10.29244/jam.specialissue2022, 77-94
- Fisher, Kenneth L ve Statman, Meir (2000), “Investor Sentiment and Stock Returns”, **Financial Analysts Journal**, 16-23
- Graham, Benyamin, Zweig, Jason ve Buffett, Warren E. (2021), **Akıllı Yatırımcı**, (Çev. Güneş Yıldız), 15.baskı, Epsilon Yayınları, İstanbul
- Gazel, Sümeyra (2016), **Davranışsal Finans Psikolojik Eşik ve Önyargılar**, 2.baskı, Detay Yayıncılık, Ankara
- Gezgin, Yusuf Erdem (2020), **Altın Müdahale İşlemleri: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme**, 1.baskı, İktisat Yayınları, İstanbul
- Göçer, Şerife ve Karaca, Süleyman Serdar (2019), **Davranışsal Finans, Hisse Senedi Piyasasında Sürü Davranışı (Teori ve Uygulama)**, 1.baskı, Ekin Yayınları, Ankara
- Gökmen, Habil (2012), **Finansal Okuryazarlık**, 1.baskı, HiperlinkYayınları, İstanbul

- Güçlü, Fatih (2019), “Katılım 30 Endeksinin Zamanla Değişen Betası”, **International Journal of Economic and Administrative Studies (UIID-IJEAS)**, ISSN: 1307-9832, 115-126
- Güçlü, Fatih ve Kılıç, Metin (2020), “İslami finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami finansa Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 75-91
- Gül, Sefer (2021), **İstanbul Finans Merkezi Projesi’nin Türkiye’de İslami finansa Katkısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Gülbaran, Çiğdem (1990), **Finansal Kiralama (Leasing) ve Türkiye Uygulaması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Güler, Rıdvan (2023), **Bireysel Yatırımcıların Finansal Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler: Bartın İli Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Gümüş, Fatih B. vd. (2013), “Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararları Üzerinde Etkili Olan Demografik ve Psikolojik Faktörlerin Tespiti Üzerine Bir Çalışma: Türkiye ve Azerbaycan Uygulaması”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 6, 71-93
- Günay, Hacı Mehmet (2010), “Tağrir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 39, içinde (375-376), <http://www.islamansiklopedisi.info/> (14.07.2017)
- Gündoğdu, Aydın (2021), **Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Gündoğdu, Aysel (2016), **Finansal Piyasalar ve Kurumlar**, 1.baskı, SeçkinYayınevi. Ankara
- Güney, Güven (2023), “Türkiye’de İslami Finansa Dijital Bankacılık Anlayışı”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, 932-944
- Güney, Necmeddin (2020), **40 Soruda Ortaklıklar**, 1.baskı, İktisatYayınları, İstanbul
- Güngören, Muaz (2013), Bir Finansal Enstrüman Olarak Sukuk Katılım Bankalarına Uyum Modellemesi, **İstanbul Ticaret Odası Yayınları**, Yayın no: 2012-38
- Güngör, Sezen ve Demirel, Engin (2018), **Davranışsal Finansa Yatırımcı Önyargıları**, 1.Basım Alfa Yayınları, İstanbul
- Güngör, H.Yusuf ve Güleç, Resul (2021), “Muhafazakârlık Tutumunun Finansal Davranışlara Etkisi Adıyaman İlindeki Kamu Personeli Üzerine Bir Araştırma”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6/12, 1-14
- Hadisler**, bkz. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/> (14.12.2023)

- Hancı, Melahat (2007), **Katılım Bankalarında Sigortacılık İşlemleri ve Uygulaması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hatipoğlu, Mercan (2019), **Dünyada ve Türkiye’de İslami finans Araştırma ve İnceleme**, 1.baskı, Ekin Yayınları, Ankara
- Hazıroğlu, Temel (2019), Katılım Felsefesi ve İnsani Bankacılık, (Ed.Şakir Görmüş; Ahmet Albayrak ve Aydın Yabanlı), **Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı**, 2.baskı içinde (26-36) , TKBB Yayınları, Ankara
- Hitchner, James, R. (2006), **Financial Valuation: Applications and Models**, John Wiley and Sons, ABD
- Husin, Maizaitulaidawati Md. vd. (2021), “Stock Investment Decision: The Impact of Investor’s Perceived Trust, Religiosity and Attitude” , **The International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences**, 11, 400-418
- Işık, Mine (2021), **Katılım Bankacılığının Sektör İçerisindeki Payının Arttırılmasında İslami Finansal Okuryazarlığın Önemi: Türkiye ve Malezya Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- İçke, Başak Turan (2017), **Finansal Okuryazarlık, Finansın Dilinden Anlıyor muyuz?**, 1.baskı, Beta Yayınları, İstanbul
- İlhan, Mustafa ve Çetin, Bayram (2014), “LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması”, **Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi**, Cilt5, Sayı: 2, 26-42
- Iqbal, Zamir (1997), “İslamic Financial Systems”, **Finance & Development**, June, Vol: 34, No: 2, 42- 45
- İSEDAK Raporu (2019)**, İslami Fon Yönetimi, İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi, Haziran 2019, ISBN: 978-605-2270-27-1
- İslah, Sevim Ezgi (2018), **Bireysel Yatırımcıların İslami finansal Okuryazarlığı Üzerine TR63 Bölgesinde Ankete Dayalı Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- IFSB İslami Finansal İstikrar Raporu (2023)**, İslami Finansal Hizmetler Kurulu, https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/Islamic-Financial-Services-Industry-Stability-Report-2023_En.pdf (16.01.2024)
- İslamic Finance News (IFN) (2021)**, Yıllık Rehber, <https://www.islamicfinancenews.com/supplements/ifn-annual-guide-2021> (01.05.2021)

- Islamic Research And Training Institute (IRTI) (1993)**, A Bibliography of Islamic Economics, Jeddah
- Junaidi, Junaidi vd. (2021), “The Consumers’ Commitment and Materialism on Islamic Banking: The Role of Religiosity”, **Journal of Islamic Marketing**, <https://doi.org/10.1108/JIMA-12-2020-0378>
- Kaban, Tolga (2018), **Katılım Bankalarının Kurumsal Müşterilerinin İslami finans ve İslami Piyasalama Anlayışlarının Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kahraman, Abdullah (2021), **40 Soruda Faiz**, 1.baskı, İktisat Yayınları, İstanbul
- Kalaycı, Şeref (2010), “Faktör Analizi”, Şeref Kalaycı (Ed.), **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, 5.baskı içinde (321-331), Asil Yayınları, Ankara
- Kamu İstihdam Sayıları (2024)**, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami> erişim tarihi: 21.05.2024
- Karan, Mehmet Baha (2004), **Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi**, Gazi Yayınevi, Ankara
- Karadeniz, Hakan (2023), **Türkiye’de Katılım 30 ve BİST 30 Endekslerinin Performanslarının Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü-Eğitim Enstitüsü
- Karagöz, Yalçın (2016), **SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler**, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara
- Karagöz, Yalçın (2019), **SPSS ve AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler**, 2. Basım, Nobel Yayınları, Ankara
- Karakahya, Bestami ve Çelik, Süleyman (2017), “Katılım Bankacılığı Finansman Sistemi: Temel İlkeler ve Uygulama Esasları”, Feridun Kaya (Ed.), **Katılım Bankacılığı**, 1.baskı içinde (79-105), Beta Yayınları, İstanbul
- Karakuş, Toprak Ferdi (2019), **Genel Olarak Finansal Okuryazarlık ve İslami finansal Okuryazarlık: Adana İlinde Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karakuş, Toprak Ferdi (2022), “Yatırımcı Davranışında Bilişsel Önyargılar ve Hevristikler”, **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(16), 57-70
- Karaoğlu, Sadık (2020), “İslami finans Literatürünün Retrospektifi: Geçmiş ve Gelecek Öngörülleri Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 39, Güz 2020/3, 1088-1106
- Katılım Finans**, <https://katilimfinans.com.tr/islami-finans/kuresel-sukuk-ihraci-2024-te-170-milyar-dolara-ulasacak-h14507.html>, (17.01.2024)

- Katırcı, Yasemin (2020), “Müşterilerin Banka Tercihlerini Rasyonelleştirme Gerekçeleri Üzerine Bir Araştırma: Diyanet Personeli Örneği “, **Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar**, TKBB Yayınları, Yayın No: 12, <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Finansmaninda-Yeni-Yaklasimlar-2020.pdf> (19/04/2021)
- Kaya, Feridun ve Doğan, İrfan (2017), “Faizsiz Sigortacılık: Tekafül”, Feridun Kaya (Ed.), **Katılım Bankacılığı**, 1.baskı içinde (214-236), Beta Yayınları, İstanbul
- Kayış, Aliye (2010), “Güvenirlilik Analizi”, Şeref Kalaycı (Ed.), **SPPS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, 5.baskı içinde (404-409), Asil Yayınları, Ankara
- Kaynak, Zeynep Nebile (2012), **Yapısal Eşitlik Modelleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi- Fen Bilimleri Enstitüsü
- Keith, Timothy Z. (2015), **Multiple Regression and Beyond An Introduction to Multiple Regression and Structural Equation Modeling**, 2nd Edition, Routledge Taylor & Francis Group, New York
- Keleş, Emrah ve Arat, M. Emin (2016), “Yatırımcı Duyarlılığı Temsilcileri ve Sermaye Getirilerinin Tahmini”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 12, Sayı 45, Ocak, 307-326
- Keleş, Ali (1998), **İslâm’a Göre Para Kavramı, Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Keleş, Fatmatüzzehra (2019), **Duygusal Zekâ ve Dindarlık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kendirli, Selçuk ve Kaya, Aslıhan (2015), “Davranışsal Finans Yaklaşımı İle Çorum Ve Yozgat İllerindeki Yatırımcıların Karşılaştırması”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 225-254
- Kervan, Serkan (2018), **İslami finans ve Türkiye’de İslami finans Araçlarının Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kettel, Brian (2011), **Introduction to Islamic Banking and Finance**, 1.baskı, Wiley Publication, England
- Kevser, Mustafa ve Doğan, Mesut (2021), “Islamic Financial Literacy and Its Determinants: A Field Study on Turkey”, **JTSR** , 28, 91-120
- Kılıç, Ahsen Asiye (2019), **Yetişkinlerin Aldıkları Din Eğitimi İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki (İsmek Örneği)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Kıyılar, Murat ve Akkaya, Murat (2020), **Davranışsal Finans**, 2.Baskı, LiteratürYayınları, İstanbul
- Kırışkan, Işın (2021), **Bireysel Emeklilik Sistemi ve Yatırımcı Davranışı İlişkisi**, 1.Baskı, AstanaYayınları, Ankara
- Klein, Paul O. vd. (2017), “Religiosity vs. Well-being Effects on Investor Behavior”, **Journal of Economic Behavior & Organization**, sayı: 138, 50–62
- Kline, Rex B. (2011), **Principles and Practice of Structural Equation Modeling**, Third Edition, The Guilford Press, New York.
- Kira Sertifikaları Tebliği**, <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=18451&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5>, (27.12.2023)
- Konak, Fatih ve Özkahveci, Esra (2021), “İslami finans Perspektifinin Finansal Piyasalara Etkisi: Katılım 50 Endeksi Üzerine Bir Uygulama”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, Cilt: 8, Sayı: 3, 217-239
- Korkmaz, Ahmet Cihan (2020), **Katılım Bankacılığında Piyasalama Stratejileri ve Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi- Finans Enstitüsü
- Korkmaz, Sezai (2020), “Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması”, **Bilimname XLIII**, 2020/3, 437-460
- Kotler, Philip (2000), **Marketing Management**, The Millenium Edition, Prentice Hall International, Inc., New Jersey.
- Kumaş, Mehmet Salih (2006), “Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması- Mudarabe- Commenda Karşılaştırması”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1,369-383
- Kurân-ı Kerîm Diyanet Meali**, bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr> (14.07.2017)
- Kur'an Yolu Tefsiri**, bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir> (14.12.2022)
- Kuzkun, İbrahim (2013), **Yatırımcılarda Risk Alma Düzeyinin Belirlenmesi: Bir Alan Çalışması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Küçükşille, Engin ve Usul, Hayrettin (2012), “Bilişsel Önyargılar Ve Yatırımcı Kararlarına Etkileri”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 4, Nisan-Eylül, 24-35
- Küden, Murat (2014), **Davranışsal Finans Açısından Bireysel Yatırım Tercihlerinin Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Latiff, Hajah Salma (2020), “Mudârebenin Risk Profili ve Muhasebe Yöntemi”, Angelo M. Venardos (Ed.)İslami Bankacılıkta ve Finansta Güncel Meseleler; **Mevcut Sistemde Direnç ve İstikrar**, (Çev. Serap Turgut Umut), 1.baskı içinde (65-85), İktisat Yayınları, İstanbul

- Lin, Tom C.W. (2015), “Reasonable Investor (s)”, **Boston University Law Review**, Vol.95, No.2, March, 461-518
- Lewis, Mervyn K. ve Kaleem, Ahmad (2021), **Din ve Finans: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’daki Yaklaşımların Karşılaştırılması**, (Çev. Hüsnü Tekin), 1.baskı, Albaraka Yayınları, İstanbul
- Mahdzan, Nurul S. vd. (2024), “Does Islamic Financial Literacy and Motives Influence The Holdings of Islamic Financial Products? A Study on Bank Customers in Klang Valley, Malaysia”, **Journal of Islamic Marketing**, ISSN: 1759-0833
- Mahlknecht, Micheal (2020), “İslami Sermaye Piyasaları: Yatırımlar İçin Bir Büyüme Alanı”, Angelo M. Venardos (Ed.), **İslami Bankacılıkta ve Finasta Güncel Meseleler; Mevcut Sistemde Direnç ve İstikrar**, (Çev. Serap Turgut Umut), 1.baskı içinde (275-299), İktisatYayınları, İstanbul
- Malhotra, Naresh K. (2004). **Marketing Research an Applied Orientation**, 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey
- Misra, Rupali vd. (2019), “Do Religious and Conscious Investors Make Better Economic Decisions? Evidence from India”, **Journal of Behavioral and Experimental Finance**, Vol.22, 64-74
- Memiş, Salih (2017), **Helal Pazarlama**, 1.baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya
- Meydan, Cem Harun ve Şeşen, Harun (2011), **Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları**, 1.baskı, Detay Yayıncılık, Ankara
- Murhadi, Werner R. vd. (2024), “The Effect of Financial Literarcy and Demographic Variable on Behavioral Biases”, **Asian Economic ve Financial Review**, Vol: 14, No: 4, 312-325
- Mutlu, Mesut (2016), **İslami finans Okuryazarlığı: Bir Endeks Çalışması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Mücahitoglu, Nurullah (2015), **Türkiye’de Katılım Bankalarının Finansal Kiralamadaki Yeri, Diğer Finansal Kiralama Şirketleriyle Karşılaştırılması ve Sektörde Sukuk Uygulaması Beklentileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Nasr, Seyyed Hossain. (2006). “Sünnet ve Hadis”, (Çev. İbrahim Hatiboğlu), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, 4 (1), 113-125
- Nathie, Mahmood (2009), **Islamic Equity Investments: Determinants of Investment Behaviour of Malaysian Islamic Equity Investors Under Conditions of Competing Alternatives**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Griffith University- Islamic Research Unit

- Nofsinger, John R. (2014), **Yatırım Psikolojisi**, (Çev. Sümeyra Gazel), 5.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- Nunnally, JumC. (1978). **Psychometric Theory**, 2nd Edition, McGraw-Hill, New York
- Pallant, Julie (2015), **SPSS: Survival Manual**, 4th edition, Open University Press, Berkshire
- Parlak, Fatma (2022), **Katılım Bankacılığında Davranışsal Finans Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Pehlivanlı, Davut ve Yaşar, Evren (2021), “Türkiye’nin kalkınma Reformu: Faizsiz Finans Sisteminin Güçlendirilmesine Yönelik Öneriler”, Muhammed Erkam Kocakaya (Ed.), **Faizsizlik Prensibi Çerçevesinde Değerlendirme ve Öneriler**, 1.baskı içinde (129-208), İktisat Yayınları, İstanbul
- Pilatin, Abdulmuttalip (2022), “Türkiye’deKatılım Bankacılığı Tercihi: Bölgesel Bir Araştırma”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11(3), 1042-1060
- Polat, Ali Yavuz (2021), **Davranışsal Finans Teorisi ve Kripto Paralar**, 1.baskı, Ege Akademi Yayınları, İstanbul
- Pompian, Micheal M. (2006), **Behavioral Finance and Wealth Management: How To Build Optimal Portfolios That Account For Investor Biases**, John Wiley and Sons Publication, NewJersey
- Pompian, Micheal M. (2021), **Behavioral Finance and Your Portfolio, A Navigation Guide For Building Wealth**, John Wiley and Sons Publication, New Jersey
- Pratama, Alief M. ve Utami, Sari (2024), “Pengaruh Religiustias, Lingkungan Sosial, Dan Motivasi Terhadap Kerputusan Menabung”, **Islamic Banking ve Finance Journal**, 4(1), E-ISSN: 2963-9034, 471-485
- Ruppert, David ve Matteson, David S. (2015), **Statistics and Data Analysis for Financial Engineering with R examples**, Second Edition, Springer Science, New York
- Okka, Osman vd. (2021), **İslami finansal Yönetim Örnek ve Örnek Çözümleri (Vaka Analizleri)**, 1.baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- Okumuş, Sinan (2014), **İslami Sigorta (Takaful) Türkiye Uygulaması**, 1.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul
- Orçun, Çağatay (2016), **Bireysel Yatırımcı Ne İster?, FinansalRiskAlgısı ÜzerineBirAraştırma**, 1.baskı,, Ekin Yayın, Ankara
- Orhan, Zeynep Hafsa (2020), **40 Soruda Katılım Bankacılığı**, 1.baskı, İktisatYayınları, İstanbul

- Öner, Muhammed Hadin ve Canbaz, Muhammet Fatih (2023), “Üniversite Öğrencilerinin İslami Finans Okuryazarlığı”, **Journal of International Banking, Economy and Management Studies**, Vol.: 6 Issue: 2 Year: 2023, 88-111
- Özcan, Seyran ve Elitaş, Cemal (2015), “Finansman Aracı Olarak Sukuk ve Muhasebeleştirilmesi”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 17(3), 559-586
- Özçelik, Havva (2018), **Bireysel Yatırımcıların Finansal Yatırım Tercihlerinin Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi: İstanbul İli Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özdemir, Mücahit (2020), **40 Soruda Karz-ı Hasen**, 1.baskı, İktisat Yayınları, İstanbul
- Özdemir, Erkan ve Sözen, Müslime (2019), “Katılım Bankaları Müşterilerinin Hizmet Kalite Algılarının Müşteri Tatmini ve Sadakati Üzerindeki Etkisi: Katılım Bankaları Müşterileri Üzerinde Bir Araştırma”, **Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar-II**, Yayın No: 11 içinde (91-124), TKBB Yayınları <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Finansmaninda-Yeni-Yaklasimlar-II.pdf> (erişim tarihi: 19/04/2021)
- Özen, Emrullah (2019), **Katılım Bankacılığına Özgü Yatırım Araçları ve Dünyada Katılım Bankacılığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- Özen, Ercan vd. (2016), “Faizsiz Bankacılık Algısı: Uşak İli Örneği”, **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies**, 2/4, 1-19
- Özerol, Hakan (2011), **Davranışsal Finans**, 1.baskı, ElmaYayınevi, Ankara
- Özgür, Ersan (2007), **Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Özgür, Ersan (2021), **İslâmi Finans Türkiye İçin Küresel Strateji İstanbul İslâmi Finans Merkezi**, 1.baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- Öztürk, Ali Osman vd. (2021), **Yeni Başlayanlar İçin İslami Bankacılık ve Finans**, 1.baskı, Hiperyayın, İstanbul
- Samar, Mahmut (2019), **İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi**, 1.baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul
- Sansar, Nazlı Gamze (2016), “Değişen Finansal Akımlar: Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına”, **İGÜSBD**, Cilt: 3, Sayı: 2, Ekim, 135-150
- Saraç, Mehmet ve Kahyaoğlu, Mehmet Burak (2011), “Bireysel Yatırımcıların Risk Alma Eğilimine Etki Eden Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörlerin Analizi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, Cilt: 5, Sayı: 2, 135-157

- Saraç, Mehmet (2015), **Finansal Yönetim**, [http: //content.lms.sabis.Sakarya.edu.tr/Uploads/59053/28262/finans_dersnotlari-2015.pdf](http://content.lms.sabis.Sakarya.edu.tr/Uploads/59053/28262/finans_dersnotlari-2015.pdf), (21.06.2017)
- Saray, Öznur ve Güngör, Selim (2023). “İslami Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Tokat İli Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 54, 309-333.
- Sarı, Salim Sercan ve Yiğiter, Şule Yüksel (2020), “Yatırımcı Duyarlılığının Hisse Senedi Getirilerindeki Rolü ve Tüketici Güven Endeksiyle Ölçülmesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Ocak, Cilt: 34, Sayı: 1, 77-97
- Sarıgül, Haşmet (2015), “Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği Geliştirme, Geçerlilik ve Güvenirlik”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13 Sayı: 1 Ocak 2015, 200-218
- Sapuan, Noraina Mazuin (2016), “An Evolution of Mudarabah Contract: A Viewpoint From Classical And Contemporary Islamic Scholars”, **Procedia Economics and Finance**, 35, 349-358
- Savaşan, Fatih vd. (2013), “Dindar/ Muhafazakâr İşadamları Perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı”, **Rapor, Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, www.pesar.org (15.05.2016)
- Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)**, [https: //spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3-Yatirim%20Fonlari.pdf](https://spk.gov.tr/data/61e34f9a1b41c61270320792/3-Yatirim%20Fonlari.pdf) (15.01.2024)
- Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (SERPAM) (2013)**, “İslami Finsna”, Araştırma Notları, Mayıs [https: //cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=islami_finans\[1\].pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=islami_finans[1].pdf) (19/04/2021)
- Sektioğlu, İrfan (2012), **Dindarlığın Bireysel Yatırımcı Kararları Üzerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sezer, Durmuş (2013), **Yatırımcı Davranışlarının Etkinliği ve Psikolojik Yanılsamalar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Shadid, Ahmad Usman vd.(2022), “Corporate Social Responsibility, Intrinsic Religiosity, and Investment Decisions”, **Journal of Behavioral and Experimental Finance**, 34, 1-9
- Shleifer, Andrei (2004), **Inefficient Markets, An Introduction to Behavioral Finance**, Oxford University Press, New York
- Statman, Meir (2011), **What Investors Really Want?**, The McGraw-Hill Comp, New York
- Statman, Meir (2014), “Behavioral Finance: Finance With Normal People”, **Borsa Istanbul Review**, 14, 65-73

- Subhani, Azeemuddin (2001), **The Islamic Doctrine Of Riba Prohibition**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University- Intitute of Islamic Studies, Montreal
- Sumer, Serpil ve Dilmaç, Murat (2021), “Kırsalda Katılım Bankacılığı Algısı: Oltu Örneği”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 26, Sayı: 103, 259-378
- Sümer, Nebi (2000), “Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar”, **Türk Psikoloji Yazıları**, 3(6), 49-74
- Süngü, Şadi Taha ve Dilek, Serkan (2020), “Katılım Bankaları ile Konvansiyonel Bankaların İşleyişlerine Yönelik Müşteri Algı Farklılıklarının Analizi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 9(5), 3966-3987
- Syukriah, Ali vd. (2014), “Factors Influencing Investors’Behavior in Islamic Unit Trust: An Application of Theory of Planned Behavior “, **Journal of Islamic Economics, Banking and Finance**, Vol. 10 No. 2, April- June 2014, 183-201
- Şaban, Zekiyyüddin (2014), **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara
- Şahin, İbrahim Erem (2020), “İslami finans ve İslami finansta Uygulanan Temel Finansman Modelleri”, Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (113-126), Nobel Yayınları, Ankara
- Şahin, Eyyüp Ensari (2020), “Blokzincir Teknolojisi ve İslami finans”, Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (127-138), NobelYayınları, Ankara
- Şahin, Yusuf (2019), **Katılım Bankacılığında Türev Ürünler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- Şahin, Bertaç Şakir ve Arzova, Sabri Burak (2021), **Tarımın Faizsiz Araçlarla Finansmanı ve Muhasebeleştirilmesi**, 1.baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- Şamandar, Öznur ve Çömlekçi, İstemi (2019), “KişilikTiplerinin Davranışsal Finans Kapsamında Değerlendirilmesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, Cilt. 21, Sayı.2, 557-575
- Şen, Sedat (2020), **Mplus ile Yapısal Eşitlik Modellemesi**, Nobel Yayıncılık, Ankara
- Şen, Fatima Kübra (2019), **Bireysel Emeklilik Fonlarının Katılım Bankacılığı ve Mevduat Bankacılığı Arasında Karşılaştırmalı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi- Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- Şen Küçük, Gülşah (2021), **Davranışsal Finans Açısından Geleneksel ve İslami Bankacılığın Karşılaştırılması Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Şencan, Hüner (2005), **Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik**, 1.baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Şenkesen, Evrim (2009), **Davranışsal Finans ve Yatırımcı Duyarlılığının Tahvil Verimi Üzerindeki Etkisi: İMKB Tahvil ve Bono Piyasasında Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şimşek, Mustafa Hakan (2020), **Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişimi ve 2025 Vizyonu**, Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tabachnick, Barbara G. ve Fidell, Linda S. (2013). **Using Multivariate Statistics**, Pearson Education, Boston
- Tağtekin, Özlem (2016), **Fiziki Altın Ve Altına Dayalı Yatırım Araçlarına Yönelik Yatırımcı Davranışına İlişkin Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Takma, Çğdem ve Atıl, Hülya (2006), “Bootstrap Metodu ve Uygulanışı Üzerine Bir Çalışma 2. Güven Aralıkları, Hipotez Testi ve Regresyon Analizinde Bootstrap Metodu”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 43(2), 63-72
- Temizel, Fatih ve Bayram, Fatih (2011), “Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 73-86.
- Taner, Süleyman (2011), **An Analysis of ‘Murābaḥa to Purchase Orderer’ with Particular Reference to Turkey and Its Adaptation to AAOIFI Standards**, Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi, Manchester University- Faculty of Humanities
- Taner, Berna ve Akkaya, G. Cenk (2005), “Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 27, Temmuz, 47-54
- Tekin, Bilgehan (2020), “Davranışsal Finans ve İslami finansın Etkileşimi”, Musa Öztürk (Ed.), **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, 1.baskı içinde (141-160), Nobel Yayınları, Ankara
- Terzi, Hasan vd. (2019), “Bireysel Müşterilerin Katılım Bankalarını Tercih Etme Tutumlarını Etkileyen Faktörlerin belirlenmesi Üzerine Kültürlerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma: Türkiye ve Avrupa Örneği”, **Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar-II**, Yayın No: 11 içinde(165-197), TKBB Yayınları, <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Finansmaninda-Yeni-Yaklasimler-II.pdf> (19/04/2021)
- Tomak, Serpil (2022), **Bireysel Finansal Okuryazarlık**, 1.baskı, Detay Yayıncılık, Ankara

- Toraman Cengiz vd. (2015), “İslami Bankacılık Faaliyetlerine Yönelik Müşteri Algısı Üzerine Bir Araştırma”, **Gaziantep Universit Journal of Social Sciences**, 14(4), 761-779
- Tufan, Ekrem (2008), **Davranışsal Finans, Finansal Kararların Yönlendiren Sosyal Psikolojik Anomalilerin Davranışsal Finans Bağlamında İncelenmesi ve İMKB Açısından Değerlendirilmesi**, 1.baskı, İmaj yayınevi, Ankara
- Turan, Yahya ve Demirci, İslam (2019), “Akademisyenlerin Faiz ve Faizsiz Finans Kullanımına Yönelik Tutumları”, **Bilimname XXXIX**, 2019/3, 247-284
- Turay, Fatih (2019), **Finansal Açidan İslâm Borçlar Hukuku (İslâmi Finans Teorisi)**, 1.baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul
- Turguttopbaş, P. Neslihan (2008), **Yatırımcı Davranışlarının Finansal Kararlara Etkileri Ve Davranışsal Finans Teorilerinin İmkb’de Test Edilmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Türk, Burcu (2020), **Katılım Bankacılığına Üniversiteli Gençlerin Bakışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Türkan, Yavuz ve Arpacık, Mustafa (2017), “Din Görevlilerinin Katılım Bankacılığına Bakış Açısı: Bingöl İlinde Bir Uygulama”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 14, 233-244
- Türkan, Yavuz vd. (2020), **İslamî Finans ve Bankacılıkla İlgili Yeni Model Önerileri**, Yavuz Türkan (Ed.), 1.Baskı, Ekin Yayınevi, Ankara
- Türkiye Sermaye Piyasaları Merkezi Saklama ve Veri Depolama Kuruluşu (MKK)**, <https://www.mkk.com.tr/veri-depolama-hizmetleri/e-veri/yillik-istatistiki-veriler> (29.11.2023)
- Türkiye Elektronik Fon Alım Satım Platformu (TEFAŞ)**, <https://www.tefas.gov.tr/İstatistikiRaporlar/FonBazlıİşlemHacmi.aspx> (15.01.2024)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)**, **Yıllık Sektör Yayınları**, https://tkbb.org.tr/uploads/pages/1652709610_a1611fc13f26cc179da6.pdf (26.01.2023)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)**, **Veri Peteği**, <https://tkbb.org.tr/veripetegi-detay/8>, (16.01.2024)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)**, **Veri Peteği**, <https://tkbb.org.tr/veripetegi.tkbb.org.tr>, (17.01.2024)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB)**, **Faizsiz Finans Sözlüğü**, <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Faizsiz-Finans-Sozlugu-revised.pdf> (24.12.2023)
- Türkiye Sigorta Birliği (TSB)**, <https://www.tsb.org.tr> (12.01.2023)

- Türkiye Sigorta Birliği (TSB), (2021),** SektörRaporu, https://www.tsb.org.tr/media/attachments/2021_Y%C4%B1%C4%B1_Kat%C4%B1%C4%B1m_Sigortac%C4%B1%C4%B1m_Sekt%C3%B6r_Raporu.pdf, (23.12.2023)
- Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB) Yıllık Yayınlar,**<https://tspb.org.tr/yayinlar/kategori-yillik-yayinlar/> (29.11.2023)
- Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB), (2012),** Davranışsal Finans, Sermaye Piyasasında Gündem, Sayı: 120, 6-18, www.tspakb.org.tr (15.04.2016)
- Türkiye Sermaye Piyasası Birliği (TSPB), (2011),** Sermaye Piyasası Algı ve Yatırım Potansiyeli Belirleme Araştırması, <https://www.tspb.org.tr/tr/yatirimci-algi-arastirmalari/> (25.02.2020)
- Türkiye Sermaye Piyasası Birliği (TSPB), (2019),** Türkiye Sermaye Piyasası Genel Görünümü (Aralık 2019), <https://www.tspb.org.tr/tr/veriler/> (25.02.2020)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı, 1225, 18.07.2019,** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (22.12.2022)
- Ulu, Kadir (2019), **Türkiye’de İslami finans Okuryazarlığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Usmani, Mufti Muhammad Taqi (1998), **An Introduction to Islamic Finance**, http://muftitaqiusmani.com/en/?avada_portfolio=an-introduction-to-islamic-finance (06.07.2017)
- Usta, Öcal (2014), **İşletme Finansı ve Finansal Yönetim**, 6. baskı, Detay Yayıncılık, Ankara
- Ünal, Emre (2020), **Katılım Bankacılığı ve Katılma Hesaplarının İşleyişi**, 1.baskı, Akademisyen Kitabevi, Ankara
- Ülev, Salih vd. (2022), “Katılım Bankası ve Konvansiyonel Banka Müşterilerinin Genel Risk Algısı ve Finansal Risk Toleransı”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 18(2), 82-95
- Visser, Hans (2009), **İslamic Finance, Principles and Practice**, Edward Elgar Publishing. Ltd., England
- Vural, Muhammet Fatih ve Kök, Dünder (2022). “Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyümede Nedensellik İlişkisi”, **Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi**, 9(1),183-210
- Warde, İbrahim (2000), **İslamic Finance In The Global Economy**, Edinburgh University Press, England
- Wan Ahmad, W. M. vd. (2020), "Financial Literacy Among Malaysian Muslim Undergraduates", **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, Vol. 11, No. 8, 1515-1529

- Wakefield, Jon (2013), **Bayesian and Frequentist Regression Methods**, Springer Science, New York
- Yanpar, Atilla (2015), **İslâmi Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar**, 2.baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul
- Yalçın, Kadir Can (2009), **Behavioral Finance: Investor Psychology**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- SosyalBilimlerEnstitüsü
- Yatbaz, Ayhan (2019), **Faizsiz Bankacılık Fon Kullandırma Yöntemlerinin Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında İncelenmesi: Bir Alan Araştırması**, Yayınlanmamış DoktoraTezi, Marmara Üniversitesi- Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü
- Yıldırım, Muhammed Veysel (2020), **İslami finans Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yıldırım, Murat (2015), “Getiri, Risk ve Risk Türleri”, Feridun Kaya (Ed.), **Finansal Yönetim**, 1.baskı içinde (443-458), Beta Yayınları, İstanbul
- Yıldırım, Hakan (2017), **Davranışsal Finans, Yatırımcı Davranışlarını Esas AlanModeller**,1.baskı, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul
- Yıldırım, İsmail (2014), “Tekafül (İslami) Sigortacılık Sisteminin Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, ISSN: 1309-8039, 49-58
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2021). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Yıldırtan Çakmur, Dina ve Sarılı, Selin (2020), **Uygulamalı Davranışsal Finans, Sermaye Piyasalarında Pandemi Etkisi**, 1.Baskı, Türkmen Kitapevi, İstanbul
- Yıldız, Selim Baha (2015), “Katılım 30 Endeksi ile BİST 100 Endekslerinin Perormanslarının Değerlendirilmesi”, **Finans, Politik&Ekonomik Yorumlar**, 52(606), 41-54
- Yıldız, Melek (2020), “Bireylerin İslami finans Okuryazarlık Düzeyi ve Katılım Bankası Tercihi: Türkiye Değerlendirmesi”, **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5 Sayı: 4, 730-744
- Yılmaz, Elyesa (2019), **İslami finans Araçlarının Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi: Düzce Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Düzce Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yılmaz, Nilgün (2009), **Yatırımcı Davranışını Etkileyen Faktörlerle Yatırım Kararları Arasındaki İlişki Bireysel – Kurumsal Yatırımcı Farklılaşması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Yılmaz, Veysel ve Varol, Semra (2015), “Hazır Yazılımlar ile Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS, EQS, LISREL”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 44, Nisan 2015, 28-44
- Yurttadur, Mustafa (2021), “İslami finans Araçlarının Kullanım Oranlarının Artırılması İçin Katılım Bankalarının Yaklaşımlarının İncelenmesi”, **Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 250-284
- Yusfiarto, Rizaldi vd. (2022). “Examining Islamic capital market adoption from a socio-psychological perspective and Islamic financial literacy”, **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, <https://doi.org/10.1108/jiabr-02-2022-0037> (20.06.2024)
- Yücel, A. Gökhan ve Köseoğlu, Ahmet (2020), “Do Participation Banks Contribute to Economic Growth? Time-Series Evidence From Turkey”, **Bilimname XLII**, 2020/2, 155-180
- Yüksel, Buse (2022), **Finansal Okuryazarlık ve Finansal Risk Algısı Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi- Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Yüksel, Emrullah (1999), “Din Fenomeni”, **Journal of İstanbul University Faculty of Theology**, 79-110
- Zaher, Tarek S. ve Hassan, M. Kabir (2001), “A Comparative Literature Survey of Islamic Finance and Banking”, **Financial Markets, Institutions & Instruments**, V.10, No: 4, November, 155- 199
- Zaman, Asad (2014), “Building Genuine Islamic Financial Institutions”, (Çev. Mustafa Kenan Erkan), **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2015, Year: 1, Volume: 1, Number: 2, 171-194
- Zikmund, William G. (1997). **Business Research Methods**, 5. Edition, The Dryden Press, Orlando
- Zor, İsrail ve Kandil Göker, İ. Elif (2015), “Finansal ve Davranışsal Yaklaşım Açısından Marka Değerleme ve Bir Karşılaştırma”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 51-64
- Zweig, Jason ve Graham, Benjamin (2003), **The Intelligent Investor**, Revised Edition, Harper Collins Publisher Inc., New York
- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu** (2005), T.C. Resmi Gazete, 25983 (19.10.2005)
- <https://tekaful.net/index.php/2023/06/13/tekaful-sigortaciliginin-farklari-nelerdir/> (25.12.2023)
- <https://www.statisticshowto.com/composite-reliability-definition/> (14.08.2021)
- <https://sedatsen.files.wordpress.com/2019/04/sem-teorik-sunum.pdf> (18.02.2020)

EKLER

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu katıldığınız çalışma bilimsel bir araştırma olup, araştırmanın adı İslami Finasta Yatırımcı Davranışları Üzerine İlişki ve Farklılık Analizleri: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Örnek'dir. Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr. Mustafa EMİR danışmanlığında yürütülen bir çalışmadır. Bu çalışmanın amacı **kamu çalışanlarının** İslami finans kurumlarına ve ürünlerine yönelik algılarını ve farkındalık düzeylerini tespit edilmesidir. Ayrıca yatırımcı davranışları üzerine bazı faktörlerin (duygusal, bilişsel ve kişisel) etkisini ve rolünü araştırmaktır.

Anketi yanıtlamanız en fazla **3-5 dakikanızı** alacaktır. Sizden hiçbir kişisel bilgi istenmemektedir. Formda yer alan soruları doğru bir şekilde, size en uygun gelen cevapları vererek ve **eksiksiz** olarak cevaplamanız beklenmektedir.

Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakm hakkına da sahipsiniz.

Bu form aracılığı ile elde edilecek bilgiler **üçüncü şahıslara ve kamuoyuna açık olmayıp**, elde edilen veriler **gizli kalacaktır**.

Elde edilen veriler sadece **bilimsel amaçlı** çalışmalarda kullanılacak olup sonuçlar genel ifadelerle, etik ve istatistiksel kurallarla değerlendirilecektir. Eğer araştırma ile ilgili verilen bu bilgiler dışında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız veya araştırma tamamlandığında sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız unver.akin@giresun.edu.tr e-posta adresindenve0533 612 76 09 nolu telefondan araştırmacıya ulaşabilirsiniz.

Bilimsel bir çalışmanın başarısına katkıda bulunarak zaman ayırdığınız için teşekkür ederim.

Saygı ve hürmetlerimle,

Öğr.Gör.Ünver AKIN
Giresun Üniversitesi
Giresun Meslek Yüksekokulu
Bankacılık ve Sigortacılık Bölüm Başkanı
unver.akin@giresun.edu.tr Hesap değiştir

Katılımcı Onamı

☐ Evet, çalışmaya katılmayı onaylıyorum

☐ Hayır, çalışmaya katılmayı onaylamıyorum

İslami Finasta Yatırımcı Davranışları ve Algıları Ölçeği

1.Çalışmakta olduğunuz kamu kurumunu/kamu sektörünü işaretleyiniz

- ☐Sağlık ☐Adalet ☐Tarım/Orman ☐Turizm
☐Eğitim ☐Diyanet ☐AFAD ☐Üniversite
☐DSİ ☐İl Özel idare ☐İşkur ☐Belediye
☐Güvenlik (TSK, Emniyet..vb)
☐Diğer.....(lütfen belirtiniz)

2.Kaç yıldır çalışmaktasınız?

- ☐1 yıldan az ☐1-5 yıl ☐6-10 yıl ☐11-15 yıl ☐16 yıldan fazla

3.Yaşınız

- ☐19-24 yaş ☐25-34 yaş ☐35-49 yaş ☐50 yaş ve üzeri

4.Cinsiyetiniz

- ☐Kadın ☐Erkek

5.Türkiye’de hangi bölgede yaşamaktasınız?

- ☐Marmara ☐Ege ☐Akdeniz ☐İç Anadolu
☐Karadeniz ☐Doğu Anadolu ☐Güneydoğu Anadolu

6.Yaşadığınız ili yazınız

.....

7.Eğitim durumunuz

- ☐İlköğretim ☐Lise ☐Yüksekokul ☐Fakülte ☐Yüksek lisans ☐Doktora

8.Aşağıdaki kişilik özelliklerinden hangisi size en yakın olanlarıdır? (Birden çok seçenek tercih edebilirsiniz)

- ☐Dikkatli ☐Hırslı ☐Başarı odaklı ☐Risk almayı seven
☐Sabırlı ☐Çekingen ☐Yeniliklere açık ☐Kontrolcü
☐Önyargılı ☐Temkinli/İhtiyatlı ☐Sabırsız/Aceleci ☐Endişeli
☐Stresli ☐Soğukkanlı ☐Sabit fikirli/tutucu ☐Kararsız
☐Risk almaktan korkan ☐İyimser ☐Gelecek için kaygılı
☐Özgüveni yüksek ☐Araştırmacı ☐Başkalarından kolay etkilenen

9.Medeni haliniz

- ☐Bekâr ☐Evli

10.Otomobiliniz var mı?

- ☐Evet ☐Hayır

11.Konut/daireniz var mı?

- ☐Evet ☐Hayır

12.Ailede çalışan sayısı

- ☐1 ☐2 ☐3 ☐4

13.Ailedeki çocuk sayısı

- ☐ 0 ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ve üzeri

14.Aylık toplam geliriniz

- ☐ 30.000-34.000 TL ☐ 34.100-39.000 TL ☐ 39.100-44.000 TL
☐ 44.100-49.000 TL ☐ 49.100-54.000 TL ☐ 54.100 TL üzeri

15.Hangi sıklıkla yatırım yapıyorsunuz?

- ☐ Aylık ☐ 3 ayda bir ☐ 6 ayda bir ☐ Yıllık
☐ Bazen ☐ Nadiren

16.Yatırım yaptığınız/yapmakta olduğunuz yatırım türlerini işaretleyiniz (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

- ☐ Hisse senedi ☐ Kira sertifikası (Sukuk) ☐ Döviz
☐ Vadeli mevduat ☐ Katılım hesapları
☐ Hazine bonoları ☐ Altın ☐ Repo
☐ Emeklilik fonları ☐ Tahvil
☐ Yatırım fonları ☐ Varantlar (Varlığa Dayalı Menkul Kıymet)
☐ İslami Hisse senedi (Katılım Endeksinde yer alanlar)
☐ Katılım fonları
☐ Diğer.....(lütfen belirtiniz)

17.Yaptığınız yatırım miktarı

- ☐ 1.000-3000 TL ☐ 3.000-5.000 TL ☐ 5.000-7.000 TL
☐ 7.000-10.000 TL ☐ 10.000-12.000 TL ☐ 12.000 -15.000 TL
☐ 15.000 TL üzeri

18.Yatırım kararı verirkenyararlanırım (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

- ☐ Aile, akraba ve arkadaş tavsiyesinden ☐ Yatırım uzmanı görüşlerinden
☐ Kendi bilgi ve tecrübelerimden ☐ Sosyal medya yorumlarından
☐ Banka müşteri temsilcisi tavsiyesinden ☐ Yapay zeka uygulamalarından

19.Yatırım kararı alırken sizi etkileyen faktörler nelerdir? (Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

- ☐ Piyasa haberleri
☐ Ülke ekonomisi
☐ Borsa endeks değerleri
☐ Faiz oranları
☐ İşletmelerin kârlılığı, büyüme potansiyeli
☐ İslam hukukuna uygun olup olmadığı
☐ İşletmenin dini imajı
☐ Döviz kurları
☐ Diğer.....(lütfen belirtiniz)

20.İslami Finans hakkında bilgi seviyenizin hangi düzeydedir?

- ☐ Uzman; İslami finans hakkında derin bilgiye sahibim.
☐ Gelişmiş; portföy oluşturabilecek kadar deneyim sahibiyim.
☐ Sınırlı; belli başlı yatırım araçlarını tanıyorum ama bu konuda bilgim sınırlı.
☐ Az; piyasa hakkında fazla bilgi sahibi değilim
☐ Hiçbir bilgim yok

21.Katılım bankaları ile çalışıyor musunuz?(Cevabınız Evet ise 23. sorudan devam ediniz, Hayır ise nedenini belirtip bir sonraki bölüme geçiniz.)

- ☐ Evet
☐ Hayır

22.Katılım bankalarını tercih etmiyorsanız nedeni nedir?

.....

23.Katılım bankalarından kullandığınız finansman türü/türleri nelerdir?(Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

- ☐ Kullanmıyorum
☐ İhtiyaç
☐ Konut
☐ Araç
☐ Kentsel dönüşüm
☐ Hac/Umre finansmanı
☐ Yalıtım finansmanı
☐ Doğalgaz dönüşüm
☐ Eğitim

İslami Finans Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

	1	2	3	4	5
İslami finansal ürünlerin İslam hukukuna uygun olarak çıkarıldığını düşünüyorum					
Helal gelir elde etmek için İslami finansal ürünlere yatırım yapıyorum					
İslami finansal ürünlerden elde edilen gelirin İslam hukukuna uygun olduğunu düşünüyorum					
Katılım endeksinde yer alan İslami hisse senetlerini yüksek kâr sağlayacağından dolayı tercih ederim					
İslami finansın yeterli potansiyele ulaştığını düşünüyorum					
Katılım bankalarının ülke genelinde yeterli sayıda olduğunu düşünüyorum					
Katılım bankalarının teknolojik altyapısının yeterli olduğunu düşünüyorum					

İslami Finansal Okuryazarlık Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

	1	2	3	4	5
İslami bankacılık hakkında bilgi sahibiyim					
İslami sermaye piyasası hakkında bilgi sahibiyim					
İslami sigortacılık hakkında bilgi sahibiyim					
İslami finans haberlerini yakından takip etmekteyim					
İslami finans ile ilgili sosyal medyada yer alan yorumlara					

dikkat ederim

İslami finans haberleri pek ilgimi çekmez

İslami Finans Tanıtım Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

	1	2	3	4	5
Türkiye'de İslami finansın yeterince tanıtıldığını düşünmekteyim					
Türkiye'de İslami finansın yeterince anlatılmadığını düşünmekteyim					
Türkiye'de İslami finansın tanıtılması için çalışmalar artırılmalı					
İslami finansal ürünlerin neler olduğunun yeterince açıklanmadığını düşünmekteyim					
İslami finansal ürünlerin tanıtılması ve işleyişlerinin anlatılması için çalışmalar yapılmalıdır					
Banka çalışanlarının İslami finansal ürünler hakkında daha açıklayıcı olması sağlanmalı					

Güven Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

	1	2	3	4	5
İslami finansal kurumlara güven duyuyorum					
İslami finansal ürünlerini faizli finansal ürünlerden daha güvenli görüyorum					
Katılım endeksinde yer alan hisse senetlerine yatırım yapmayı daha güvenli buluyorum					
Katılım banka çalışanlarının tavsiyelerine göre yatırım yapmayı tercih ederim					
Yatırım yaparken yalnızca kendi bilgilerime güvenirim ve ona göre yatırım yapmayı tercih ederim					
Başkalarının aldıkları kararlardan etkilenip, onların yatırım yaptıkları ürünlere bende yatırım yaparım					

Faiz Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

	1	2	3	4	5
İslami finansalar açlardan elde edilen gelirin faiz gelirin benzediğini düşünüyorum					
Kredi/finansman için yalnızca faiz oranı ve ödeme tutarını dikkate alırım					
Yatırımlarımı faiz olmayacak şekilde yönetebiliyorum					
Enflasyon sebebiyle oluşan kayıpları telafi etmek için					

yüksek faize para yatırmayı tercih ederim
İslami finansal ürünlerden elde edilen gelirin faiz olduğunu düşünmüyorum
Para kaybetme olasılığı olsa dahi faizsiz ürünlere yatırım yapmayı tercih ederim

Dindarlık Algısı Ölçeği

Aşağıdaki sorulara **1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum** şeklinde yanıt vermenizi rica ederim.

1 2 3 4 5

Kendimi dindar olarak görmekteyim
Yatırım kararlarımı alırken dini kriterlere önem veririm
Hisse senetlerine yatırım yaparken dini kriterlere uygunluğuna bakarım
Kazancımın dini kriterlere uygun olan finansal ürünlerden elde etmeyi tercih ederim
Finansman kararlarımı alırken dini kriterlere önem veririm
Yatırım kararı alırken dini kriterlerden etkilenmem, sadece maliyet ve kâr oranına dikkat ederim
Finansman kararı alırken dini kriterlerden etkilenmem, sadece maliyet ve faiz oranına dikkat ederim

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Cumhuriyet İlkokulu'nu; 1991 yılında Mehmet Akif Ortaokulu'nu; 1994 yılında Giresun Lisesi'ni; 2000 yılında da Anadolu Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü'nü bitirdi. 2003 yılında Çukurova Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalında Tezsiz Yüksek Lisans Programını bitirdi. 2006 yılında İş Bankası Midyat şubesinde görev aldı. 2008 yılında Şekerbank Giresun şubesinde göreve başladı. 2012-2023 yıllarında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Programında görev yaptı. 2023 yılından itibaren Giresun Üniversitesi Giresun Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Programında Bölüm Başkanlığı görevine devam etmekte olan AKIN, evli ve 2 çocuk annesi olup, İngilizce bilmektedir.